

DE VERSTERKING DER KONINKLIJK-NEDERLANDSCHE ZEEMACHT,

door den gep. Kapitein ter Zee J. M. BREVET.

(Vervolg en slot van N°. 12, bladz. 803 van den vorigen jaargang.)

De militaire voordeelen, die ontstaan zullen door de bovenbedoelde versterking van het materieel in Nederlandsch-Indië en door het blijvend bezit eener actieve zeemacht ter verdediging van Nederland, zijn van zoodanigen aard, dat wij, hoewel in aantal verre in de minderheid blijvende bij de scheepsmacht der groote zeemogendheden, toch in den strijd niet te zwak zullen zijn.

In *Nederlandsch-Indië* toch kunnen wij binnen eenige jaren met eene macht van 8 tot 9 groote schepen en 6 tot 4 schroefstoomschepen 4de klasse, 3 aviso's, bijgestaan door 18 torpedo-booten van groot en klein model, waaronder de torpedo-jagers, en gesteund door een 6-tal van de snelste stoomers der Gouvernementsmarine, alsmede door eenige, van spartorpedo's voorziene particuliere stoomers, eene macht van 10 tot 12 groote schepen in de Java-zee afwachten en tevens, zoo noodig, tijdelijk een smaldeel van 2 groote en 2 kleinere schepen voor straat Banka of voor de Molukken bestemmen.

Minder voor Frankrijk en Engeland dan voor de andere zeemogendheden, is het buiten Europa zenden van 12 groote strijders eene gewaagde zaak, waartoe zij niet licht zullen kunnen besluiten.

Gedurende de laatste jaren waren in Azië van de Fransche en de Engelsche zeemacht, behalve de kleinere, slechts 7 groote schepen; voorts 4 Amerikaansche en Russische en 3 Duitsche.

Machtsversterking uit Nederland vervalt. Voor expeditiën, zelfs van eenigen duur, behoeft zulks niet, en bij Europeesche verwickelingen wordt er op gerekend, dat de twee in zee zijnde beschermde kruisers van 6,5 M. diepgang, nog in tijds de Java-zee zullen bereiken.

In *Nederland* zal reeds na 4 jaar het bestaande materieel van gepantserde schepen zijn versterkt door acht nieuwe; verder door 3 snelle stoomers, 14 groot model torpedo-booten, 3 torpedo-bootjagers, 6 guerilla-vaartuigen en 2 groote schepen met 6,5 M. diepgang (beschermde kruisers), komende in de

volgende 4 jaren daarbij één beschermde kruiser met 6,5 M. diepgang, één snelle stoomer, 4 riviervaartuigen en 5 klein model torpedo-booten.

Wordt Hellevoetsluis bedreigd door een bombardement van de 3 Fransche gepantserde schepen *Vengeur*, *Tonnère* en *Tempête*, die thans de eenige van de zwaar gepantserde schepen zijn, welke door hun betrekkelijk geringen diepgang in staat zijn door het Slijkgat tot onder den wal van Dirksland te stoomen, dan zullen wij zulks kunnen beletten door het geschutvuur der kustbatterijen en dat der ramschepen, voor welk geval 2 der 24 cM. kanonnen door 30,5 cM. zullen dienen vervangen te worden.

Een twintigtal lichtere, niet gepantserde schepen zullen in het Bokkegat kunnen bestreden worden door 6 monitors, 10 staunches, 4 snelle stoomers, 18 torpedo-booten groot model en 6 jagers, waaronder 3 dienstdoende. Zelfs tegen een grooter getal van vijandelijke schepen, door bijvoeging van torpedo-kruisers bijeen te brengen, blijft onze macht nog sterk, omdat wij voor den aanval in veel gunstiger omstandigheden verkeeren.

Buiten de torpedo-kruisers der Fransche zeemacht kunnen, naar den diepgang gerekend, 12 gepantserde en niet gepantserde stoomkanonneerbooten en 8 kruisers 3de klasse dezer marine door het Bokkegat naar binnen stoomen.

Evenzoo is onze macht voldoende, om het opstoomen te beletten naar den Moerdijk.

Ook het langs de Maas opstoomen naar Rotterdam kan door de rammonitors belet worden, indien voor dit geval gezorgd is, dat eenige dezer schepen op het Haringvliet buiten gevecht worden gehouden en deze intijds naar Maassluis stoomen.

Vele redenen bestaan er, dat de Duitsche en de Engelsche zeemacht het zuiderfrontier met rust zullen laten; in het noorderfrontier zijn wij tegen eene Duitsche flottille vrij sterk.

Gesteld, dat 12 van de 24 gepantserde stoomkanonneerbooten van het type *Wespe* en van het verbeterde type der Duitsche zeemacht werden aangewezen, om langs de Vliegaten naar den Texelstroom, naar Harlingen of naar de Zuiderzee te stoomen; wij rekenen daarom slechts op de helft, omdat het *Wespe*-type bij slecht weer op de Noordzee geen voldoende zeevaardigheid bezit en omdat zijne eigenlijke bestemming is verdediging van eigen kusten.

Wij kunnen daar dan met kans op goeden uitslag tegenoverstellen]: 8 monitors, 10 stoomkanonneerbooten, 4 snelle stoomers, 22 groot model torpedo-booten en 5 dienstdoende jagers, zoo noodig gesteund door een guerilla-flotille uit de Zuiderzee-kom. Door geringen diepgang verkeert het staunch-type tusschen en op de banken bij hoog water in gunstiger omstandigheden, dan de ruim 3 M. diep liggende gepantserde schepen des vijands, welker diepgang hun ook belet in het Pampus-vaarwater te manoeuvreren. In de kom der Zuiderzee bevinden zich de ettelijke particuliere

stoomers met 6 guerilla-vaartuigen, 12 torpedo-booten klein model als kern; terwijl om en bij het Pampus-fort of Durgerdam zich nog 2 monitors, 4 staunches, 6 torpedo-booten klein model, waaronder 2 dienstdoende jagers; en 1 snelle stoomer bevinden, behalve de vele particuliere stoomers!

Tegen het doorstoomen van de minder diepgaande schepen der Duitsche zeemacht naar Amsterdam zijn wij afdoende verzekerd; ook tegen torpedo-boot-uitvallen uit Harlingen.

Amsterdam is voldoende tegen bombardement beveiligd; zelfs in oorlog met Engeland of Frankrijk zijn wij met die sterkte tegen verrassingen op de Zuiderzee gewaarborgd, daar wij, als boven werd gezegd, mogen aannemen, dat vooraf de stelling den Helder in 's vijands macht moet zijn, waardoor tijd wordt verkregen om de kern door particuliere snelle stoomers te versterken.

Is de stelling den Helder door eenig zwaarder kustgeschut (30,5 cM. kanonnen) in krachtiger staat van verdediging gebracht, dan kan de gepantserde Duitsche vloot worden afgewacht. De zwaarste gepantserde schepen zullen in het Schulpengat gedurende geruimen tijd aan het vuur zijn blootgesteld en stuiten op de versperringen. De minder zware, 6 M. diepliggende, door het Westgat binnenkomende, gepantserde schepen kunnen door vóór-stroom snel te stoomen het effect van het geschutvuur uit de kustbatterijen verminderen, maar blijven voor verdere operatiën geheel afhankelijk van het forceeren van den doortocht langs het Schulpengat.

Tot het zenden van eene scheepsmacht *buiten Nederland* zullen wij in buitengewone omstandigheden steeds in staat zijn. Bij de drie schepen van het auxiliair-eskader, als geoefende kern, sluiten zich de twee beschermde kruisers aan, die zich ergens in zee bevinden, terwijl intusschen nog één kruiser in dienst wordt gesteld.

Deze 6 groote schepen vormen eene vrij aanzienlijke macht, zonder of althans met weinig vermindering van het personeel, waarop bij de mobilisatie in Nederland gerekend wordt.

In het ongunstige geval, dat van het auxiliair-eskader geen gebruik zou kunnen gemaakt worden, kunnen door het in dienst stellen van twee schepen toch nog 4 groote schepen in eskader worden vereenigd, zonder te veel personeel aan de verdediging der vesting Holland te onttrekken, indien de bemanning van de twee of drie in timmering liggende schepen tot aanvulling wordt gebruikt.

Ook met het oog op deze omstandigheid is het dienstig, dat de zeemilitie op 600 koppen meer wordt gebracht en minstens 300 man door herhalings-oefening geschikt worden gemaakt, de matrozen 2de klasse van de marine te vervangen.

Onder de voordeelen, die het bezit eener aanvallende zeemacht, zelfs al is die op bescheiden voet ingericht, ook in Nederland oplevert, kan gerekend

worden, dat de landmacht, zoo noodig, al hare kracht aan de zuidoostzijde der vesting Holland zal kunnen besteden en in het noordwestelijk gedeelte al het noodige kalm en zonder overhaasting zal kunnen regelen.

Ook voor de handhaving der neutraliteit blijft de landmacht vrijer in hare bewegingen, dan wanneer door de zeemacht slechts eene lijdelijke rol wordt vervuld.

De eerste vijandelijke kruisers, die zich al spoedig op de kust zullen vertoonen, kunnen worden afgewacht; later blijft de gemeenschap naar buiten over zee meer verzekerd en dwingen wij den vijand, om bij de blokkade der zeehavens al direct van eene deugdelijke vloot gebruik te maken.

Buiten de gepantserde schepen, bezitten wij dan in Nederland nog eene kern van goed geoefende, krachtige kleine schepen, waardoor aan het personeel der particuliere stoomers grooter vertrouwen op eigen kracht wordt verleend.

In Nederlandsch-Indië maakt het auxiliair-eskader van 3 groote, zeer goed geoefende schepen de kern uit, waarbij zich de overige schepen aansluiten, om spoedig een krachtig geheel te kunnen uitmaken, wat mogelijk geworden is, nu de meerderheid bestaat uit groote schepen, waarop oefening en militaire vorming meer op den voorgrond staan dan op de kleinere schepen. Te meer kan daarvan kracht uitgaan, nu de equipages gedurende 3 jaar bij elkaar blijven, wat uitvoerbaar geworden is door overplaatsingen in Nederlandsch-Indië te vermijden, door geregelder aflossing en door het doen van groote herstellingen, zelfs ook van de schroefstoomers 4de klasse, in Nederland, indien de stoomketels daartoe nog voldoende capaciteit bezitten.

De practische voordeelen, uit een en ander voortvloeiende, zijn:

Meer veilige ligging zal aan de handelsvloot verzekerd worden. Voor de grootste Hollandsche steden wordt de kans van bombardement verminderd.

Verhoogde zekerheid, dat in de eerste dagen van de mobilisatie nog Nederlandsche handelstoomers veilig uit nabijgelegen havens naar binnen zullen kunnen stoomen; en in een later tijdperk, verhoogde kans van onder convooi veilig de Noordzee te kunnen bereiken.

Vermeerdering van de vooruitzichten op een bondgenootschap, waardoor de stilstand in den handel spoediger zal eindigen.

Verhoogde kans op voordeeliger vredesvoorwaarden, met behoud van de koloniën en van onze zoo dierbare *onafhankelijkheid*.

De gunstige gevolgen, die daarmee gepaard zullen gaan, zijn:

Het eerste commando wordt op jeugdiger leeftijd in Nederlandsch-Indië verkregen, door tijdelijk één of twee der oudste luitenants ter zee 2de klasse met het bevel over een klein schip te belasten; het zelfvertrouwen en de gewoonte van het dragen der verantwoordelijkheid zullen bij de boots-

mansmaats bevorderd worden, door hen tijdelijk als hoofd met den dienst op een der kleine schepen te belasten.

Door aan de kapiteins ter zee op den Oceaan het bevel over de groote schepen op te dragen, doch in Nederlandsch-Indië de kapitein-luitenants daarmede te belasten, wordt de ambitie levendig gehouden en worden tegelijk vastberaden, bekwame commandanten gevormd.

Door in Nederlandsch-Indië een deel der matrozen 3de klasse door mariniers en op de 2 kruisers een deel der mariniers door matrozen 3de klasse te vervangen, wordt aan de matrozen meerdere gelegenheid gegeven, buiten den Archipel te worden geoefend.

Door verminderden dienst in de koloniën wordt aan het personeel, naar lichaam en geest, een weldaad bewezen. Het aantal hoofd- en andere officieren aldaar (kapiteins, kapitein-luitenants en luitenants ter zee) wordt van 150 op 107 teruggebracht; dat der schippers en bootslieden van 40 op 30; dat van de bootsmansmaats en kwartiermeesters van 114 op 75; dat van het konstabelpersoneel van 57 op 44; dat van machinisten van 87 op 69; dat van matroos 1ste klasse van 220 op 190; kwaliteiten, die, met uitzondering van de machinisten, bij de mobilisatie in Nederland moeilijk door particulier personeel zijn aan te vullen.

Buitengaats, d. i. in Nederlandsch Oost- en West-Indië en op den Oceaan zullen zijn:

- van de matrozen 3de kl. en lichtmatrozen $\frac{3}{4}$ van het benoodigde aantal;
- » » » 2de » » » $\frac{2}{3}$ » » » » » ;
- » » » 1ste » » » $\frac{1}{2}$ » » » » » ;
- van de hoofd-dekonderofficieren, dekonderofficieren, konstabelsmaats en adelborsten de helft van het aantal;
- van de luitenants ter zee 2de klasse, hoofdkonstabels en machinisten $\frac{1}{3}$ van het gevorderde aantal;
- van de hoofdofficieren en luitenants ter zee 1ste klasse $\frac{1}{4}$ van het noodige aantal.

In vele bestaande gebreken zal tegemoet worden gekomen; bij het Nederlandsch-Indische eskader: in de gedurige overplaatsingen, die zeer nadeelig op den oefeningsdienst terugwerken;

in het herhaald langdurig verblijf te Soerabaia, op een in timmering liggend schip, allernadeeligst voor het jongere personeel;

in het te veel dienen op het kleine oorlogsschip, dat nadeelig werkt op de militaire vorming der jongeren.

In Nederland: in de te kunstmatige opleiding. Op elf groote en twaalf kleine schepen, buitengaats en in Nederlandsch-Indië in dienst, bestaat meer gelegenheid tot practische vorming, dan op slechts 6 groote schepen, — waarvan er 4 behooren tot het auxiliair-eskader, met gedurig afwisselende bemanning — en op 16 kleine schepen, tegenwoordig in dienst.

De ambitie bij het personeel wordt meer levendig gehouden, tegelijk met de vorming van eene krachtiger zeemacht in het algemeen, door te bepalen: dat de sterkte aan luitenants ter zee 1ste klasse van 120 op 140 wordt gebracht en die der 2de klasse op 260, blijvende de 20 oudsten in Nederland bestemd om de dan nog 20 ontbrekkenden der 1ste klasse bij mobilisatie aan te vullen; dat de opleiding tot adelborst 1ste klasse tijdelijk zal worden uitgebreid; dat tegelijk wordt tegemoet gekomen in de dikwijls te langdurige, te geringe nonactiviteitstraktementen der hoofd-officieren en der 40 oudste luitenants ter zee; dat de officieren-machinist ook dienst zullen doen op het in dienst zijnd kruiserschip; hun aantal zal daartoe op 18 worden gebracht; daarentegen zou het korps machinisten met 50 verminderd kunnen worden door eene reserve in het leven te roepen, uit de particuliere krachten te vormen; dat de hoofd-dekonderofficieren, de dekonderofficieren en het hoofdkonstabelpersoneel ook bij den passieve-torpedo-dienst zullen worden gedetacheerd, met het oog op eene eventueele wijziging en het terugbrengen van dien dienst van de landmacht bij de zeemacht; daardoor zou, in afwisseling met den dienst buitengaats, van de verkregen ervaring een nuttig gebruik worden gemaakt en wel door het bezetten van 18 plaatsen voor bootslieden, ter vervanging van 8 sergeanten en 10 korporaalschippers, en van 23 plaatsen voor konstabels, ter vervanging van 3 fouriers en 20 korporaals bij den torpedo-dienst der landmacht.

Indien het toch bewezen is, dat bij den actieve-torpedo-dienst in 1883 2 konstabels en één bootsman na een half jaar tot sergeant-torpedist konden worden opgeleid, dan bestaat er weinig grond om te veronderstellen, dat zulks niet even goed zou gelukken bij den passieve-torpedo-dienst, althans zeker beter dan door binnenschippers daartoe op te leiden; immers, in datzelfde jaar wordt opgegeven, dat 3 jaren noodig waren om een binnenschipper van torpedist 2de klasse tot 1ste klasse te kunnen bevorderen, terwijl voor een kwartiermeester van de zeemacht daartoe slechts een half jaar noodig was! Vijftig plaatsen, voor matroos-torpedisten van de schepen buitengaats, komen ter afwisseling beschikbaar, in vervanging van 50 vrijwilligers-zeelieden bij den torpedo-dienst der landmacht.

Een verder voordeel van de voorgestelde organisatie is, dat in het lot en de toekomst van den marine-matroos verbetering zal worden gebracht, waardoor tegelijk de kans wordt verhoogd, om verbetering te brengen in het gehalte.

Door de kwartiermeesters niet uitsluitend uit de jongens van de opleiding te vormen, maar de keus voor plaatsing bij de bootsmansleerling-opleiding te doen uit de lichtmatrozen, nadat zij reeds eenigen tijd dienst buitengaats hebben gedaan; door verder aan de lichtmatrozen, al dan niet van de opleiding afkomstig, de gelegenheid te verschaffen om voor bootsmansleerling te worden aangenomen, wordt wegens het beter oordeel, dat dan over het karakter kan gevormd worden, de keus stellig beter gedaan.

FINANCIEELE GEVOLGEN.

Het personeel betreffende.

Niet in cijfers, slechts in algemeene trekken volgt hier, dat in de toekomst op verhooging van uitgaaf zal dienen gerekend te worden, doordat de zeemacht, niet in naam, maar feitelijk in het bezit komt van 60 officieren, als: 50 luitenants ter zee en 8 officieren-machinist en een degelijk torpedisten-personeel.

Enige bezuiniging zou ontstaan, indien het aantal matrozen 2de klasse, bij de passieve verdediging op de helft, d. i. op 150 man ware te brengen (?) om daarvoor, door herhalingsoefeningen, bekwame zeemiliciens in de plaats te stellen.

Evenzoo, indien voor indiensttreding bij mobilisatie ware aan te stellen eene *vaste reserve* van 50 machinisten, 25 stuurlieden, 80 onderofficieren (rang van provoostimmerman, botteliersmaat, koksmaat, schrijver, hofmeester, konstabelsmaat) en 70 vuurstokers. Ook ontstaat er bezuiniging, doordat 170 matrozen 3de klasse zullen kunnen gemist worden. Daarentegen zal moeten gerekend worden op een verhoogd nonactiviteitstraktament voor eenige hoofdofficieren en luitenants 1ste klasse, behorende tot de 40 oudsten en op verhoogde soldij aan ongeveer 200 van de 1300 bekwame matrozen, met de kwaliteit van matroos-torpedist 1ste klasse en matroos-kanonnier 1ste klasse.

Daartegenover staat eene vermindering, die zeer aanzienlijk kan worden, op het materieel, door slechts de kleine schepen in Nederlandsch-Indië in langdurige timmering op te nemen en door aan 72 officieren (hoofd- en andere) en aan 35 dekonderofficieren, konstabels en stuurlieden minder Indische toelagen te behoeven uit te betalen.

Het materieel betreffende.

In de eerste jaren zal de begrooting zeer aanzienlijk moeten worden verhoogd en wel, gedurende 8 jaar, met ruim $2\frac{1}{2}$ millioen als buitengewone verhooging der begrooting voor Nederlandsch-Indië en voor Nederland, boven de 30 millioen, waarop in 8 jaar tijds als gewone uitgaaf moeten worden gerekend.

Worden die 20,6 millioen als buitengewone verhooging over de Nederlandsche en Nederlandsch-Indische marine naar recht en billijkheid, over een tijdvak van 8 jaar verdeeld, dan blijft dit bedrag nog hoog. Echter moet hierbij in aanmerking genomen worden, dat de aanbouw over 1884—88 als het ware stil heeft gestaan, waardoor 8 millioen werden bespaard; ook werd de 7de kruiser niet gebouwd en werden 2 monitors minder gebouwd dan reeds in 1874 werd aangenomen; bovendien werd ook bij het laatst aangebouwde schroefstoomschip 1ste klasse, in 1883 op stapel gezet en in

1886 afgebouwd, op te weinig snelheid en bescherming der vitale deelen gerekend, tengevolge waarvan thans minstens drie beschermde kruisers moeten aangeschaft worden.

Aanbouw voor Nederlandsch-Indië: 21,7 millioen; en wel:

1ste termijn	1890	2 beschermde kruisers	3	millioen.
		3 adviesvaartuigen (civiele stoomers)	1	»
	en	4 torpedo-booten groot model	0,6	»
		8 » klein »	0,4	»
1891	12 stuks barkas-sloepen	0,2	»	
	1 torpedo-bootjager	0,7	»	
2de termijn	1892	1 beschermde kruiser	1,5	millioen.
		4 torpedo-booten groot model	0,6	»
	en	Aanvulling civiele vaartuigen	0,5	»
1893	1 torpedo-bootjager	0,7	»	
3de termijn	1894	4 beschermde kruisers	10	millioen.
		1 » kruiser	1,5	»
	tot	1898	Aanvulling civiele stoomers	1

Aanbouw voor Nederland: 29 millioen; en wel:

1ste termijn	1890	2 gepantserde ramschepen	3,5	millioen.
		5 monitors	5	»
	en	6 torpedo-booten groot model	0,9	»
		6 guerilla-stoomers	0,6	»
1891	2 torpedo-bootjagers	1,4	»	
	2de termijn	1892	1 gepantserd ramschip	1,75
3 snelle stoomers			3	»
en		8 torpedo-booten groot model	1,2	»
1893	2 beschermde kruisers	6	»	
	1 torpedo-bootjagers	0,7	»	
3de termijn	1894	4 rivierstoomvaartuigen	0,4	millioen.
		1 snelle stoomer	1	»
	tot	5 torpedo-booten klein model	0,25	»
		1 beschermde kruiser	3	»
1898	6 kleine snelle stoomers	0,3	»	

Wij hebben naar andere middelen omgezien, om die buitengewone uitgaaf te vermijden, doch te vergeefs.

Wel wordt door sommige schrijvers aanbevolen, zich, bij uitsluiting van alle andere middelen, op zee en in de havens tot de torpedo-verdediging te bepalen, gepaard met de passieve verdediging door monitors.

Weer door andere schrijvers wordt voorgesteld om de vesting Holland in te krimpen tot het reduit Amsterdam; of zich uitsluitend in te richten op een strijd in bondgenootschap.

Wegens de belangrijkheid der zaak nader bij deze stelsels van verdediging stilstaande, zagen wij tot onze teleurstelling, dat de uitgaaf ook hiervoor —

willen zij althans op eene degelijke verdediging aanspraak kunnen maken — toch nog zeer aanzienlijk zal blijven.

Voor Nederlandsch-Indië laat het plan van aanbouw niet eenige vermindering toe, daar toch reeds vóór 1898 de beide ramtorenschepen aan den dienst zullen ontvallen, zijnde deze in 1866 en 1874 te water gelaten.

De schroefstoomschepen 1ste klasse zijn thans reeds te veel in de minderheid tegenover de nieuwe beschermde snelstoomende kruisers. Zelfs zijn China en Japan reeds in het bezit van dergelijke oorlogsschepen, terwijl Australië zal volgen (1). Bovendien zullen de 3 eerstgebouwde onzer bovenvermelde schroefstoomschepen op het genoemde tijdstip nagenoeg 20 jaar oud zijn. Aan de Indische militaire marine ontvallen reeds vóór 1898 al de raderstoomers en minstens de grootste helft van de 12 schroefstoomschepen 4de klasse, waarvan de verdedigingswaarde, bij de verhoogde vuuruitwerking der artillerie, niet het minst uit de snelvurende kanonnen, te gering moet worden gerekend; ook zijn zij tegen het zinken tengevolge van torpedo-aanvallen niet voorzien.

Nemen wij bovendien in aanmerking, dat minstens drie beschermde kruisers voor den algemeenen dienst toch ook als dringend noodzakelijk moeten worden aangebouwd, dan geeft dit reeds eene uitgaaf van 30,6 millioen.

Alzoo blijft te onderzoeken, of de uitgaaf van 20 millioen, noodig voor den aanbouw ten behoeve van de verdediging der vesting Holland, niet voor vermindering vatbaar is.

Wij zijn doordrongen van de noodzakelijkheid, en stellen dit voorop, dat voor genoemde taak, door de landmacht als minimum van eisch aan de zeemacht moet worden gesteld:

- A. eene krachtige bescherming der versperringen, nabij de forten en kustbatterijen gelegen;
- B. eene krachtige en langdurige verdediging van de Zuiderzee;
- C. het behoud van de gemeenschap naar buiten.

Wij zullen ons tot *torpedo-verdediging* het eerst bepalen.

Voor A is noodig aan materieel:

16 monitors, waaronder 3 van geringere afmeting dan de overige;

4 staunches en 12 torpedo-booten, klein model, 6 kleine guerilla-stoomers.

Voor B: 12 torpedo-booten, klein model;

4 snelle stoomers;

9 guerilla-vaartuigen.

Voor C: voor twee zeegaten:

36 torpedo-booten, groot model;

8 snelle stoomers.

(1) Op bladz. 779 van den jaargang 1889, tweede regel, v. o. staat: beschermde kruisers; lees daarvoor: torpedo-kruisers.

Dit zou voor den aanbouw eene uitgaaf van 19 millioen vorderen :

aan 4 monitors,	4	millioen ;
torpedo-booten, groot model,	4	» ;
torpedo-booten, klein model,	0,3	» ;
aan 15 guerilla-vaartuigen,	1,2	» ;
» 3 monitors, diepgang van 2,4 M.,	1,5	» ;
» 12 snelle stoomers,	8	»

(buiten de verhoogde uitgaaf bij de landmacht aan forten en kustbatterijen).

Eene andere wijze van bezuiniging zou gezocht kunnen worden, door aan de landmacht de verdediging van de zeehavens over te laten en de kracht van de zeemacht op de open kust over te brengen; maar ook hiervoor zouden te veel kosten moeten worden gemaakt; zelfs al bepaalde men zich tot slechts 6 strijders, zou dit reeds eene uitgaaf van 24 millioen vorderen; willen zij in de Noordzee standhouden, dan behooren zij een zeer groot verdedigend vermogen te bezitten.

Ook het zoeken naar vermindering van uitgaaf bij de landmacht door vereenvoudigde verdediging der vesting Holland zal niet tot het gewenschte gevolg leiden, daar het uitgespaarde bij de landmacht door het meerdere, dat alsdan voor de zeemacht noodig wordt, wegvalt.

Door zich alleen tot de verdediging van het reduit Amsterdam te bepalen, zou, wegens het gemis van een krachtig veldleger, aan de landzijde te weinig krachtsontwikkeling bij de verdediging ontstaan, met geheele onthouding van aanvallend handelen.

Dit werkt verlamdend op het moreel der manschappen; terwijl aan de zeezijde eerst, tengevolge van eene aanzienlijke uitbreiding van de zeemacht, op eene afdoende verdediging zou mogen gerekend worden.

Gesteld, men bepaalde zich van de zijde der landmacht, door het opheffen van de verdediging der zeehavens en kusten, slechts tot de verdediging van IJmuiden en de stelling van Amsterdam, dan zou daarvan het onmiddellijk gevolg zijn, dat aan de zeemacht alléén de taak der verdediging zou moeten worden opgedragen, om en bij den Helder, Hellevoetsluis, den Nieuwen Maasmond en het Hollandsch Diep, tot het beletten eener landing.

De taak der zeemacht zou worden eene passieve verdediging te Durgerdam en te IJmuiden en eene meer actieve door flottilles, ter bewaking van de Zuiderzee-kust en van het Hollandsch Diep; bovendien een geheel zelfstandig optreden om en bij den Helder, Hellevoetsluis en aan den Nieuwen Maasmond.

Als minimum aan materieel zouden daarvoor gevorderd worden :

6 zwaar gepantserde schepen met 6,5 tot 7 M. diepgang (uitsluitend in Nederland te gebruiken als kustverdedigingsvaartuigen); 3 gepantserde schepen met 5 M. diepgang; 15 (ram-) monitors en monitors; 9 guerilla-vaartuigen; 12 snelle stoomers; 36 torpedo-booten, groot model, en 34 torpedo-booten, klein model;

ingedeeld als volgt:

- 1°. Durgerdam: 4 monitors (2 in reserve); 2 staunches; 6 torpedo-
booten, waaronder 2 jagers.
Zuiderzee: 12 torpedo-booten, klein model, waaronder 3 jagers;
9 guerilla-vaartuigen en 4 snelle stoomers.
Hollandsch Diep: 5 rivierstoomvaartuigen; 10 torpedo-booten,
klein model, waaronder 2 jagers, en 2 snelle stoomers.
- 2°. Helder: 6 zwaar gepantserde schepen met 7 M. diepgang; 6 ram-
monitors; 18 torpedo-booten, groot model, waaronder 5 jagers, en
3 snelle stoomers.
- 3°. Hellevoetsluis: 3 ramschepen met 5 M. diepgang; 6 rammonitors;
18 torpedo-booten, groot model, waaronder 4 jagers, en 3 snelle
stoomers.
- 4°. Nieuwe Maasmond: 3 rammonitors; 6 torpedo-booten, klein model,
waaronder 2 jagers.

Wij behoeven niet bij de financieele gevolgen dezer uitbreiding voor de zeemacht stil te staan, zij zouden zeer aanzienlijk worden; bovendien zou bedoelde uitbreiding te bezwarend zijn voor het personeel.

De schepen zouden dan alle plaatselijk worden gebonden en nog slechts afdoende sterk zijn in het noorderfrontier, tegen de macht eener zeemogendheid van den tweeden rang.

Door intrekking van de stelling den Helder moet worden verstaan, dat daar alleen eenige kustverdediging en wel de havenverdediging blijft bestaan, terwijl voor de zeemacht eene passieve verdediging overblijft.

Voordeelige financieele gevolgen zou dit voor de zeemacht niet opleveren, aangezien de ramschepen er dan toch ook moeten zijn, om binnen de banken van het Bokkegat te kunnen ageeren, terwijl de toegangen uit de Noord- naar de Zuiderzee toch ook dan, en zelfs nog krachtiger dan nu, zouden moeten kunnen worden afgesloten.

En voor de landmacht gaat de winst dier eenvoudige regeling toch ook gedeeltelijk verloren; vooreerst aan een tweede koepelfort, aan de westzijde van de haven en aan een derde koepelfort op de Hors van Texel, welk laatste alsdan tot het geven van een krachtig kruisvuur op de schepen niet mag worden gemist; eerder dan dit, zou het tweede fort bij de haven weggelaten kunnen worden, indien tegen de geïsoleerde ligging van het andere afdoende maatregelen te nemen zijn. De sterkte van het veldleger — zal dit langs de Hollandsche kust even krachtig blijven als bij de aanwezigheid van de stelling den Helder — zou met 3000 man moeten worden uitgebreid, aangezien het, met het oog op landingen, schijnaanvallen en meer, zeer plaatselijk op de noordelijkste punt van Noordholland gebonden blijft! De bezuiniging op het bezettingsleger zou gedeeltelijk verloren gaan door het bezetten van minstens een tweede koepelfort.

Het laatste middel, waartoe men zou kunnen overgaan, om de uitgaaf voor de verdediging te kunnen verminderen, de neutraliteitsverklaring, is ook al evenmin geschikt om dien wensch vervuld te zien, aangezien alsdan toch evengoed de verplichting op ons blijft rusten, ons behoorlijk te kunnen wapenen. Als koloniale mogendheid mogen wij ons zelf niet afbreken. Ook bondgenootschap mag de grondslag onzer verdediging niet uitmaken; vooreerst, wie verzekert ons van die hulp? ten andere moet het offer voor onze zelfstandigheid door ons zelf worden gebracht en niet worden overgebracht op een der groote mogendheden, die toch ook reeds te veel met haar eigen krijgswezen te doen hebben en ten slotte toch ook de verleende hulp niet zonder schadevergoeding zullen verstrekken.

Alles wel beschouwd, kunnen wij uit het bovenstaande afleiden, dat door de verbetering en aanvulling van het bestaande materieel nog op de zuinigste wijze in het gevorderde zal kunnen voorzien worden.

Bij doelmatige indeeling zal daarmede ook de meeste oorlogskracht verkregen worden, en de beste samenwerking met de landmacht.

Wij weten thans, waarom het zijn nut heeft, dat het verbroken evenwicht bij het materieel der zeemacht alsnog wordt hersteld en hoe binnen acht jaar, uit de bestaande organisatie eene vernieuwde en verhoogde oorlogskracht naar buiten kan worden gevormd, zonder schade voor de verdediging van Nederland, onder voorwaarde althans, dat tegen de gevorderde geldelijke opoffering niet worde opgezien.

Ook de andere zeemogendheden in Europa, zelfs Spanje, hebben buitengewone uitgaven voor hunne zeemacht moeten doen.

Wel werd door ons nog maar een minimum aan materieel verkregen, wegens de beperktheid van het personeel en de beschikking over weinig of geen reserve-personeel ter aanvulling; echter, in het eerste kan in Nederland althans worden tegemoet gekomen door particulieren bijstand, en tegenover het bestaande gebrek aan eene geoefende reserve staat de gunstige kans, dat wij onze krachten slechts in één der beide frontieren tegelijk zullen moeten concentreeren en wordt er op gerekend, zoolang de insluiting der binnenstelling Amsterdam nog niet tot stand is gebracht, dat de monitors en de schepen der mobiele flottille binnendoor in gemeenschap zullen kunnen blijven.

Met een minimum aan materieel bedoelden wij:

in Nederlandsch-Indië, (buiten de stoomers der Gouvernementsmarine en andere vaartuigen) in plaats van 2 ramtoreschepen en 2 schroefstoomschepen 1ste klasse: naast één der ramtoreschepen 5 beschermde kruisers van 6 en 5 M. diepgang te stellen;

in plaats van 10 tot 12 schroefstoomschepen 4de klasse, geheel onbeschermd en waarvan er soms $\frac{1}{4}$ herstelling behoeven: niet meer dan 6 dier schepen, beter beschermd, in dienst te houden, terwijl gezorgd wordt, dat er

altijd 2 onbemand te Soerabaia tot vervanging gereed liggen en één uit dienst in herstelling is;

in plaats van 4 rivierstoomers: drie, met inachtneming, dat er altijd één onbemand tot vervanging gereed ligt en één uit dienst in herstelling is;

buiten de klein model torpedo-booten, behoorende bij de groote schepen nog 8 dier booten groot model met 2 torpedo-bootjagers; en bij oorlogstoestand te rekenen op 3 snelle adviesstoomers, alsmede op eenige stoombarakassen en stoomsloepen, voorzien van torpedo's.

Voor den algemeenen dienst:

6 kruisers te behouden en de 3 oudste schroefstoomschepen 1ste klasse door 3 nieuwe te vervangen. De stations Curaçao en Suriname door oorlogsvaartuigen voor politiedienst te blijven bezetten; snelstoomen blijft daarbij hoofdzaak.

In Nederland:

in plaats van 4 gepantserde ramschepen met 4,8 M. diepgang, één dezer met 3 nieuwe van ruim 5 M. diepgang te stellen, omdat de eerstbedoelde geen voldoende waarborg geven, bestand te zijn tegen geschutvuur, torpedo-aanvallen en ramstooten;

bij de 12 monitors nog 5 nieuwe ter aanvulling te voegen, daar er voor de passieve verdediging 7, en 2 in reserve, en voor den aanval 6, met nog 2 bij den toegang naar de Zuiderzee, noodig zijn; te samen 17, terwijl er slechts 12 aanwezig zijn;

bij de 5 gepantserde rivierstoomvaartuigen, nog 4 andere van meerdere snelheid te voegen, zonder pantsering, doch met bescherming tegen veldgeschut;

in plaats van 30, slechts 24 staunches in de organisatie te behouden, waarvan 4 in reserve.

Bovendien te rekenen, tot steun voor de aanvallende gepantserde schepen, op:

4 snelle stoomers; en

tot steun der monitors bij de passieve verdediging op:

6 snelle stoomers, waarbij veel licht geschut;

6 guerilla-stoomvaartuigen, waarbij eene sterke bemanning op den voorgrond staat;

bij de 22 klein model torpedo-booten nog 5 nieuwe te voegen en

bij de 13 groot model torpedo-booten nog 14 stuks, waaronder 3 dienstdoende jagers en 3 torpedo-bootjagers, te voegen.

Betreffende het personeel wordt het volgende opgemerkt:

Wanneer wij ons voorloopig tot 10.400 koppen bepalen, zonder reserve aan geoefenden is dit minder ongunstig en nadeelig voor de goede verdediging, dan de reeds sedert lange jaren bestaande toestand, waarbij zich een groot gebrek aan bekwame matrozen en aan officieren voordoet. In het gebrek aan bekwaam dekonderofficieren — en konstabelpersoneel, eerst sedert

de laatste 4 jaar verbeterd, zal op vastere grondslag moeten voorzien worden.

Niet genoeg kan daarmee rekening worden gehouden.

Zijn eenmaal de ontbrekende kwaliteiten aangevuld, dan blijven wij wel tegenover de macht der groote zeemogendheden, in het algemeen genomen, nog zwak in Nederlandsch Indië, maar volgens de kansrekening zullen wij in de werkelijkheid in den regel nog een vrij krachtigen tegenstand kunnen bieden. Ook buiten den Archipel zijn wij sterk, altijd betrekkelijk en in verhouding tot onze geheele macht beschouwd.

In Nederland treden wij zelfs tegenover den overmachtigen vijand krachtig op; niet op open kust, maar binnen de banken, met zwaarder geschut voor een groot deel in beide frontieren en met zwaarder gepantserde schepen in het Haringvliet! Tot het verkrijgen van minder uitgaaf, noch tot een krachtiger verdediging behoeft aan de landmacht alleen de verdediging van de zeehavens en stroomen in het zuiderfrontier te worden opgedragen; en wat het noorderfrontier betreft, is uit den vermoedelijken strijd gebleken, dat volgens de kansrekening een aanval door Duitschland of door Frankrijk op de stelling den Helder en op IJmuiden niet te verwachten is, mits de stellingen in krachtigen staat van verdediging zijn en wij blijven zorgen, aldaar niet verrast te kunnen worden. Komt de vijandelijke vloot toch op den Texel-stroom, dan stellen wij hem, op de voor ons gunstigste wijze tusschen het zwaar geschut der kustbatterijen en dat der gepantserde schepen. Door het behoud der actieve zeemacht, wordt het veldleger bij de mobilisatie in de gelegenheid gesteld, zonder overhaasting zich voor te bereiden en zich daarna ergens te concentreren.

Wel is de financieele eisch van $2\frac{1}{2}$ millioen als buitengewone uitgaaf voor den aanbouw van nieuwe schepen gedurende acht jaar, op de Nederlandsche en Nederlandsch-Indische begrooting te zamen niet gering; echter reeds na 4 jaar zal daardoor aan de dringendste behoeften voldaan zijn; terwijl na dien termijn van 8 jaar de kapitaalswaarde van het materieel der zeemacht niet is verhoogd geworden, zijnde deze 65 millioen en de tegenwoordige 67 millioen gulden, waardoor in theorie althans, de aanvulling per jaar niet wordt verhoogd.

Wordt de zeemacht sterker, door den hooger opgegeven aanbouw, dan werkt dit uit een moreel oogpunt gunstig op het personeel, tot herstel van het geschokte vertrouwen.

Maar niet slechts bij de zeemacht, in de eerste plaats zal dat 't geval zijn bij de landmacht, die onmogelijk den krachtigen steun van de zijde der zeemacht zal kunnen ontberen, noch in Nederland, noch in Nederlandsch-Indië; in de tweede plaats, bij de Nederlandsche natie, welker belang het blijft, om zelve voor hare rechten te kunnen opkomen, onafhankelijk van derden.

Opdat in oorlogstijd de toch alreeds zoo bescheiden taak, aan het

personeel der zeemacht gesteld, naar behooren zal kunnen vervuld worden, mag noch kan de aanvulling van het oude door nieuw materieel langer worden uitgesteld! De bezorgdheid, dat het nieuwste van heden reeds na eenige jaren weer als verouderd moet worden vervangen, mag niet langer als afdoend argument dienen tot afstel; immers, in dit opzicht verkeerden wij met de andere zeemogendheden in dezelfde omstandigheid; en omdat wij ons, zonder te groot nadeel, van de verdediging op de open kust kunnen onthouden, zijn wij in betrekkelijk gunstiger toestand; bovendien, de verouderde monitors passen thans nog, na eenige verbetering, in de organisatie en zijn tot steun der kustbatterijen en voor de passieve verdediging nog goed bruikbaar.

De plichten, die bij neutraliteit op ons rusten, zullen door meerdere concentratie van de zeemacht in Nederlandsch-Indië beter kunnen vervuld worden; de kans om in lastige gevallen gewikkeld te worden, wordt verminderd, naarmate wij meer beslist zullen kunnen handelen, door het bewustzijn van eigen kracht.

Naar dat hoofddoel moet door meerdere concentratie der zeemacht worden gestreefd; minder naar het ons doen ontzien door de vrees, dat wij schade aan eene handelsvloot zouden kunnen toebrengen; de gemaakte buitgelden toch zouden bij den vrede met woeker worden terug gevorderd. Zelfs na een strijd in bondgenootschap, zou het nadeel, aan de handelsvloot eener groote mogendheid toegebracht, op ons als zwakkere worden verhaald. Bovendien moet Nederland zich blijven scharen aan de zijde van hen, die het vernielen van weerlooze handelsschepen als minder passend en ridderlijk erkennen, als liggende geheel buiten den te voeren strijd; het moet blijven ontkennen dat *alle* middelen mogen worden gebruikt, die nader bij het einddoel, den vrede, brengen!

Ons voorbereiden om intijds gereed te zijn en niet achter te blijven in ons materieel, zelfs bij de zeemacht van in Azië gelegen rijken, en in onze verdere middelen van verdediging, dit blijft het doel der meerdere concentratie, waarvoor, als het moest, het tweevoud van 20 miljoen aan buitengewone uitgaaf in acht jaar zou moeten opgeofferd worden.

Blijft de natie doordrongen van die noodzakelijkheid, dan is dit het standpunt, waarop ook zij, die anders anti-militair zijn, zich zullen plaatsen.

Vanzelf volgt dan hare levendige belangstelling in alles, wat op de zeemacht betrekking heeft.

Naar onze meening zal eene blijvende goede verstandhouding met de Europeesche mogendheden verkregen worden, indien de overtuiging ingang vindt, dat wij aan den eenen kant bereid blijven den vriendschappelijken omgang te waardeeren en dit door daden toonen in de toepassing van een vrijhandelsstelsel in de Koloniën; en indien tegelijk aan den anderen kant eerbied wordt afgedwongen door een humaan, beschavend Bestuur dier

Koloniën, en ontzag door het levendig houden van het stellige bewustzijn, dat wij den wederrechtelijken lastigen indringer naar onze krachten tot staan zullen weten te brengen, en den belager onzer onafhankelijkheid kloek zullen weten af te weren.

Aan Nederland is in de rij der Volken nog eene schoone taak ter vervulling weggelegd; hiervan moet ieder Nederlander doordrongen blijven.

Blijft het hem ernst, zijne eenmaal verkregen rechten te willen behouden, onder meer ook, door krachtigen weerstand te bieden bij een aanval door vreemden, dan zullen in vredetijd de offers moeten gedaan worden, niet alleen geldelijk, maar ook persoonlijk, om allen in oorlogstijd, als één man, ieder naar zijne krachten en meerdere (of mindere) oefening, in staat te stellen aan dien, alsdan wettigen strijd deel te nemen.

Het bewustzijn van eigen kracht keert dan in de Nederlandsche Natie terug; wij laten ons door wien ook, zonder ernstigen tegenweer, niet op zij schuiven, zonder ons echter op den voorgrond te willen plaatsen.

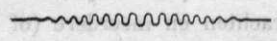
Het fier gevoel, door de natuur zelve in den mensch gelegd, naar een wapen te willen grijpen ter zelfverdediging tegen den schender zijner rechten als zelfstandig volk, zal zich krachtiger ontwikkelen en het geldelijk en persoonlijk offer treedt dan vanzelf meer op den achtergrond.

Eenmaal overtuigd, dat Nederland stem moet blijven houden in de Europeesche huishouding, dient ook te worden gezorgd, dat wij kunnen blijven vertrouwen op eigen kracht, waarvoor wij ons zullen moeten inspannen; moet gezegd worden, dat wij kunnen blijven rekenen op ons gezond verstand en, als het moet zijn, op de goed voorbereide, volmaakte samenwerking van de geconcentreerde zeemacht met de landmacht, om de laatste in hare zeer moeilijke taak krachtig te steunen.

OPMERKINGEN BETREFFENDE HET METEN VAN AFSTANDEN,
TEN DIENSTE VAN KUSTBATTERIJEN.

(Vervolg en slot van N°. 12, bladz. 834 van den vorigen jaargang.)

(Met schetsen op Plaat I en II.)

a. De telephoon van SIEMENS.

(Fig. 11, 12 en 13.)

Zooals wij gezien hebben, wijzigt het trilplaatje van de BELL-telephoon door inductie het magnetisme van den staafmagneet, wanneer het een der polen nadert of zich daarvan verwijderd; deze wijziging is afhankelijk van de massa en de afmetingen van het plaatje. Gebruikt men in de plaats van een staaft- een hoefmagneet, dan zal die wijziging blijkbaar veel grooter zijn, omdat nu de magneetkracht der beide polen verandering ondergaat. Daar verder de trillingen van het diaphragma elkander zeer snel opvolgen, moeten ook de wijzigingen in de magneetkracht snel kunnen plaats hebben; hiertoe is het noodig, dat de pooleinden van den magneet weinig massa bezitten in verhouding tot hun oppervlak.

Een en ander is in toepassing gebracht bij de telephoon van SIEMENS (fig. 11 en 12); de ronde staafmagneet in de oorspronkelijke telephoon van BELL is nl. vervangen door den stalen hoefmagneet H van bandijzer, terwijl een betrekkelijk groot en dik trilplaatje T in de plaats treedt van het kleine, dunne plaatje van BELL.

De beide magnetische polen zijn, zoo dicht mogelijk naast elkaar, tegenover het midden van het diaphragma geplaatst.

Op de pooleinden P van den hoefmagneet zijn twee platte poolstukken *p* geschroefd, waarover houten klossen *k*, omwonden met geïsoleerd koperdraad, zijn geschoven; deze omwindingen zijn zoodanig gelegd, dat dezelfde stroom beide polen versterkt of beide verzwakt. Het trilplaatje, ongeveer 9 cm. in middellijn, is door middel van de schroeven *s* vastgeklemd tusschen den geluidbeker B en den koker K, die van een voet V voorzien is, om de telephoon zoo noodig te kunnen nederzetten. In dien voet bevindt zich een houten klosje *k'*, waarin eene moer voor de stelschroef S wordt aangetroffen; deze moer is voortgezet in het gebogen gedeelte van den magneet. Eene

schroef S' , gaande door het houten blokje B_1 en den koker, belet het rond-draaien van den magneet. Door dus, met behulp van een schroevendraaier, de genoemde stelschroef te verzetten, kan men den magneet hooger of lager stellen; gelijktijdig worden ook de draadklossen ten opzichte van het trilplaatje verplaatst, en men heeft het aldus in zijn macht de gevoeligheid van den toestel te regelen.

Bij sommige van deze telephonen geschiedt het regelen ook door middel van een excentrische as e , die aangebracht is tusschen twee dwarsstaafjes S_1 en S_2 en met behulp van een schroef kan worden rondgedraaid (fig. 13), Beide inrichtingen voldoen goed en hare werking is zoodanig beperkt, dat de poolstukken nimmer tegen het trilplaatje kunnen stooten.

De beide draadeinden d_1 en d_2 der omwindingen zijn, geleid door de houten blokjes B_1 en B_2 , bevestigd hetzij aan twee geïsoleerde koperdraden; hetzij aan twee klemschroeven, waaraan de telephoongeleiding wordt verbonden; men kan ook voor deze verbindingen van dergelijke laschklemmen gebruik maken, als die, waarvan men zich bij de voorpostentelegraaf toestellen van SIEMENS en HALSKE bedient.

In de opening van den geluidbeker kan nog een fluitje F geplaatst worden, dat dienst doet als wekker; het metalen klepeltje of hamertje m rust dan op het diaphragma. Blaast men nu op het fluitje, dan wordt het hamertje door het trillende diaphragma opgelicht, valt daarna weer terug en versterkt door dit trommelen zoodanig het overgebrachte geluid, dat het signaal op vrij grooten afstand kan worden waargenomen. Kleine zijwaartsche openingen o geven aan de lucht gelegenheid om te ontwijken.

Een later model van de SIEMENS-telefoon is voorgesteld in fig. 14; deze toestel is in vele gevallen handiger in het gebruik, terwijl hier de regeling geschiedt door het diaphragma te verplaatsen ten opzichte van den hoefmagneet.

Men stelt den weerstand van deze telephonen op 227 Siemensche eenheden (1).

Daar de SIEMENS-telefoon heeft bewezen, onder ongunstige omstandigheden nog goed te werken, terwijl zoovele andere telephonen te kort schoten, zij voorts eene gemakkelijke en doelmatige regeling toelaat (2) en bij ons leger reeds ingevoerd en dus min of meer bekend is, durven wij, ook steunende op eigen ervaring, deze telefoon met vol vertrouwen voor militair gebruik aanbevelen.

Volgens door Prof. Dr. ZETSCHÉ genomen proeven kan de sprekende

(1) De SIEMENS staat in verhouding tot de OHM als 0.944 : 1.

(2) Wij mogen het niet eens zijn met hetgeen de Kapitein der artillerie H. CAMON in zijn artikel *Nouveaux appareils de Téléphonie Militaire*, voorkomende in de *Revue d'Artillerie*, Février 1885, hieromtrent zegt.

Op bladz. 389 lezen wij nl.:

»Les téléphones GOWER et SIEMENS sont excellents, lorsqu'ils sont bien réglés. Malheureusement leur réglage se dérange rapidement et il est difficile de le rétablir dans le cours d'une séance.»

persoon zich op meer dan één meter afstand van den geluidbeker bevinden en toch nog duidelijk verstaan worden, zelfs wanneer een weerstand van 3000 Siemensche eenheden is ingeschakeld. Volgens andere opgaven zou, onder gewone omstandigheden, de SIEMENS-telefoon nog op tachtig kilometer afstand bruikbaar zijn.

Men brenge echter in het algemeen den mond zoo dicht mogelijk voor den geluidbeker, spreke duidelijk en met eenige stemverheffing.

De omvang van dit opstel laat niet toe, in bijzonderheden te treden omtrent het onderzoek naar en het wegnemen van storingen, die bij het gebruik van de telefoon kunnen voorkomen; wij zullen ook bij de volgende behandeling van toestellen hieromtrent niet uitweiden.

b. De telefoon van COLSON.

(Fig. 15 en 16.)

Niet zelden zal de aanwezige rook den waarnemer bemoeilijken in het nauwkeurig observeren, den uitgezette post verhinderen het optisch signaal te lezen; zoo ook zal het den persoon, die het telephonisch bericht ontvangt, niet altijd mogelijk zijn zich in een vurende batterij voldoende van zijne omgeving te isoleeren. De ondervinding heeft ons echter geleerd, dat eenige oefening hieraan grootendeels kan tegemoet komen, vooral wanneer men uit de beschikbare manschappen eene goede keuze weet te doen.

Om aan dit bezwaar op nog meer afdoende wijze tegemoet te komen, kan men gebruik maken van kleine telephonen, zoogenaamde *zak-telephonen* (téléphones-montres), die met verstelbare riemen tegen de beide ooren van den waarnemer bevestigd worden. Nog andere voordeelen zijn hieraan verbonden; in de eerste plaats toch heeft men een waarborg, dat geen enkel bericht verloren gaat, terwijl in de tweede plaats de waarnemer beide handen tot zijne beschikking heeft, om bijv. een telefoon tot het overbrengen van berichten of eene afstandstafel te hanteeren, of wel de ontvangen berichten op te teekenen.

Uit den aard van de zaak eigent zich de telefoon van SIEMENS niet tot een dergelijk doeleinde; beter voldoet in dit opzicht de telefoon van COLSON. Deze toestel is een gewijzigde telefoon van D'ARSONVAL, waarbij het beginsel van concentrische polen is toegepast; de draadklos nl. is geschoven over één der polen van den magneet als kern, en omgeven door de andere ringvormige pool, zoodat hij zich geheel binnen het magnetisch veld bevindt.

De zak-telefoon van COLSON (fig. 15 en 16) heeft de gedaante van een platte cilindrische doos D (van metaal vervaardigd, daar hout meer aanleiding geeft tot het ontregelen van den toestel), die geen grootere afmetingen heeft dan noodig is om het oor geheel te bedekken. Op den bodem en langs den rand van de doos ligt een platte half-cirkelvormige magneet M, die aan

één uiteinde a is omgebogen en eindigt in het midden der doos. Loodrecht op het vlak van dezen magneet is aan elk uiteinde een stift aangebracht, waarvan de eene P_1 de kern vormt van den draadklos B, terwijl de andere P_2 raakt aan een weekijzeren ring R, die in figuur 16 slechts gedeeltelijk en gestippeld is voorgesteld. Het diaphragma T is geplaatst boven den draadklos en onder den genoemden ring, waarvan het gescheiden is door één of twee zeer dunne messingen ringen S. Het diaphragma wordt aldus gepolariseerd van uit het midden naar den omtrek en ondervindt, evenals de draadklos, de volle werking van het magnetisch veld. Het deksel D' van de doos wordt opgeschroefd en bevat den ring R, de ringen S en het diaphragma T, waartegenover eene opening is gespaard. De geleidraden worden bevestigd aan de beide klemschroeven K; de in fig. 16 voorgestelde verbinding kan worden toegepast, wanneer de telephoon dienst doet als overbrenger, in welk geval aan elken dubbelen draad D_1 en D_2 een telephoon als ontvanger is verbonden.

De telephoon van COLSON wordt, met behulp van de messingen ringen, door den constructeur voor goed geregeld.

Wij achten het onnoodig, omtrent de riemverbinding in bijzonderheden te treden.

c. De microfoon van BERLINER.

(»Universal Transmitter».)

(Fig. 17 en 18.)

De hoofddeelen van den zoogenaamden »Universal Transmitter», een microfoon van BERLINER, zijn vereenigd in een cilindrische houten of nikkelen doos D, 7 cM. in middellijn en 3 cM. hoog, gesloten door een opgeschroefden bodem B. De nikkelen doos schijnt met het oog op de duidelijkheid der overbrenging de voorkeur te verdienen en zou in ieder geval het doelmatigst zijn voor militair gebruik.

Tegen den onderrand dier doos is een messinging ring R bevestigd, terwijl tusschen dezen ring en den bodem het horizontale diaphragma T is geplaatst, 5 cM. in middellijn en 0,85 mM. dik, vervaardigd van een kunstmatig bereide harde koolsoort. De electriche stroom wordt door middel van den messingen ring op deze koolplaat overgebracht.

Op korten afstand boven het diaphragma is een cilindervormig stuk kool K geplaatst, 35 mM. in middellijn en 15 mM. hoog; het naar de koolplaat gekeerde vlak van dezen cylinder is voorzien van drie diepe concentrische groeven. De koolcylinder wordt met behulp van een stift S, voorzien van eene moer m en een klemschroef k , aan de doos bevestigd; de schroef dient tot het vastklemmen van den tweeden geleidraad. Het onderende van de stift S heeft een kegelvormig verloop; met dit gedeelte sluit de stift vast tegen de ten deele eveneens kegelvormige doorboring van den

koolcylinder, waardoor een goed contact wordt verkregen, terwijl tevens het elastieken buisje *b* kan worden opgenomen, dat, rustende tegen het diaphragma, de golvingen hiervan dempt.

De koolcylinder is voorts omkleed met een vilten ring *V*, die met den onderrand eveneens het diaphragma raakt, waardoor tusschen den cylinder, den vilten ring en het diaphragma een omsloten ruimte ontstaat, welke met graphietkorreltjes *g*, die het microphonisch contact vormen, is opgevuld.

In den bodem van de doos is eindelijk een buis *b'* geschroefd, waaraan de spreekhoorn *S'*, vervaardigd van zacht caoutchouc, bevestigd is.

Een inrichting voor het regelen wordt niet aangetroffen en is ook overbodig; mochten de graphietkorreltjes een weinig samenpakken en daardoor de zuivere overbrenging belemmeren, dan kan men hieraan tegemoet komen door tegen den toestel te tikken.

Tot het opwekken van den lokalen stroom kan men gebruik maken van b. v. een tweetal »naast elkaar» geschakelde, hierna te behandelen, GASSNER-elementen.

De »Universal Transmitter» kan ook in de tele-microfoonstelsels de microfoon van BLAKE, GOWER, HELLER, MIX en GENEST en anderen vervangen. Hij is o. a. op de intercommunale lijn Amsterdam-Rotterdam en op de internationale telephonische verbinding tusschen Brussel en Parijs in gebruik.

d. Het element van GASSNER.

(Fig. 19.)

Sedert een paar jaren worden, o. a. ook bij de Nederlandsche Rijkstelegraaf, proeven genomen met een door Dr. C. GASSNER, JR. te Mainz uitgevonden droog element, dat zeer goede uitkomsten oplevert.

Dit element, groot model (fig. 19), bestaat uit een cilindrische zinken bus *B*, hoog ongeveer 18 cm. en 7 à 8 cm. in middellijn; deze bus zelve vormt de negatieve electrode, terwijl ter bevestiging van de geleiding een koperdraad *D* hieraan vastgesoldeerd is. De positieve electrode bestaat hoofdzakelijk uit een mengsel van bruinsteen en retorte-kool, onder hydraulischen druk geperst tot een rechthoekigen staaf *S*, die in de bus hangt, door het deksel reikt en daarin hermetisch en geïsoleerd bevestigd is. Het boven de bus uitstekende gedeelte van de staaf is van een klemschroef *K* voorzien ter bevestiging van den tweeden geleiddraad.

De ruimte tusschen de beide electroden is verder opgevuld met een deegachtig mengsel (water, zinkoxyde, gips in poedervorm, chloruren); wij kunnen dit element dus, evenals dat van MEHNER en anderen, rangschikken onder de zoogenaamde *droge*.

Electrische metingen, verricht aan het electrotechnisch Instituut Montefiore te Luik, leidden tot de volgende uitkomsten: De inwendige weerstand werd steeds kleiner dan 0,6 ohm gevonden; de electromotorische kracht bleef vrij-

wel constant; in den tijd van 18 dagen toch, waarin de keten onafgebroken gesloten bleef, was de weerstand slechts met 0,02 ohm vermeerderd, de electromotorische kracht met 0,03 volt afgenomen, terwijl een weerstand van 400 ohm was ingeschakeld.

Dr. ROTHEN te Bern bevond, dat de weerstand van het GASSNER-element 0,4 ohm bedroeg en de electromotorische kracht 1,45 volt. Bij het element LECLANCHÉ-BARBIER zijn deze getallen respectievelijk 0,8 en 1,5; bij het LECLANCHÉ-element met samengeperste koolbruinsteenplaten 1,5 en 1,48; bij het LECLANCHÉ-element met poreuzen pot is de weerstand 2,5 à 3 ohm.

Volgens een rapport, uitgebracht door de »Compagnie Militaire de Place» te Antwerpen, heeft men eenige GASSNER-elementen gedurende 7 maanden dagelijks 12 uren achtereen, elk voor zich, eene schel doen bewegen; zonder eenig onderhoud te vereischen, waren zij na dit tijdsverloop nog in volle werking.

Op den duur vermindert wel is waar de electromotorische kracht, doch zij herstelt zich weer spoedig, wanneer de keten verbroken wordt.

Het GASSNER-element zou, volgens deze uitkomsten, bij uitstek geschikt zijn voor militair gebruik; het is nl. constant, bezit een voldoende groote electromotorische kracht, een geringen weerstand, een aanzienlijk depolarisatievermogen en is ongetwijfeld van zeer langen duur. Voorts is het een hermetisch gesloten en niet breekbaar element, dat geen onderhoud vereischt, slechts $1\frac{1}{3}$ KG. weegt en niet duur is (1). De constantheid van het element is juist voor kustbatterijen, waarbij de posten langen tijd achter elkaar in dienst zijn, van zeer veel belang.

Desverkiezende kunnen deze elementen ook in kubusvorm worden verkregen.

Men heeft oorspronkelijk de zinken bus door middel van een vernislaagje geïsoleerd; bij latere modellen heeft men tot hetzelfde doeleinde de zinken bus met papier bekleed.

Onder de elementen, bestemd voor militair gebruik, treft men o. a. het Fransche element van LALANDE et CHAPERON aan, waarvan het zoogenaamde »type obus» wel is waar een vloeistof vereischt, doch hermetisch is gesloten; een droog element van dienzelfden naam schijnt minder goed te voldoen. Het element »type obus» heeft echter het nadeel 7,9 KG. te wegen en meer onderhoud te vereischen dan het GASSNER-element, zonder het in elektrische eigenschappen te overtreffen, zoodat wij het in het algemeen voor militair gebruik niet mogen aanbevelen.

e. De magneto-electrische wekkerinrichting van SIEMENS en HALSKE.

(Fig. 20, 21 en 22).

Wij mogen de magneto-electrische wekkerinrichting van SIEMENS en HALSKE als een type van dergelijke toestellen beschouwen.

(1) De prijs is f2,00; agent voor Nederland en België is P. ELLIS te Luik.

In een magnetisch veld, dat door twee tot vier krachtige, permanente hoefmagneten H (fig. 20) gevormd wordt, kan een anker A met behulp van een kruk Z, een tandrad T en een rondsel R, of ook een tweetal wrijvingschijven (fig. 28), in snel ronddraaiende beweging worden gebracht. De gelijknamige polen der hoefmagneten worden door poolstukken P vereenigd, die de cilindrische ruimte, waarin het anker is opgenomen, omsluiten. Dit anker, ook Siemensche klos genoemd, bestaat uit een dubbel T-vormig ijzeren lichaam, waaromheen, evenwijdig aan de lengte-as en in twee afzonderlijke lagen, een omwinding van dun geïsoleerd koperdraad is gelegd. Een der draadeinden d_1 van deze omwinding is in geleidende verbinding gebracht met de massa van den toestel, het andere einde d_2 is bevestigd aan een geïsoleerd platina stiftje d_2 S, steunende tegen de veer v . De massa van den toestel en de veer v staan in verbinding met de geleiding.

Onder invloed van de permanente magneten wordt het anker magnetisch, en wel zoodanig, dat de zijden ongelijknamig worden met de polen, tegenover welke zij zich bevinden. Zoodra het anker echter eene halve omwenteling maakt, keeren zijne polariteiten om; elke omwisseling van polariteit wekt in de draadomwinding een electrischen stroom op, welks sterkte afhangt van de snelheid, waarmee de kruk wordt rondgedraaid.

Eene zaak van het hoogst belang bij dergelijke inductoren is de intensiteit van het magnetisch veld, alsmede de afstand tusschen de zijden van het anker en de poolstukken P.

De in den inductor opgewekte stroomen zijn in staat een electrische schel in werking te brengen, die bijv. ingericht is, zooals fig. 21 aangeeft.

De electro-magneet EE heeft een weerstand van ongeveer 150 ohm. De magneet M is om de draadklossen heen gebogen; de ééne pool is in contact met de spil p , waarom het anker A kan draaien, zoodat dit dus ook magnetisch wordt, terwijl de andere pool geheel vrij is en zich op eenigen afstand bevindt van de weekijzeren brug bb , die de kernen der beide draadklossen onderling verbindt. De moeren m en de contre-moeren m' stellen ons in staat den afstand tusschen het anker en de kernen te regelen. Twee veertjes v , bevestigd op het anker, beletten, dat het anker door een der beide polen aangetrokken blijft.

Het anker draagt voorts een klepel K en aan weerszijden hiervan is een schalklokje geplaatst. Bij elke stroom-impulsie wordt het anker door de ongelijknamige pool van den electro-magneet aangetrokken en door de gelijknamige afgestooten. De klepel, die al deze bewegingen volgt, geraakt daardoor in trilling en slaat afwisselend tegen de beide klokjes.

Deze schel is zeer gevoelig en werkt nog met stroomen van 3 à 5 milliampères.

Het anker van den inductor bezit een weerstand van 500 à 1500 ohm. Wanneer een dergelijke wekkerinrichting dus in een geleiding wordt opgenomen, is het wenschelijk, dit anker, wanneer het geen dienst behoeft te doen, en

tegelijk de omwindingen der schelmagneten, uit te schakelen. Daartoe bevindt zich aan de meergenoemde kruk Z eene bijzondere inrichting, die de omwinding van het anker kort sluit, zoolang de kruk in rust is; zoodra deze echter wordt rondgedraaid, verbreekt zij automatisch de uitsluiting. Men kan die inrichting o. a. maken zooals in fig. 28 is aangegeven.

De as *a* van de kruk Z maakt in den rusttoestand contact bij *c*; draait men aan de kruk, dan loopt het schuine vlak *v* tegen den tand *t* op, waardoor de as zich naar rechts beweegt en bijgevolg het contact bij *c* verbroken wordt. De spiraalveer *s*, gelegd om de as *a* en steunende tegen de borsten *b* en *b'*, brengt, zoodra het draaien ophoudt, de kruk in den ruststand terug.

Verder maakt men gebruik van een haak-commutator, om naar verkiezing den wekker of de telephooninrichting met de lijn te verbinden. Fig. 22 geeft een schematische voorstelling van de verbindingen der verschillende toestellen in een volledigen telephoonpost; hierin zijn L de lijn, T de telephoon, M de microfoon, B de batterij, I de inductie-klos, S de schel, I' de inductor, C de haak-commutator, *a* en *b* contacten. Zoolang de telephoon aan den haak hangt, dus geen berichten worden gewisseld, is het contact bij *b* gevormd, waardoor schel en inductor in de lijn zijn geschakeld; men kan bijgevolg een schelsignaal geven of ontvangen. Wordt de telephoon van den haak genomen, dan worden de contacten bij *a* gevormd, waardoor de telephoon met de lijn verbonden en de locale keten van de microfoon gesloten wordt; de wekker is dan uitgeschakeld.

f. Telephoon-kabel.

(Fig. 23.)

Wij beschouwen de zware kabels, welke als geleiding onder water of onder den grond dienst doen, als voldoende bekend, zoodat wij alleen enkele lichtere soorten, hoofdzakelijk bestemd voor liggende lijnen, zullen aanhalen.

Het is duidelijk, dat, waar zich zooveel verschillende omstandigheden kunnen voordoen, ook over verschillende soorten van kabels moet kunnen beschikt worden; zelfs kan men desnoods van gewoon ijzerdraad gebruik maken.

De telephoon-kabel, voorgesteld in fig. 23, bestaat uit een drietal met caoutchouc of gutta-percha geïsoleerde koperdraden, waaromheen een looden omhulsel is aangebracht. Deze zeer eenvoudige kabel is bijzonder buigzaam, kan ook onder water of onder den grond gebezigd worden, terwijl men het aantal koperdraden naar behoefte kan wijzigen.

Een andere soort kabel bestaat uit een hart van zeven zeer dunne, in elkaar gedraaide koperdraden, geïsoleerd door eene daaromheen liggende gutta-percha-laag, welke met boomwol omsponnen is. De teruggeleiding wordt gevormd door een achttal koperdraden, spiraalsgewijze gelegd om de

boomwolbekleding en saamgehouden door een tevens beschermend vlechtwerk van hennep. Deze inrichting is minder eenvoudig, doch de kabel is zeer buigzaam, bezwijkt niet onder het rad van eenig voertuig en is daarbij zóó licht, dat een marschvaardig soldaat 1 KM. er van kan dragen. Om de lijn vlug te leggen, kan men van kabelransels gebruik maken, of wel de rol, waarop de kabel is gewonden, bevestigd op een plankje vóór het lijf dragen; in het laatste geval kan men beter nagaan, wat er bij het afwinden met den kabel gebeurt.

De kabel van FORTIN, die bijzondere vermelding verdient, is als volgt ingericht: over elken draad van twee geleidingen zijn kraalvormige geparafineerde stukjes hout geschoven, die behoorlijk tegen elkaar aansluiten, terwijl deze aldus bekleede draden overigens vrij in een looden buis liggen. De buigzaamheid van dezen kabel laat te wenschen over; als ondergrondse geleiding heeft hij het voordeel, dat de lucht de rol vervult van diëlectrische stof, zoodat de statische lading nagenoeg even zwak is als bij hangende lijnen, hetgeen echter alleen voor zeer lange geleidingen van belang is.

Wij geven aan den eerstgenoemden kabel de voorkeur.

g. Inrichting en onderlinge verbinding van de posten.

(Fig. 24—30.)

Wij nemen aan, dat de gelijksoortige vuurmonden, in eenzelfde kustbatterij opgesteld, bijv. tot groepen van een drietal zijn vereenigd (fig. 24).

Elke groep heeft dan zijn eigen *waarnemingspost*, desverkiezende met *reserveopstelling*, een *batterijpost*, die desnoods ook voor meerdere groepen kan dienst doen, en een *hoofdstation*, gelegen binnen het verdedigingswerk, van waaruit de batterijcommandant het vuur kan regelen. De hoofdstations der verschillende groepen worden in eenzelfde bomvrij gebouw, doch bij voorkeur in afgeschoten vertrekken, vereenigd, hetgeen zonder bezwaar kan geschieden, dank zij het geringe aantal toestellen van slechts weinig omvang en het kleine personeel, dat voor de bediening hiervan vereischt wordt.

Het personeel van den observatiepost bestaat uit één korporaal en één kanonnier als waarnemer, beiden bekend met het gebruik van het planchet met alhidade en de telephonen. De waarnemer draagt tegen elk oor een zak-telefoon COLSON; voorts is aan een verstelbaren arm van de alhidade een kogelscharnier aangebracht, waarin een SIEMENS-telefoon (fig. 11) bevestigd en in elken gewilden stand vastgezet kan worden. De waarnemer is bijgevolg in staat deze telefoon te stellen, zooals dit voor hem, in verband met eene duidelijke overbrenging, het gemakkelijkst is; eenmaal gesteld zijnde, volgt de telefoon vanzelf de bewegingen van de alhidade en dus ook den waarnemer, wanneer deze zich gedurende het observeeren verplaatst. De man achter de alhidade blijft zoodoende vrij in zijne bewegingen, heeft beide handen tot zijne beschikking en behoeft den gemeten hoek slechts

luid af te lezen, opdat deze terstond naar het hoofdstation worde overgebracht. Om het opvangen van het geluid te bevorderen, kan boven de telefoon-opening een trechtersvormige beker geplaatst worden.

De telephonen worden ingeschakeld, zooals de figuur aangeeft; door ons genomen proeven hebben aangetoond, dat in het algemeen de inschakelingen het doelmatigst geschieden, zooals in de schets is voorgesteld.

De waarnemingspost is met het hoofdstation verbonden door middel van een ingegraven kabel. Van zeker punt dier geleiding loopt een zijtak naar de reserve-opstelling, als deze althans aanwezig is, waarvoor wel de afstandstabel reeds berekend is, maar die eerst ingericht en in gebruik genomen wordt, wanneer men het wenschelijk oordeelt den eerstgenoemden post te verlaten; het inrichten komt eenvoudig neer op het plaatsen van het planchet en het aanbrengen van de verbinding met de lijn.

Wij achten het raadzaam een tweeden man voor den observatie-post in te deelen, ofschoon, strikt genomen, voor waarneming en overbrenging één persoon voldoende is.

Het bericht van den observatie-post wordt in het hoofdstation opgenomen door een korporaal (kanonnier 1ste klasse), eveneens uitgerust met een tweetal zak-telephonen-COLSON. Deze korporaal is echter niet voorzien van een SIEMENS-telefoon als overbrenger, om aldus te voorkomen, dat de waarnemer meer dan hoogst noodzakelijk in het verrichten van zijne belangrijke functie kan gestoord worden; hij teekent voorts elken overgeseinden hoek op, waardoor de batterijcommandant steeds een overzicht heeft van de ontvangen berichten en men de verplaatsing van het doel op eene kaart kan aanduiden. Zoodra de korporaal het sein verneemt, herhaalt hij dit luid, zoodat het kan worden overgenomen door den naast hem geplaatsten onderofficier, belast met de bediening van een tele-microfoon-SIEMENS-BERLINER (fig. 22 en 30), die door middel van een ingegraven kabel is verbonden met een dergelijken toestel, den batterijpost vormende. In deze geleiding zijn tevens een zestal zak-telephonen-COLSON ingeschakeld, twee aan twee bestemd voor de korporaals, die achter of in de nabijheid van elk stuk hebben postgevat, en dadelijk bij den door het hoofdstation geseinden hoek den juisten afstand in de afstandstabel opzoeken, om dezen vervolgens aan hunne stukscommandanten mede te deelen.

De batterijpost, door een onderofficier bediend, oefent controle uit op de opgaven der korporaals en stelt den groepscommandant in staat orders te ontvangen van den batterijcommandant, of wel aan dezen de gevraagde ophelderingen te verstrekken.

Het door den observatie-post waargenomen schip is dus ook het aangewezen doel voor de vuurmondengroep, waarbij die post behoort. Het is daarom noodig, dien post meermalen eene bepaalde opdracht te geven, terwijl zich ook het geval kan voordoen, dat de post zelve eene belangrijke mededeeling heeft te doen, waarop verdere bevelen worden afgewacht; het is dus nood-

zakelijk, van het hoofdstation uit met dien post te kunnen spreken, en omgekeerd. Daartoe maken wij gebruik van een commutator met contact-stop (fig. 25 en 26), aanwezig in het hoofdstation. De stop *S*, voorzien van een dubbel-contact, is verbonden met de klemschroeven van de tele-microfoon, en, al naarmate hij geplaatst wordt in een der gaten *g* van den commutator, wordt de verbinding tot stand gebracht met de batterij of met den observatie-post, of wèl, het hoofdstation wordt ingeschakeld tusschen deze posten, zooals de boven die gaten geplaatste bordjes aanduiden; fig. 27 geeft een schematische voorstelling van de wijze, waarop de lijnen aan de van elkaar geïsoleerde strooken *c* verbonden zijn. Is de stop niet geplaatst, dan rusten de veeren *e* met het stukje eboniet *d* tegen elkaar, zoodat de strooken *c* geïsoleerd blijven; de veeren *f* drukken de veeren *e* steeds naar elkaar toe, waardoor, wanneer de stop is ingezet, het verlangde contact met zekerheid gevormd wordt. De directe verbinding van batterij en observatie-post kan in spoed eischende gevallen verlangd worden; de stop is dan volgens het bovenstaande in het middelste gat te plaatsen, het hoofdstation komt daardoor met de beide andere posten in gemeenschap en is tevens in de gelegenheid, alle tusschen deze posten gewisselde berichten op te vangen.

Proeven toonden ons aan, dat de wekkerinrichting, waarvan elke post voorzien is, in een afzonderlijken draad met aardverbinding moet geschakeld worden. Daardoor zal de kabel drie draden moeten bevatten; overigens maken wij gebruik van den inductor van SIEMENS, ingericht als in fig. 20, en van de schel, voorgesteld in fig. 21.

Behalve de zak-telephonen kunnen de verschillende toestellen, in het hoofdstation aanwezig, tot één geheel vereenigd worden.

Tegen een aan den muur op te hangen plankje worden alsdan bevestigd:

1°. een kastje, bevattende den inductor en de schelmagneet, terwijl de kruk en de beide schaalklokjes zich daarbuiten bevinden; 2°. een kastje, waarin de inductie-klos voor de microfoon, benevens, ten deele, een haak-commutator zijn opgesloten; de eigenlijke haak n.l. steekt buiten het kastje uit en hieraan wordt een der in verbinding gebrachte telephonen opgehangen. Tegen de deur van dit kastje is de microfoon vastgeschroefd; 3°. de commutator met contact-stop en 4°. het batterijkastje, waarin twee GASSNER-elementen worden geplaatst en dat van boven schuin is afgedekt bij wijze van lessenaar. Aan een vasten haak hangt een tweede, eveneens in verbinding gebrachte, telefoon in reserve.

Zoolang de telefoon aan den beweegbaren haak, d. i. den commutator, hangt, kan niet worden gesproken; wordt zij echter afgenomen, dan is de gelegenheid tot spreken hersteld. Figuur 30 toont ons den stroomloop in de tele-microfoon aan; daarin stellen voor: T de telephonen, M de microfoon, B de batterij, I de inductie-klos, S de stop, H de haak-commutator, *v* een spiraalveer, die tracht den commutator tegen het contact *c* te trekken, hetgeen door de daaraan hangende telefoon wordt belet.

Op overeenkomstige wijze kan de batterijpost worden ingericht; de commutator met contact-stop vervalt hierbij.

In het bovenstaande hebben wij een denkbeeld gegeven van de wijze, waarop de telephonische verbindingen kunnen tot stand gebracht worden; het spreekt echter vanzelf, dat lokale toestanden en bijzondere eischen hierin allicht wijzigingen van ondergeschikten aard noodzakelijk kunnen maken.

Zonder in alle technische bijzonderheden te willen treden, hebben wij in de voorgaande bladzijden de waarneming met behulp van één observatie-post en de overbrenging door middel van de telefoon tot een afstandmeting, ten dienste van kustbatterijen, vereenigd. Wij vleien ons, met de verwachting, dat eene meting, op deze wijze uitgevoerd, aan de te stellen eischen zal voldoen, ofschoon alleen de praktijk hieromtrent volkomen zekerheid kan geven.

De posten, ingericht zooals door ons werd voorgesteld, bezitten ontegenzeggelijk eene grootere eenvoudigheid dan de stations, voorzien van MORSE-seintoestellen en synchronische klokken. Daardoor is men in de gelegenheid over een groot aantal posten te beschikken, zoodat meerdere, gelijktijdig in het schootsveld verschijnende doelen met minder bezwaar kunnen waargenomen worden, terwijl, zoo noodig, de reserve-opstellingen een voldoende waarborg geven voor een nagenoeg steeds uitvoerbare afstandmeting (1).

De telefoon laat voorts eene veel snellere overbrenging toe dan de MORSE-seintoestel, die toch altijd de tusschenkomst van een telegrafist vereischt, zoodat men bij eerstbedoelde op een vier- à vijfmaal grooter aantal berichten in denzelfden tijd mag rekenen, hetgeen in ruime mate aan de vuuruitwerking ten goede komt; hoe spoediger toch de overgebrachte waarnemingen elkander opvolgen, hoe nauwkeuriger de afstand tot het doel op elk oogenblik bekend is.

Moge het wellicht soms als een nadeel te beschouwen zijn, dat de telefoon de berichten niet registreert, voor den waarnemingspost is dit zeker geen bezwaar. Zelfs geeft het *overseinen* van *getallen*, waarvan hier voornamelijk sprake is, met behulp van het MORSE-cijferschrift, meer aanleiding tot het maken van fouten dan het *overroepen* hiervan door middel van de telefoon. Het telephonisch bericht wordt daarbij in het hoofdstation, en desverkiezende ook in den batterijpost, opgeteekend, terwijl tevens eene controle op de juistheid van de overbrenging bestaat, die bij de telegraphische verbinding niet wordt aangetroffen.

De regeling van de toestellen beperkt zich bij de meergenoemde telefoonposten voornamelijk tot de SIEMENS-telefoon; zij behoeft echter slechts zelden plaats te hebben en is alsdan veel gemakkelijker en spoediger uitvoer-

(1) Het gebruik van slechts één observatie-post maakt de aanwezigheid van synchronische klokken blijkbaar onnoodig; een niet gering te schatten voordeel.

baar dan bij de meer samengestelde MORSE-seintoestellen en synchronische klokken, waarbij men in den regel van enkele personen afhankelijk zal zijn.

Tot het behoorlijk bedienen van den seintoestel wordt eene groote vaardigheid en, tengevolge hiervan, een vrij langdurige oefening vereischt, zoodat men alleen een gedeelte van het kader hiermee bekend kan maken. Daarentegen kunnen nagenoeg alle manschappen na korten tijd met het gebruik van tele- en microfoon vertrouwd zijn. Ook het waarnemen telkens bij het slaan van de synchronische klok vordert eenige geoefendheid.

De telephonische toestellen vragen slechts weinig onderhoud en zijn daarbij bestand tegen eene minder voorzichtige behandeling, hetgeen, bij militair gebruik, als een voordeel moet beschouwd worden. Een en ander kan niet in diezelfde mate van de toestellen, in de telegraafstations aanwezig, gezegd worden.

Ten slotte vordert de telephoon-post, in het algemeen, een minder talrijk bedieningspersoneel en geringere installatie-kosten dan het telegraafstation.

Resumeerende, verdient de telephonische overbrenging dus, op zichzelf beschouwd, om de navolgende redenen de voorkeur boven eene telegraphische:

- 1°. de posten verkrijgen een eenvoudiger inrichting;
- 2°. de overbrenging geschiedt sneller;
- 3°. de toestellen laten een gemakkelijker en een spoediger uit te voeren regeling toe;
- 4°. van het bedieningspersoneel wordt een minder langdurige oefening vereischt;
- 5°. er bestaat minder aanleiding tot het maken van fouten;
- 6°. men mag minder hooge eischen stellen aan het onderhoud en de behandeling van de toestellen;
- 7°. men kan met een minder talrijk bedieningspersoneel volstaan, en
- 8°. de onkosten, aan de inrichting verbonden, zijn minder hoog.

Wij meenen aan dit opstel geen grooteren omvang te moeten geven, niet meer plaatsruimte in beslag te mogen nemen.

Hebben wij door deze bijdrage tevens er toe kunnen medewerken om de veelzijdige diensten, welke de telephoon aan het leger, en in het bijzonder aan het wapen der artillerie, kan bewijzen, in het licht te stellen, dan achten wij daardoor reeds onze moeite ruimschoots beloond.

C. J. M. COLLETTE,

E. A. F. BLOKHUIS,

Delft, Mei 1889.

1ste Luitenants der Artillerie.

EENE BIJDRAGE TOT NEERLANDS KRIJGSGESCHIEDENIS.

(Met 1 overzichtskaart en 2 schetsen.)

Kort overzicht van de veldtochten in de Zuidelijke Nederlanden in de jaren 1744—46, gevolgd door eene beschouwing over het Beleg en de Overrompeling van Bergen-op-Zoom in 1747.

Zooals bekend is, behooren de drie veldtochten, door **LODEWIJK XV**, Koning van Frankrijk, in de jaren 1744—46 ondernomen ter verovering der Zuidelijke Nederlanden, en de inval van dien vorst in de Republiek der Vereenigde Nederlanden in 1747, tot den Oostenrijkschen successie-oorlog (1740—48). De Pragmatieke Sanctie, in 1713 tot stand gekomen, had, ofschoon de meeste Europeesche vorsten en ook de Republiek — deze laatste schoorvoetend den 20sten Februari 1732 — waren toegetreden, geen doel getroffen. Na het overlijden den 20sten October 1740 van Keizer **KAREL VI**, werden aan **MARIA THERESIA** hare voorvaderlijke bezittingen betwist en waren het nog wel de Koning van Pruisen, de keurvorsten van Saksen en Beieren en de Koning van Spanje, die alles in het werk stelden de Oostenrijksche monarchie te ontbinden.

De eerste en tweede Silezische oorlog (resp. 1740—42 en 1744—45), door eerstgenoemden Koning tegen Oostenrijk ondernomen, zijn voor ons doel van geen belang. De Republiek was hierin niet betrokken. Wel de veldtochten van 1744, 45 en 46 in de Zuidelijke Nederlanden, welke een gevolg waren van het verbond, dat de Koning van Spanje en beide genoemde keurvorsten in 1741 met **LODEWIJK XV** hadden gesloten. Hierbij had de laatstgenoemde de verplichting op zich genomen de eerstgenoemden in het bezit te stellen van hetgeen, waarop zij meenden recht te hebben, en daardoor ongezocht gelegenheid gevonden een poging te wagen ter verovering van deze aan Oostenrijk toebehoorende Nederlanden.

Dat de Republiek aan deze veldtochten moest deelnemen, werd veroorzaakt eensdeels door haar toetreden tot de Pragmatieke Sanctie (1), anderdeels

(1) **LODEWIJK XV** was ook tot de Pragmatieke Sanctie toegetreden. In de »secrete resolutie» van den 7den November 1747, strekkende tot antwoord op de hierna te noemen memoriën van den Franschen Minister, den **Abt DE LA VILLE**, en bijgevoegde declaratiën van den Franschen Koning, dd. 17 April en 21 September van het loopende jaar, wordt o. a. gezegd: »Dat wanneer,

door het zg. Barrière-tractaat. Ook Engeland was op grond van eerstgenoemd verdrag verplicht Oostenrijk bij te staan. Beide rijken evenwel waren beducht met Frankrijk te breken, dat, ofschoon niet meer zoo machtig als eertijds onder LODEWIJK XIV, toch nog kracht genoeg kon ontwikkelen.

De Republiek was na den vrede van Utrecht (1713) een tijdperk van verval ingetreden. De Spaansche successie-oorlog had haar ontzettende offeringen gekost en toch weinig beantwoord aan den roem, waarmee was gestreden. Het voornaamste voordeel door haar verkregen, bestond in het bovengenoemde Barrière-tractaat, den 15den November 1715 te Antwerpen gesloten. Hierbij ontving zij het recht 12.000 man bezetting te leggen — als eene barrière tegen Frankrijks veroveringszucht — in de vestingen Menen, fort Knock, Veurne, Yperen, Doornik, Warnebon en Namen, maar nam dientengevolge ook de verplichting op zich die vestingen te verdedigen, ondanks de omstandigheid, dat de Zuidelijke Nederlanden in dat jaar (1715) in Oostenrijksche handen waren overgegaan (1).

De groote uitgaven, door den Spaanschen successie-oorlog veroorzaakt, hadden de Republiek in zware schulden gewikkeld. Daar men zich evenwel door de genoemde barrière veilig waande als achter een Chineeschen muur, werd er geen bezwaar in gezien, over te gaan tot het volgen van een staatkundig stelsel, waarbij eene handhaving der onzijdigheid à tout prix, tot richtsnoer diende, welke houding weldra gepaard ging met het volgen van een overdreven zuinigheidssysteem. Het krijgswezen moest het voornamelijk ontgelden. En daar men opzag tegen vernieuwde inspanning, bleven nuttige hervormingen achterwege. Het natuurlijk gevolg was, dat de eens zoo machtige Republiek al haren invloed verloor.

Het zou onbillijk zijn te doen voorkomen, alsof er omtrent deze regeeringsbeginselen eensgezindheid in het gemeenebest bestond. Dat was niet het geval. Na het overlijden van den stadhouder WILLEM III, den 19den

na de dood van Keyser CARÈL DE SESDE, het aan Syn Aller Chr. Majesteit, *schoon zoozeer als haar Ho. Mo. verbonden tot maintien van de pragmatieke sanctie*, behaagd had, om onder schijn van de praetensien van het Huis van Beyeren te souteneeren, het dessein te formeeren, en door een dadelijken aanval werkstellig te maken, om het Huis van Oostenrijk te vernietigen, immers zoo klein te maken, dat het zig met de zaaken van Europa niet zoude kunnen bemoeven, nog haare overige possessien met kracht ondersteunen, *haare tegenwoordige Keizerlijke Majesteit, de Koninginne van Hungarijen en Bohemen, haar Ho. Mo. op het ernstigste aangesprooken en van dezelve gerequireert heeft de vervulling van de engagementen, waarin zij uit kragte van de voors. defensive alliantie stonden.*" (Register van de secreete Resolutiën van haar Hoog Mogende van den jare 1747; Rijks archief.)

(1) In bovengenoemde secreete resolutie van 7 November zeggen haar Ho. Mo. dat de »*Oostenrijke Nederlanden* aan haar volgens de Tractaten tot een voormuur en Barrière moesten dienen en de vestingen daarin gelegen, die aan haar daar toe geaffecteert en met derzelver Troupes bezet waren"...., terwijl zij iets verder beweren »dat zij de voors. Oostenrijke Nederlanden aanzagen als een gedeelte van haare Frontieren, gelijk zij effectivelijk waren en dat derhalven die geattaqueert werdende, haar Ho. Mo. zelve in haare Barrière geattaqueert werden." Dit maakt eenig verschil met het in den tekst medegedeelde. De waarheid zou uit een inzage van het tractaat zelf moeten blijken. Een feit is het, dat de Staatsche troepen in de drie veldtochten 1744—47 medehielpen bij de verdediging van *alle* vestingen, doch dit kan ook een gevolg geweest zijn van de verplichting, door het toetreden tot de Pragmatieke Sanctie opgelegd.

Maart 1702 (1), was in de vijf provinciën, die hem als zoodanig hadden erkend, het besluit genomen geen opvolger aan te stellen. Dientengevolge bleven de Nederlanden in handen van eene »regenten-oligarchie» of i. a. w. waren de Vereenigde provinciën overgeleverd aan eene heerschappij van locale regenten. De vroedschappen in de steden toch hadden zich bij eede verbonden om alle betrekkingen onder elkander te verdeelen. Uit de tot hen behorende familiën werden de burgemeesters en verdere regeeringspersonen gekozen, die met de leden van hun geslacht met recht konden verklaren, dat zij de Koningen van het land waren. Uit hen koos men dan weer de afgevaardigden voor de Provinciale en Algemeene Staten; het moet evenwel gezegd worden, dat zij niet daar, maar voornamelijk op eigen gebied, d. i. in de steden schitterden. De Staat toch was als het ware opgelost in zooveel Staatjes, als er steden waren, terwijl ieder Staatje zooveel Koningen telde, als het regenten had. Wie in de steden dan ook niet tot die regenten-familiën behoorde, stond met het gemeen gelijk en men ontzag zich niet den koopman, den man van wetenschap, den advocaat en den winkelier allen met den naam van »kerel» aan te spreken.

Het kon niet uitblijven, dat door dit, den publieken geest weinig aankweekend, en door zijn verdeeldheid krachteloos bestuur de Republiek hoe langer hoe meer allen invloed verloor, te meer daar vele gewichtige betrekkingen dikwijls in handen kwamen van familieleden of vrienden, zonder dat acht geslagen werd op bekwaamheid of bruikbaarheid (2).

De Oranje-partij, die hier tegenover stond en beter de verplichtingen der Republiek kende, was machteloos. Zij kon niet verhinderen, dat het leger gaandeweg verminderd werd in getalsterkte, dat vele onbekwame of oude en afgeleefde bevelhebbers als zoodanig bleven gehandhaafd en dientengevolge door het sterk verminderen der geoefendheid, het zelfvertrouwen verloren ging, zoo noodig in een leger, dat met recht aanspraak op dien naam wil maken.

Ook het zeewezen was achteruitgegaan. Men had geen geld over voor nieuwe schepen, terwijl de vloot door gebrek aan verzorging in de dokken lag te vergaan.

Toen nu de Oostenrijksche successie-oorlog uitbrak, had de Republiek weinig lust haar stelsel van onzijdigheid te laten varen. Het was te vergeefs, dat MARIA THERESIA de regeering aan hare, in 1732 op zich genomen

(1) Met WILLEM was het geslacht van den Zwijger uitgestorven. Daarom was door hem inderdij gepoogd den kleinzoon eener dochter van FREDERIK HENDRIK, JOHAN WILLEM FRISO, in 1702 een jongen van 11 jaar, tot zijn opvolger bestemd te krijgen, doch dit was hem niet gelukt. Deze JOHAN WILLEM FRISO schijnt een veelbelovend jongmensch te zijn geweest, die reeds als militair een goeden naam had verworven, toen hij in 1711 — dus op 20jarigen leeftijd — aan de Moerdijk verdrong. Zes weken na zijn dood schonk zijne 22-jarige weduwe MARIA LOUISE VAN HESSEN-KASSEL het leven aan een zoon, den lateren stadhouder WILLEM IV.

(2) Zie hieromtrent de *Historische Bladen*, nagelaten door Dr. THEOD. JONISSEN, in 1889 uitgegeven door J. C. MATTHES, Hoofdstuk VII.

verplichtingen herinnerde. (1) Men trachtte te schikken, maar besloot toch in 1740, beducht als men was voor Frankrijk, dat wel eens in de Zuidelijke Nederlanden zou kunnen vallen, om het in 1736 tot 44.000 man verminderde leger, te vermeederen met 11.500 man. In Maart 1741, na de verovering van Silezië door FREDERIK II, voegde men er weer 10.000 bij en in December van dat jaar, waarschijnlijk tengevolge van het bovengenoemd verbond tusschen LODEWIJK XV, de Koningen van Spanje en Pruisen en de keurvorsten van Saksen en Beieren, nog eens 20.000 man.

In 1743 ging de Republiek er schoorvoetend (2) toe over, 20.000 man onder den Graaf WILLEM MAURITS VAN NASSAU—OUWERKERK te zenden tot hulp aan MARIA THERESIA; deze troepen kwamen evenwel te laat om nog deel te kunnen nemen aan de overwinning, door de Engelschen te Dettingen op de Franschen behaald. Deze laatsten retireerden nu achter den Rijn, terwijl de Engelschen in staatschen dienst naar de Oostenrijksche Nederlanden terugkeerden.

Den 30sten Maart 1744 verklaarde Frankrijk den oorlog aan Engeland, den 26sten April daaraanvolgende aan Oostenrijk en eenige dagen later werd door den Franschen gezant te 's-Gravenhage aan de Staten-Generaal medegedeeld, dat LODEWIJK XV voornemens was in de Zuidelijke Nederlanden te vallen. En ofschoon nu Frankrijk en de Republiek officieel met elkaar in vrede waren, moest de laatste toch deelnemen aan den oorlog, eensdeels omdat zij verplicht was hare barrière te verdedigen, anderdeels omdat zij sedert 1732 de verplichting op zich had geladen, MARIA THERESIA bij te staan.

De veldtochten van 1744—46 zijn, in verband met de houding door de Staten-Generaal ten opzichte van Frankrijk aangenomen, de onmiddellijke oorzaak geweest van den inval van Koning LODEWIJK in het daaropvolgend jaar in de Republiek, een inval, welke het beleg van Bergen-op-Zoom ten-

(1) Vergelijk het slot der noot (1) op bladz. 31. Eigenaardig is, in verband met het in den tekst medegedeelde, de bewering van haar Ho. Mo. in dezelfde secreete resolutie van 7 November 1747, dat zij hun bijstand van MARIA THERESIA in het jaar 1741 en volgende jaren noemen: «eene zaak zoo billijk, zoo overeenkomstig met het gegeven woord en trouw, mitsgaders met de belangen van den Staat, alsmede zoo gepermitteert en irrefechabel onder geciviliseerde Natien»... terwijl zij feitelijk de Keizerin ruim twee jaren op hulp hebben laten wachten.

(2) In meergemelde secreete resolutie wordt over deze hulp op de volgende wijze gesproken: «Dat dit alles egter niet heeft belet, dat de standvastigheid van haar Ho. Mo. en derzelve ijver voor de goede trouwe in het nakoomen der verbonden, hetgeen bij haar altoos als heylig is aangemerkt, eindelijk haar heeft gedetermineerd, om voor de eerste maal in het jaar 1743 een secours in Troupes te geeven aan haare Keizerlijke Majesteit de Koninginne van Hongarijen en Bohemen, nadat het Huis van Oostenrijk, door den geweldigen aanval van Syne Aller Chr. Majesteit, bijna gebragt was geweest tot op den oever van deszelfs ruïne»... Hoe het mogelijk is, logisch verband te brengen tusschen den aanhef van dit officieel staatsstuk, de verklaring dat dit helpen «eindelijk in het jaar 1743» voor de «eerste maal» plaats had, en het slot, is ons niet goed begrijpelijk, te meer als wij in aanmerking nemen, dat MARIA THERESIA reeds in 1741 door hare vijanden werd bestookt en rechtens aanspraak kon maken op de hulp van de onderteekenaren der Pragmatie Sanctie.

gevolge heeft gehad. Die veldtochten behoeven tot recht verstand van die belegering niet en detail te worden behandeld, te meer daar door het betrekken der winterkwartieren, elke zomercampagne als het ware op zichzelf stond.

Een vluchtig overzicht zou dan ook voldoende zijn, indien het niet noodig ware, ter kennismaking met sommige bevelhebbers, die ook in of vóór Bergen-op Zoom zullen optreden, sommige momenten nader te beschouwen.

Zooals wij reeds hebben gezien, liet het leger der Republiek, vooral wat aangaat de bevelhebbers, veel te wenschen over. Maar ook in Frankrijk was achteruitgang te bespeuren, ofschoon niet in die mate als in de Nederlanden. De roemrijke dagen van **LODEWIJK XIV** behoorden tot het verleden. **TURENNE** en **CONDÉ** waren niet meer. Aan het hoofd stond **LODEWIJK XV**, een verwijfd Koning en een werktuig in de handen zijner ministers, gunstelingen en maitresses. Het is onnoodig, langer bij hem te blijven stilstaan. Hetgeen hij was, kan geacht worden algemeen genoeg bekend te zijn. Den 15den Februari 1710 geboren — als achterkleinzoon van **LODEWIJK XIV** — was hij in 1744 dus 34 jaren oud. Hij had den naam van weinig krijgshaftig en krijgskundig te zijn, leefde zedeloos, behaalde geen roem, bracht de financiën ten ondergang en droeg weinig bij tot den goeden naam van het Fransche leger (1).

Met uitzondering van Engeland, waren in Europa toenmaals de koningen en vorsten despoten, wier macht hen bij de »gratie Gods" heette te zijn verleend. Het volk genoot weinig of geen vrijheid, terwijl het staande leger, als werktuig in de handen van den alleenheerscher, gereed stond elk streven naar het genot van menschenrechten reeds in de geboorte te dooden. Stond er een krijgskundig, karaktervol man aan het hoofd, dan kreeg ook dat leger als zoodanig een goeden naam; daar evenwel waar een vorst als **LODEWIJK XV** het gezag in handen had, moest de roem gaan tanen.

Het Fransche leger echter had zijn gevreesden naam nog niet geheel verloren. Gebrek aan discipline was er niet, terwijl de roemrijke dagen der vorige eeuw nog niet waren vergeten. Maar daar de groote mannen van toenmaals geene opvolgers, hunner waardig, hadden gevonden, moest er langzamerhand wel achteruitgang komen. Toch oefende Frankrijks naam nog gezag uit en had het dit voornamelijk te danken aan twee vreemdelingen: **MAURITS**, Graaf van Saksen en Graaf **WOLDEMAR VON LÖWENTHAL**.

De eerstgenoemde is zelfs voor hem, die de geschiedenis slechts oppervlakkig bestudeert, een bekend persoon. Geboren in 1695 als onechte zoon van Koning **AUGUSTUS VAN POLEN**, keurvorst van Saksen en Gravin **KÖNIGSMARK**, was hij sedert den 7den April 1744 Maarschalk van Frankrijk en opperbevelhebber van het leger in de Zuidelijke Nederlanden.

(1) Jhr C. A. VAN SLIPSTEIJN beweert in zijn lezing van 22 December 1887, in de Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschappen, bladz. 109, dat **LODEWIJK XV** zich door »dapperheid en bedaardheid" onderscheidde.

Hij paarde aan de reuzenkracht van zijnen vader een ontembaren moed en begon, wat zijn krijgsbeleid aangaat, den roem der CONDE's en TURENNE's op zij te streven.

In 1720 in Franschen dienst getreden — omdat hij, naar het scheen, in zijn vaderland niet naar wensch kon slagen — had hij in den Poolschen successie-oorlog (1733—35) tegen zijnen halfbroeder gestreden, ten bate van den pretendent, den gewezen Koning STANISLAUS LESCINZKY, schoonvader van LODEWIJK XV; zelfs had hij toen het opperbevel over het Saksische leger van de hand gewezen, hem door dien broeder aangeboden. Hij schitterde in den Oostenrijkschen successie-oorlog bij Praag (1741), dat hij stormenderhand nam, en bij Eger (1742), dat eveneens door hem veroverd werd (1). Ofschoon Duitscher, moet hij voor Frankrijk van bijna gelijke beteekenis worden geacht, als Prins EUGENIUS indertijd was voor Oostenrijk en Duitschland (2).

Het schijnt, dat zijn gezondheid in 1745 te wenschen overliet; ten minste tegen dat jaar openbaarden zich bij hem kenteekenen van waterzucht. Dat het hem evenwel ook toen aan energie niet ontbrak, kan blijken uit een antwoord, door hem in het begin van 1745 aan VOLTAIRE gegeven, toen deze hem vroeg, wat hij in zulk een toestand van zwakte zou kunnen uitvoeren, en dat luidde: »il ne s'agit pas de vivre, mais de partir" (3).

Graaf WOLDEMAR VON LÖWENTHAL had eveneens een goeden naam. Geboren in 1700, was hij een achterneef van Koning FREDERIK III van Denemarken en afwisselend in Oostenrijkschen, Saksischen en Russischen dienst geweest; ook had hij onder MUNNICH tegen de Turken gestreden. Hij was door LODEWIJK XV in Franschen dienst getrokken en in 1743 tot luitenant-generaal bevorderd.

In de veldtochten van 1744—46 in de Oostenrijksche Nederlanden werd hem menigmaal een afzonderlijk commando gegeven. Vooral echter trad hij op den voorgrond, toen hem in 1747 opgedragen werd, zich van Staats-Vlaanderen meester te maken en Bergen-op-Zoom te belegeren. Hij kende grondig de geniewetenschap en had met vrucht de aardrijkskunde en de tactiek bestudeerd. Hij sprak met evenveel gemak latijn, Duitsch, Engelsch, Italiaansch, Russisch en Fransch en schijnt het voorrecht te hebben gehad,

(1) Dr. KARL VON WEBER, *Moritz Graf von Sachsen, Marschall von Frankreich*. Leipzig, 1863, bladz. 481.

(2) Dr. ROTTECK, *Allgemeine Weltgeschichte*, deel III, bladz. 340.

(3) Dr. KAREL VON WEBER a. v., bladz. 203—204. De Heer VAN SJPESTEIJN noemt hem wel is waar een uitstekend aanvoerder en een opperbevelhebber, »wiens bevelen steeds onvoorwaardelijk werden gehoorzaamd", maar ook »bejaard en ziekelijk" (bladz. 109). Het schijnt ons toe, dat hier eenige tegenspraak in schuilt. Gevallen van hooge uitzondering daargelaten, zal een bejaard en ziekelijk opperbevelhebber goen uitstekend aanvoerder zijn. Dat er veel discipline heerschte in het Fransche leger en men een »onbepert vertrouwen in de talenten van den opperbevelhebber" had, is, naar wij meenen, juist, maar de Maarschalk was, zooals wij hebben gezien, in 1695 geboren, in 1744 dus 49 jaren oud. Hij kan dus niet bejaard worden genoemd, maar was ondanks zijn ziekelijken toestand, een jaar later nog vol energie.

bescheidenheid en goedhartigheid verenigbaar te maken met de gave, die hem in staat stelde eene ijzeren discipline te handhaven.

De genoemde veldtochten maakten geen uitzondering op hetgeen in die dagen als regel gold: men koos niet het vijandelijke leger tot object, maar de vestingen. Ofschoon hiervoor goede gronden bestonden en o. a. de wijze van verpleging van het leger volgens het magazijnstelsel een der hoofdoorzaken is, kan niet worden ontkend, dat dientengevolge de gang der operatiën log en langzaam was. Eigenlijk gezegde kunstwegen bestonden toen nog niet, terwijl de zg. landwegen dikwijls veel te wenschen overlieten. Het gevolg was, dat groote waarde werd gehecht aan de waterwegen en men angstvallig vasthield aan de verbinding met eigen grondgebied. De vestingen oefenden daarom dikwijls reeds invloed uit, alleen omdat zij er waren, terwijl menigmaal de mogelijkheid ontstond, eene vijandelijke legermacht uit eene voordeelige stelling weg te manoeuvreeren, alleen door de een of andere plaats te bemachtigen, welke door hare ligging invloed uitoefende op de achterwaartsche verbinding b. v., vooral als deze door een waterweg werd daargesteld.

Vooruit te rukken met eene door den vijand geoccupeerde veste in den rug, werd dan ook ondoenlijk geacht en men krijgt bij het volgen der operatiën dikwerf den indruk, alsof de vijandelijke veldheeren elkaar op het schaakbord bestreden.

In het jaar 1744 bestond er bij de bondgenooten noch eenheid, noch samenwerking (1). De eenige man, die nog eenig veerkracht toonde, was de reeds genoemde Graaf WILLEM MAURITS VAN NASSAU—OUWERKERK, die evenwel, geen opperbevelhebber (2) zijnde, met zijne Nederlanders en de Oostenrijkers niet veel kon doen, daar hij de Engelschen onder Generaal WADE niet kon overhalen, noch noodzaken, zich bij hem aan te sluiten. Het gevolg was, dat LODEWIJK vrij spel kreeg en in betrekkelijk korten tijd zich meester maakte van Menen (4 Juni), Yperen (26 Juni), fort Knock (28 Juni) en Veurne (11 Juli). Het beleg van Yperen is voor ons in zoverre niet onbelangrijk, omdat in die vesting Prins WILLEM LODEWIJK VAN HESSEN—PHILIPSTHAL het bevel voerde, dezelfde, die drie jaar later als gouverneur van Bergen-op-Zoom zou optreden.

Yperen is eene kleine stad, hoogstens 10 minuten gaans lang en breed en omgeven door een gebastioneerden hoofdwal met natte grachten, waarvoor in het oostelijk, zuidelijk en zuidwestelijk gedeelte eenige eenvoudige buitenwerken. In het noordwesten liggen de twee, door een bedekten weg

(1) De Heer van Sijpesteijn (bladz. 109—110) beweert, dat de toestand »allerellendigst» was, dat »alles geschiedde zonder overleg en samenwerking» en dat het leger der bondgenooten »zonder discipline» was. Dit schijnt ons zeer overdreven toe. Wat toch is een leger »zonder discipline», waar *alles* geschiedt »zonder overleg en samenhang?» Niets meer dan een bende; en hoe slecht ook, zoo erg was het in 1744 en volgende jaren toch niet.

(2) Uit eene ordre de bataille (*Europeesche Mercurius*, April 1744, bladz. 253) blijkt, dat Graaf WILLEM MAURITS VAN NASSAU—OUWERKERK was »Generaal en Chef voor 't corps d'Auxiliairen.»

omgeven en door een breede natte gracht van den hoofdwal gescheiden hoornwerken Belle en Elverding, in het noorden bevindt zich à cheval op de Bouzingervaart de door een dubbel kroonwerk omgeven Benedenstad en in het noordoosten het hoornwerk Tourront, welke beide laatste eveneens door een natte gracht van den hoofdwal zijn gescheiden.

De bezetting, uit 3 bataljons Zwitsersche, 1 bataljon Hollandsche troepen en 4 compagnieën ruiters bestaande, was ongeveer 2500 man sterk (1). De aanval werd geleid door den Maarschalk DE NOAILLES en had plaats op het sterke front in het noorden en noordoosten, waarschijnlijk omdat aanvankelijk de overige minder sterke fronten door inundatiën waren gedekt.

Een voornaam verwijt, dat den bevelhebber in de stad kan worden gemaakt, (2) is, dat hij den aanvaller op helder lichten dag (den 15den Juni 's morgens om 10 uur) de loopgraven aan weerszijden van het kanaal van Nieuwpoort (Bouzingervaart) liet openen. Het schijnt evenwel, dat de rapporten van den Maarschalk NOAILLES o. a. toch hebben gemeld, dat de belegerden den 15den Juni een schrikkelijk vuur maakten en den arbeid zeer vertraagden (3). Men zou dus zeggen, dat het openen der loopgraven niet zoo voetstoots heeft plaats gehad.

Gaat men na, dat de uitgebreidheid der werken langs den bedekten weg $\frac{2}{4}$ uur gaans bedroeg, de bezetting slechts uit ongeveer 2500 man bestond, terwijl het land, dat »ruim een mijl in de rontte geïnundeerd was», (4) den 17den Juni droog en bruikbaar begon te worden, dan moet men erkennen, dat de Prins VAN HESSEN geen gemakkelijke taak had te vervullen.

Neemt men evenwel in aanmerking, dat het front van aanval en dus ook dat der verdediging beperkt bleef tot het aanvankelijk droge gedeelte (5),

(1) *Deux capitaines étrangers au service de France. Plans et journaux des sièges de la dernière guerre de Flandres.* Strasbourg 1750, page 8. Men zal goed doen, voor dit en de volgende jaren, het bataljon infanterie, wat de combattanten betreft, te stellen op $\pm$ 500 man, het eskadron op $\pm$ 125 M. De organieke sterkte schijnt, althans bij de Staatsche troepen en dan »tout compris», $\pm$ 800 man te zijn geweest, wat de bataljons infanterie aangaat, die ook wel regimenten werden genoemd, terwijl de eskadrons $\pm$ 150 man telden. Volgens den sterktestaat, door den Vorst VAN WALDECK als bevelhebber der Staatsche troepen den 12den Juni 1747 uit het hoofdkwartier te Vijlen — te vinden in het Rijksarchief — gezonden aan haar Ho. Mo., mankeerden niet alleen betrekkelijk veel manschappen bij de bataljons, maar is het onderscheid tusschen de »effectifs tout compris» en de »presens en rang et file» nog al aanmerkelijk, nl. $\pm$ 20 %.

(2) BOSSCHA, deel II, bladz. 563. *Deux capitaines étrangers au service de France*, page 6.

(3) *Europeesche Mercurius*, Juli 1744, bladz. 25 en vlg., o. a. bevattende een Fransch Dagverhaal van het beleg. Het *Nederlandsch Gedenkboek of Europeesche Mercurius* was een in de vorige eeuw verschijnend maandschrift. Men vindt daarin een overzicht van de meest recente gebeurtenissen. Het kan niet altijd hogen op groote juistheid, ofschoon de steller waarschijnlijk wel met de beste bedoelingen te werk zal zijn gegaan. Niet alleen zal dikwijls de gelegenheid ontbroken hebben nauwkeurige berichten in te winnen, maar bovendien laat de onpartijdigheid te wenschen over. De appreciatie van de handelingen der Nederlandsche troepen ten minste schijnt min of meer sterk gekleurd, daar waar het geldt te prijzen of het laakbare te vergoelijken. Dit is te verklaren door den tijd, waarin het geschrift verscheen; de gemoederen konden toen niet altijd zeer tot onpartijdigheid gestemd zijn, terwijl het bovendien dikwijls aan de noodige vertrouwbare gegevens zal hebben ontbroken. Dit neemt niet weg, dat vele detail-opgaven, alsmede de getallen — als zijnde waarschijnlijk geput uit officieele opgaven — hun waarde kunnen hebben.

(4) *Europeesche Mercurius*, Juli 1744, bladz. 25.

(5) Voor observatie van het overige gedeelte zullen natuurlijk eenige troepen noodig zijn geweest.

dat zich daar de sterkste werken bevonden, dat, al waren Elverding, Benedenstad of Tourront veroverd, de vijand nog altijd stond tegenover de door ravelijnen verdedigde en door natte grachten omgeven bastions van den hoofdwal, dan valt het op, dat, toen den 24sten de bedekte weg van Benedenstad bestormd en veroverd was, deze vrijwillig werd ontruimd en den 26sten 's avonds om 9 uur, terwijl de belegeraar bezig was in laatstgenoemd werk batterijen voor 19 stukken en 18 mortieren te bouwen, om capitulatie werd verzocht. Een stormaanval, welke door de natte grachten waarschijnlijk niet zoo gemakkelijk zou zijn gelukt, werd dus niet afgewacht, noch het schieten van een bres, dat toch altijd vooraf moest gaan.

Toch schijnt de verdediging niet zoo geheel lijdelijk te zijn geweest, ten minste de belegerden deden in den avond van den 19den Juni een uitval, waarbij meer dan 500 Franschen zouden zijn gedood, terwijl in den nacht van 20 op 21 Juni eveneens een uitval heeft plaats gehad (1).

Indien waar, bewijst dit, dat het den Prins niet geheel aan activiteit heeft ontbroken, ofschoon hij eindigde met na elf dagen de vesting over te geven, zonder tot het uiterste te hebben gewacht. De door hem gevraagde termijn van 10 dagen »om een courier naar den Haag te kunnen zenden, ten einde de goedkeuring van haar Hoog Mogende, de Heeren Staten-Generaal t'erlangen" (2) werd niet toegestaan; het garnizoen mocht evenwel volgens art. 2 der capitulatie »met alle Militaire Eere, slaande trom vliegende Vaandels, en alle deszelfs Equipagien uittrekken" (3).

De verdediging van Menen, Veurne en fort Knock was evenmin, gelijk die behoorde te zijn. Het is, dunkt ons, niet overbodig mede te deelen, dat BOSSCHA (4), naar aanleiding van de »flauwe verdediging dezer sterkten," verzoekt de bevelhebbers niet te spoedig te veroordeelen. »Men zou besluiten," zegt hij, »uit de onverschilligheid, waarmede die door de Bewindslieden werd opgenomen, dat aan de Bevelhebbers een wenk was gegeven, dat hunne verdediging niet al te hardnekkig behoefde te zijn en zij hunne garnizoenen slechts moesten redden."

En werkelijk, deze onderstelling schijnt gewettigd, getuige het gebeurde bij Yperen en hetgeen later plaats had. Want al beweert de *Europeesche Mercurius* (5) ter zake van het beleg van Menen — welke bewering ook in de *Bijvoegselen en Aanmerkingen* op WAGENAAR (6) is overgenomen — dat de bevelhebber dier vesting, de Baron VAN ECHTEN niet eerder »te raade werdt de stad bij eerlijk verdrag op te geeven, dan nadat hij en zijne Bezetting,

(1) J. D. J., *Historie van den tegenwoordig geëindigden oorlog* (1743—1748), bladz. 68.

(2) *Europeesche Mercurius*, Juli 1744, bladz. 27. Artikel 1 der capitulatie, zooals die door den Prins was gevraagd.

(3) *Ibid.*

(4) BOSSCHA, deel II, bladz. 564.

(5) *Europeesche Mercurius*, Juni 1744, bladz. 313—314.

(6) *Bijvoegselen en Aanmerkingen enz. voor de Vaderlandsche Historie van J. WAGENAAR* door H. VAN WIJN, bladz. 407.

die slegts uit vijftienhonderd Man bestond, dappere verdediging gedaan hadden en de zwaar gebombardeerde Vesting niet langer te houden scheen," het is niet te ontkennen, dat de belegering slechts zes dagen (28 Mei—4 Juni) heeft geduurd. Neemt men nu in aanmerking, dat de bezetting bestond uit $1\frac{1}{2}$ bataljon infanterie en eenige compagnieën ruiters (1) (5 misschien, dus zooals reeds gezegd is, in het geheel $\pm$ 1500 man), aan de westzijde der aan twee zijden berende stad, waar de hoofdaanval plaats had, nog geen bres was geschoten, terwijl aan de oostzijde, waar de vijand zich van een hoornwerk had meester gemaakt, dit wel het geval was, dáár echter de Lijs door de grachten liep, in deze dus nog een overgang moest worden gemaakt, dan is men geneigd met BOSSCHA tot de gevolgtrekking te komen, dat in eene hardnekkige verdediging door de Staten-Generaal geen groot belang werd gezien.

Veurne had eene bezetting van 3 bataljons en werd evenals Mene aan twee zijden tegelijk berend. De stad, welke door een gebastioneerden hoofdwal met natte grachten en eenige voorwerken omringd was, werd na eene verdediging van vijf dagen overgegeven (11 Juli). Wel had de berenning reeds den 28sten Juni plaats gehad, maar het beleg begon feitelijk niet vóór den 7den Juli. De bevelhebber, de Luitenant-Generaal JOHAN SICCO BARON VAN SCHWARTZENBERG — dezelfde die later bij het beleg van Bergen-op-Zoom te Oudenbosch was — verzocht om capitulatie, voordat een enkele bres was geschoten niet alleen, maar zelfs voordat de belegeraar zich van den bedekten weg had meester gemaakt.

Fort Knock, dat slechts door 75 man was bezet, werd door eene brigade infanterie (d. i. 3 à 4 bataljons) berend en, na een halven dag door twee batterijen beschoten te zijn, overgegeven.

De *Deux capitaines* noemt dit een »Cérémonie, qu'on ne fit que pour autoriser le commandant, qui étoit M. DE LEWE, à se rendre dans une forte de regle". Een eigenaardige tijd, waarin het beschieten van een fort een »Cérémonie" kon worden genoemd en dit misschien ook wel was.

Met de vermeestering van bovengenoemde plaatsen was de veldtocht van 1744 geëindigd. Wel was de maand Juli nog maar half verstreken, maar daar de Hertog KAREL VAN LOTHARINGEN in den Elzas was gevallen, werd Koning LODEWIJK genoodzaakt met een groot deel van zijn leger naar het bedreigde gewest te snellen, den Maarschalk VAN SAKSEN met 45.000 man achterlatende tot dekking van de genomen vestingen en van het zwak bezette Rijssel. Had 's Konings opperbevelhebber in dat jaar de in twee legers opgestelde bondgenooten (de Nederlanders en de Oostenrijkers bij Braine le Comte, de Engelschen tusschen Anderlecht en Etterbeek) den een na den ander aangevallen, het zou hem waarschijnlijk zijn gelukt hen te verslaan en de Zuidelijke Nederlanden zouden toen reeds in Fransche handen zijn gevallen. »LODEWIJK XV had geen TURENNE" zegt BOSSCHA en

(1) *Deux capitaines étrangers au service de France*, blad. 4.

terecht; hier stond evenwel tegenover, dat de Republiek noch de bondgenooten in het bezit waren van een man als den stadhouder Koning WILLEM III. Bovendien werd om goede redenen geaarzeld in een vijandelijk land vooruit te rukken, zonder de vestingen veroverd te hebben, welke in den rug bleven en welker bezetting in de gelegenheid zou zijn, de aan enkele wegen gebonden konvooiën op te lichten.

Gedurende de winter 1744—45 werd het Nederlandsche leger met 12.000 man vermeerderd. Dit bleek niet overbodig te zijn, daar LODEWIJK in het voorjaar van 1745 den veldtocht hernieuwde. Den 26sten April werd Doornik door den Maarschalk VAN SAKSEN berend. Een poging tot ontzet gaf aanleiding tot den slag bij Fontenoy. Het is noodig met een enkel woord te releveeren, waarom deze slag door de verbondenen is verloren.

Het leger der laatsten stond dat jaar onder het opperbevel (1) van den Hertog VAN CUMBERLAND, tweeden zoon van GEORGE II, Koning van Engeland, een jong generaal, die den naam had van zeer dapper te zijn (2). Den 16den April uit Harwich vertrokken, kwam hij den 21sten daaraanvolgende te Brussel bij het leger aan en brak, nadat door hem een groote krijgsraad van al de generaals was gehouden, daarmede den 30sten op.

Volgens BOSSCHA (3) bedroeg de sterkte van het verbonden leger 35.000 man infanterie en 10.000 man cavalerie. VON KAUSLER (4) schat die macht op 50.000 man, d. i. 25 bataljons en 42 eskadrons Engelschen en Hanno-

(1) De Heer VAN SJPPESTEIJN deelt ons op bladz. 109 mee, dat de drie legers ieder onder een afzonderlijk hoofd stonden; op bladz. 110 vraagt hij, hoe het in een leger zonder discipline onder drie bijna even machtige bevelhebbers goed kon gaan. O. i. zou de mededeeling juist zijn geweest, dat het eerste jaar (1744) het leger der verbondenen geen opperbevelhebber had, maar dat het scheen, alsof Prins MAURITS ook door de Oostenrijkers werd gehoorzaamd. In 1745 evenwel was de Hertog VAN CUMBERLAND en, zooals wij straks zullen zien, in 1746 eerst de Generaal BATHIANI en later Prins KAREL VAN LOTHARINGEN met het opperbevel belast, terwijl in 1747 de eerstgenoemde weer als zoodanig optrad. Daar de Heer v. S. het jaar 1744 niet noemt, maar zijne lezing met het eind van 1746 begint, krijgt men onwillekeurig een verkeerden indruk. Evenmin kunnen wij meegaan met zijne bewering, „dat er wel is waar nog in naam een opperbevelhebber over het verbonden leger was, maar diens gezag slechts schoorvoetend werd erkend en zijn bevelen slechts met verborgen spijt, vooral met naïjver in het hart werden opgevolgd.” Wij hebben bij het bestudeeren der krijgsgeschiedenis een gunstigeren indruk van de genoemde opperbevelhebbers ontvangen.

Verder kunnen wij evenmin de opmerking van den Heer v. S. onderschrijven, waar hij zegt: „Niet onaardig drukte de Engelsche gezant te 's-Hage, Lord CHESTERFIELD zich uit door te vragen: Hoe is het mogelijk, dat een rijtuig goed kan loopen, wanneer men er te zamen voorspant een paard, een ezel en een aap” Daargelaten, dat het onbeleefd en zeker ongepast is voor een gezant, om zich op die wijze uit te laten, meenen wij dat die vergelijking zeer overdreven en ook daardoor onjuist is.

(2) Hij was in Maart 1745 door Koning GEORGE II, zijn vader, benoemd tot kapitein-generaal over alle de landtroepen, die reets geworven zijn of noch geworven en in dienst van zijne Majesteit zo in Groot-Brittanniën als buiten dat Rijk, „t zij afzonderlijk of gezamenlijk met die van zijne Majesteits Hooge Geallieerden gebruikt zullen worden” (*Europeesche Mercurius*, Maart 1745, bladz. 135).

(3) BOSSCHA, deel II, bladz. 572.

(4) FR. VON KAUSLER, *Atlas der merkwürdigsten Schlachten, Treffen und Belagerungen der alten, mittlern und neueren Zeit u. s. w.*, CARLSRUHE & FREIBURG, 1831, bladz. 185.

veranen, 26 bataljons en 40 eskadrons Hollanders onder KAREL AUGUST FREDERIK, regeerend Vorst van Waldeck, en 8 eskadrons Oostenrijkers onder den Graaf von KÖNIGSECK (1), hetwelk ongeveer 37.000 man zullen zijn geweest (2); het kan dus zijn, dat von KAUSLER anders rekent, of de organieke sterkte der vreemde troepen iets grooter was dan die der Hollandsche.

Den 5den Mei kwam CUMBERLAND met deze macht te Leuze. Het doel van den tocht was Doornik te ontzetten, dat door den Baron van DORTH met 9000 man werd verdedigd tegen den Maarschalk, wien het gelukt was in de nacht van 29 op 30 April de loopgraven te openen, den 3den Mei de eerste parallel te voltooiën en den 4den daaraanvolgende een uitval, door 1200 man ondernomen, met verlies terug te slaan.

BOSSCHA (3) geeft op, dat het Fransche leger, hetwelk den 8sten Mei bij Fontenoy — d. i. een goed uur zuidoostwaarts van Doornik — tegen de oprukkende bondgenooten stelling nam, 48.000 man infanterie en nagenoeg 16.000 ruiters sterk was. Von KAUSLER spreekt van 55 bataljons infanterie en 91 eskadrons, door hem geschat op 56.000 man, hetgeen zeer ruim berekend schijnt te zijn. Daar nu vóór Doornik achterbleven 27 bataljons infanterie en 17 eskadrons onder den MARKIES DE BREZÉ — d. i. $\pm$ 20.000 man — zal het geheele Fransche leger $\pm$ 75.000 man sterk zijn geweest. BOSSCHA (4) evenwel spreekt van omtrent 100.000 man, 87 kanonnen, 45 mortieren en 14 steenstukken.

Den 8sten gingen de verbondenen weer op marsch en den volgenden dag betrok de Hertog van CUMBERLAND een kamp bij Maubrai. Fransche »Panduren» hadden te voren reeds de »Quartiermeesters» aangetast, die belast waren het »Camp af te steken», maar waren »gerepousseert». Eerst den 10den »werd eene Voorhoede van 8000 Man.... gedetacheerd, om zich van 't Dorp Wetton meester te maken, terwijl de Vorst van WALDEK zich in dat van Fontenoy stabileerde» (5). Uit deze mededeelingen volgt, dat de Hertog van CUMBERLAND veel tijd verloren liet gaan.

Brussel ligt van Leuze, gemeten langs den weg over Hal en Ath, $\pm$ 13 uren gaans. Hierover is gemarcheerd van 30 April tot 5 Mei, d. i. 5 dagen, of gemiddeld nog geen 3 uren per dag, zeker niet veel voor eene legermacht, welke oprukt om eene berende vesting te ontzetten en er dus belang bij heeft, den vijand zoo weinig mogelijk tijd te laten zich te ver-

(1) De Oostenrijksche Veldmaarschalk Graaf von KÖNIGSECK was eigenlijk opperbevelhebber. Maar daar hij een 70jarig grijsaard van een zwak lichaamsgestel was en die betrekking niet had willen aanvaarden, tenzij als onbepaald meester, had men hem overgehaald den Hertog van CUMBERLAND boven zich te gedooien.

(2) Zie het tweede gedeelte van noot (1) op bladz. 38.

(3) BOSSCHA, deel II, bladz. 572.

(4) BOSSCHA, deel II, bladz. 568.

(5) *Europeesche Mercurius*, Mei 1745, bladz. 234.

Volgens J. D. J., bladz. 118, maakten de geallieerden zich den 10den Mei met 12 à 15.000 man meester van de voorposten. De Franschen moesten uit het bosch »in het dorp wijken, hetgeen zij vervolgden in brand staken.»

sterken. Leuze ligt van Fontenoy nog geen 2 uren gaans. Toch verliepen nog 2 dagen (8—10 Mei), voordat eene poging werd aangewend, met den vijand in aanraking te komen. Daar nu de Franschen reeds den 8sten op marsch waren gegaan van Doornik naar laatstgenoemde plaats en den 11den de eigenlijke aanval plaats had, werd den Maarschalk alle tijd gelaten zich te verschansen. Het is o. i. dan ook een fout, dat de hertog na het aanvankelijk succes zijner voorhoede niet onmiddellijk tot den aanval overging.

Trekt men met een straal van ruim één uur gaans en met Doornik als middelpunt een cirkelboog van af den rechter Schelde-oever in noordoostelijke richting, dan vindt men op dien boog de ruim 4000 M. lange stelling der Franschen. Volgens het plan in den atlas van VON KAUSLER is het op dien oever, op den rechtervleugel der stelling gelegen dorp Antoing, evenals het ongeveer 2200 M. verder in noordoostelijke richting verwijderde dorp Fontenoy lager gelegen dan het omliggende terrein. Ongeveer 1800 M. van laatstgenoemd dorp vindt men op den linkervleugel het bosch van Barry.

De Maarschalk had den buitenrand van Antoing doen versterken, evenals het achter Fontenoy op een hoogterand gelegen kerkhof van dien naam. De laatstgenoemde verschansingen schijnen zeer sterk te zijn geweest, terwijl een ravijn, dwars vóór dit centrum gelegen, de nadering zeer moest bemoeilijken. Drie redouten op den hoogterand tusschen beide dorpen, doch als het ware een geheel uitmakende met de werken van het kerkhof, en een tweetal op den linkervleugel, waarvan een achter genoemd bosch, droegen er toe bij, de stelling zeer sterk te maken, terwijl eene batterij aan de overzijde van de Schelde het front van het niet zoo moeilijk te naderen Antoing flankeerde.

Er stonden 200 stukken geschut in batterij, terwijl de Franschen achter de versterkingen »tot over het hoofd begraven lagen" en zij versperringen »als bergen" hadden gebouwd, »de Geallieerden steeds tegen een gebergte moesten schieten 'tgeen geen groote werking onder de begraven vijanden konde hebben" (1).

Het schijnt, dat het gezicht op deze stelling nog al indruk op den aanvaller heeft gemaakt.

BOSSCHA vraagt, en o. i. terecht, of men deze stelling links latende liggen, niet op eene andere wijze het voorgenomen ontzet van Doornik had kunnen beproeven.

Achte de Hertog VAN CUMBERLAND evenwel een aanval noodig, dan zou in de eerste plaats eene omtrekking van den linkervleugel zeer veel kans van slagen hebben gehad, daar deze door het uitgebreide bosch van Barry ongezien had kunnen plaats hebben. In de tweede plaats kwam een met kracht ondernomen aanval — gepaard met een beschieten der flankerende batterij — op Antoing in aanmerking, daar dit dorp gemakkelijker te naderen was dan Fontenoy, en eens genomen, den Maarschalk zou genoodzaakt hebben de stelling te ontruimen.

(1) J. D. J., blad. 118.

Het is niet onze taak den veldslag te beschrijven. Wij wenschen alleen te doen uitkomen — en daarom was een nadere aanduiding der stelling noodig — dat, zoowel volgens BOSSCHA, WAGENAAR als J. D. J., de aanval in drie colonnes plaats had (1), te weten: de Hollandsche troepen op den rechtersvleugel der stelling, de Engelschen op den linkervleugel en de Hannoveranen en Oostenrijkers in het centrum. De eerstgenoemden deboucheerden te dien einde uit het bosch van Barry en stelden zich in slagorde in de vlakte van Antoing. »Verscheiden Bataillons” dezer colonne hebben den aanval op Antoing tot driemaal toe gedaan, »maar zij wierden telkens gerepousseert door 't continuele vuur der vijandelijke Batterijen (2).” Blijkens verschillende, in den *Europeesche Mercurius* (3) opgenomen brieven van ooggetuigen, »vielen d'Engelsche en Hanoveraansche als ook de Hollandsche troepen zo manmoedig aan, dat zij niettegenstaande 't vreeslijk vuur uit d'Artillery van de Vijanden meester wierden van de twee voorste verschan-singen.” Het meeste succes hadden de Engelschen, die, door het terrein verhinderd in linie op te rukken, genoodzaakt waren de beide vleugels terug te houden, maar ondanks deze nadeelige omstandigheid door hun wel gericht vuur er in slaagden, eenige honderd schreden voorbij Fontenoy te komen. »Het is buiten allen redelijken twijfel, dat, zoo in dezen oogenblik Fontenoy en de redoute door een aanval in den rug vermeersterd waren en *de Nederlanders zich met kracht op Antoing hadden geworpen. . . .* de Franschen eenen treurigen dag te meer bij die van Azincourt en Crespy in hunne geschiedboeken zouden te melden hebben gehad (4).” Maar de Engelschen hadden munitiegebrek gekregen en daar *de linkervleugel niet behoorlijk op zijn tijd indrong*, (5) gelukte het den generaal VON LÖWENTHAL om met eene Iersche brigade en twee Fransche regimenten, geholpen door zes stukken, hen terug te drijven.

BOSSCHA (6) zegt, dat allen, die over den slag bij Fontenoy hebben geschreven, overeenkomen, dat de Engelschen en Hannoveranen eene groote onverschrokkenheid en geoefendheid hebben ten toon gespreid, maar dat elk onpartijdige moet toestemmen, dat de wankelmoedigheid der Nederlandsche troepen tot het verlies van den slag heeft medegewerkt.

Zooals reeds met een enkel woord is medegedeeld, stonden deze laatsten onder de bevelen van KAREL AUGUST FREDERIK, regeerenden Vorst van Waldeck, veldtuigmeester in Oostenrijkschen dienst. Deze was »op den 19den van Sprokkelmaand deezes jaars 1745 door de Algemeene Staaten, aangesteld tot »Generaal en Chef, over de Troepen van den Staat, in de

(1) BOSSCHA, deel II, bladz. 572, spreekt eigenlijk van vier colonnes, omdat volgens hem de Nederlandsche troepen in twee »linker colommen” oprukten.

(2) *Europeesche Mercurius*, Juni 1745, bladz. 235.

(3) *Europeesche Mercurius*, Juni 1745, bladz. 236—240.

(4) BOSSCHA, deel II, bladz. 575.

(5) *Europeesche Mercurius*, Juni 1745, bladz. 236—240.

(6) BOSSCHA, deel II, bladz. 577.

Nederlanden, gedestineerd tot secours der Koninginne van Hongarije en Boheeme” en stond hij in die hoedanigheid onder de bevelen van den Hertog VAN CUMBERLAND (1).

Een zijner ondercommandanten was de bejaarde generaal Baron IZAAK VON CRONSTRÖM. Alleen BOSSCHA en de Heer VAN SYPESTEYN noemen hem, ter zake van den slag bij Fontenoy, met name. Hij zou volgens den eersten op den uitersten linkervleugel het dorp Antoing hebben moeten aantasten, maar dit niet met den noodigen ijver hebben gedaan, »t zij dat het vuur der vijandelijke batterijen hem en zijne troepen onthutst had, t zij dat najiver jegens den Vorst VAN WALDECK, die een bevel voerde, t welk hij zich had toegedacht, hem diens bevelen niet zoo gereedelijk deden volbrengen” (2). De vorst moest een tweede bevel zenden en eindelijk zelf daarheen snellen. Toch brachten de troepen het niet verder dan op een half kanonschot van de vijandelijke verschansingen.

De tweede meent, dat de »Generaal ISAAC BARON VAN CRONSTRÖM uit najiver, dat hij onder de orders van den jongeren Generaal VAN WALDECK moest dienen, hardnekkig geweigerd had zijne orders tot het bestormen van het dorp Fontenoy op te volgen, waardoor volgens WALDECK de slag zou zijn verloren (3).” Deze opmerking, die in hoofdzaak met die van BOSSCHA overeenkomt, is evenwel in zooverre niet juist, dat de generaal niet Fontenoy, maar Antoing had moeten bestormen.

De Baron VAN CRONSTRÖM, een Zweed van afkomst, was den 22sten Januari 1662 (4) in fort Avesta in Dagle-Carlie geboren, in 1745 dus ruim 83 jaren oud. De Algemeene Staten hadden hem voor dat jaar benoemd en aangesteld als generaal der infanterie. Hij stond dus als zoodanig onder de bevelen van den Vorst van Waldeck. Van zijn jeugd af in Hollandschen dienst, had hij als brigadier in den Spaanschen successie-oorlog gediend en zich een goeden naam verworven. O. a. was hij in 1712 met grooten lof werkzaam geweest bij den aanval op Quesnoi, door het redden eener hevig aangevallen mortierbatterij.

Dat hij in den slag bij Fontenoy niet zoo doortastend te werk ging, als wel noodig was, mag o. i. wel aan zijn hooge jaren worden toegeschreven. Of hij evenwel najiver koesterde jegens den Vorst van Waldeck, is ons onbekend. Toch schijnt er iets tusschen de beide generaals te hebben plaats gehad, ten minste Prins WILLEM IV spreekt den 5den Augustus 1747 in zijne verklaring aan de Staten van Holland over een zeer scherp brief, door den Vorst van Waldeck aan CRONSTRÖM geschreven, »rakende het gepasseerde

(1) WAGENAAR, *Aanmerkingen* op het XXste deel, bladz. 3. *Europeesche Mercurius*, Februari 1745, bladz. 126.

(2) BOSSCHA, deel II, bladz. 573.

(3) VAN SIJPESTEIJN, bladz. 110.

(4) De Heer VAN SIJPESTEIJN noemt 3 Juli 1661 als geboortedag. Onze opgave hebben wij ontleend aan BOSSCHA, deel II, bladz. 622, noot, waar wordt vermeld, dat de Generaal v. Cr. zelf dien datum tijdens zijn proces zou hebben opgegeven.

bij Fontenoy (1).” Dit neemt evenwel niet weg, dat de vorst als opperbevelhebber der Hollandsche troepen de verantwoordelijke man was, zijne onderbevelhebbers moest kennen en dienovereenkomstig had moeten handelen. »De lafhartigheid der Nederlanders” in dien slag is misschien wel wat breed uitgemeten en daaraan eenig meerder gewicht gegeven, om dat der mislagen in het geheele beleid van den slag niet zoo groot te doen schijnen, en plichtverzuimen van anderen te minder te doen uitkomen (2).

Ondanks het verlies van den slag, bleek Doornik niet zoo gemakkelijk te bemachtigen als de Zuid-Nederlandsche vestingen in het vorig jaar. De commandant was, zooals reeds gezegd is, de Generaal der infanterie JOHAN ADOLF BARON VAN DORTH, die, toen hij eindelijk de stad moest overgeven, aan de Staten-Generaal verlot vroeg, de citadel nog te mogen verdedigen. En ofschoon nu de vraag, of dit wel noodig was, met het oog op het hope-looze van den toestand, in verband met het te vergieten menschenbloed, ontkennend kan worden beantwoord, bewijst het toch, dat zeker alle energie nog niet was uitgedoofd. Ook de Generaal-Majoor JAKOB BARON VAN BRAKEL, die nog vóór het eind van het beleg den door een beroerte overvallen commandant moest vervangen, gaf niet toe, dan toen hem na 20 dagen een »eerlijken aftogt” werd toegezegd. Hij moest er echter in bewilligen, dat de troepen niet meer vóór den 1sten Januari 1747 tegen Frankrijk of diens geallieerden, hetzij in hun geheel, hetzij over andere korpsen verdeeld, mochten optreden.

De Hertog VAN CUMBERLAND deed geen tweede poging tot ontzet. Daar de Franschen na hunne overwinning en de overgave van Doornik niet tot den aanval overgingen, kon hij ongehinderd terugtrekken op Ath en vervolgens zich legeren achter de Dender bij Lessines, tusschen die plaats en Geraadsbergen (Grammont), waar hij ook verder ongemoeid bleef.

Na den val van Doornik werd Gent door den Generaal VON LÖWENTHAL overrompeld, onderwierpen zich Aalst en Brugge, viel Oudenaarde den 21sten Juli in VON LÖWENTHAL's handen en gaf Dendermonde zich den 12den Augustus over.

Ostende, aan welks behoud de Engelschen groote waarde hecchten, werd nu ook in staat van tegenweer gebracht. Hier voerde de Graaf DE CHANCLOS, dien wij later (1747) te Oudenbosch zullen ontmoeten, het bevel. Het garnizoen werd vermeerderd tot 5 bataljons Engelsche, 1 bataljon Hollandsche troepen, 2 compagnieën Oostenrijkers en 209 kanonniërs, terwijl een eskader van 5 Engelsche oorlogsschepen voor de haven kruiste. De omtrek werd gedeeltelijk geïnundeerd, waardoor deze niet in te sluiten vesting alleen genaakbaar was aan de zuidwestzijde, d. i. aan den kant van Nieuwpoort.

Het was de Generaal VON LÖWENTHAL, die de stad den 7den Augustus berende met 4 brigades infanterie, 8 bataljons en 3 eskadrons. Na zich van Oudenburg, Marienkerke en de schans Plassenthal te hebben meester

(1) WAGENAAR, *Nalezingen*, bladz. 420.

(2) BOSSCHA, deel II, bladz. 576.

gemaakt, liet hij in de nacht van 13 op 14 Augustus tegenover de Nieuwpoortsche poort de loopgraven openen en in den daaropvolgenden nacht reeds de tweede parallel, niettegenstaande de belegerden zich met geschut en geweervuur dapper weerden. Den 18den 's morgens werd het vuur tegen de vesting geopend uit 28 kanonnen, 24 mortieren, terwijl den 19den op de duinen van Lismoris (ten noordoosten van Ostende) twee kanon- en twee mortierbatterijen werden gebouwd ter bestrijking van den havenmond. Een uitval uit de vesting, den 18den vroeg ondernomen, had geen succes. Den 23sten werd de bedekte weg aangevallen, maar eerst na eene dappere verdediging, waarbij aan beide zijden groote verliezen werden geleden, prijsgegeven. Het schijnt, dat het vuur der vijf Engelsche schepen den Franschen weinig schade heeft berokkend (1).

De Graaf DE CHANCLOS verzocht den 24sten te mogen capituleeren, naar het schijnt, tengevolge van het »verschrikkelijk vuur der Franschen,» die in vier dagen tijds 4000 bommen in de stad wierpen, en hij gaf dus de niet in te sluiten vesting over, zonder tot het uiterste te hebben gewacht. Het garnizoen mocht met alle krijgseer de vesting verlaten.

Zooals wij weten, waren de gesloten verdragen oorzaak, dat de Republiek hare troepen tegen Frankrijk te velde zond. En ofschoon nu LODEWIJK trachtte haar over te halen tot het sluiten van een verdrag van neutraliteit, gaven de Staten, ondanks de geleden verliezen, ten antwoord, dat zij hierin alleen niet konden, noch wilden beslissen, maar in overleg zouden treden met hunne bondgenooten Engeland en Oostenrijk (2). Frankrijk trachtte zich nu lucht te verschaffen, door den pretendent KAREL EDUARD den Engelschen Koning op den hals te halen (3). De Republiek, door het tractaat van 1713 daartoe verplicht, moest dezen nu niet alleen hulp zenden (onder den Prins MAURITS VAN NASSAU—OUWERKERK) (4), maar zag ook den Hertog VAN CUMBERLAND met het grootste gedeelte der Engelsche troepen en 6000 man naar Engeland vertrekken.

(1) *Deux capitaines étrangers au service de France*, bladz. 31—34.

(2) Zie hieromtrent o. a. WAGENAAR, deel XX, bladz. 19 en 20. J. D. J., bladz. 182 en volgende.

In meergemelde secr. resolutie verklaren haar Ho. Mo. o. a. aan den Franschen Koning »dat geen vrije en independenten staat meer mishandelt heeft kunnen worden, als haar Ho. Mo. door zyne Aller Chr. Majesteit mishandelt zyn, zonder dat eenige andere reeden, *als omdat zy zig niet hebben willen separeeren van haare Geallieerden*, en met een woord, *omdat zy zig niet hebben willen schikken na de wille begeerte van syne Aller Chr. Majesteit tot haar eige zelfs nadeel.*»

(3) Ook deze handelwijze wordt LODEWIJK door de Algemeene Staten in de meergenoemde resolutie verweten: »Dat Syne Aller Chr. Majesteit de zaeken daarbij niet latende, alwyders heeft ondernomen te souteneeren en te foveeren eene Rebelle in het Rijk van Groot Britanniën, begonnen en voortgezet onder de directie van den oudsten zoon van den Pretendent, dewelke indien van succes was geweest, eene totale subversie van Kerk en Staat in dat Rijk te weege gebragt zoude hebben.»

(4) Hiertoe werd de bezetting van Doornik gebezigd, welke ingevolge de capitulatie nergens anders toe gebruikt kon worden (zie bladz. 16). Frankrijk evenwel protesteerde hiertegen, ofschoon het beweerde zich met de pogingen van den pretendent niet in te laten.

Nadat den 5den September Nieuwpoort en den 8sten October Ath waren genomen, werden de winterkwartieren betrokken, door de Franschen bij Gent en door de verbondenen bij Antwerpen.

De winter van 1745—46 maakte in zooverre eene uitzondering op den regel, dat toen ook de Franschen niet bleven stil zitten. Het feit, dat het leger der verbondenen verzwakt was door de detacheringen naar Engeland, in vereeniging met de omstandigheid, dat het moeilijk te verdedigen Brussel de vrij aanzienlijke bezetting van 9000 man had, was waarschijnlijk oorzaak, dat de Maarschalk het plan opvatte deze troepen krijgsgevangen te maken (1). Ondanks de flinke houding van den bevelhebber dier stad, de Luit.-Generaal PHILIP VAN DER DUYN, gelukte hem dit volkomen. Het is opmerkelijk, dat de Vorst VAN WALDECK door een spion een briefje aan dien commandant liet brengen (17 Februari), de mededeeling bevattende: »le secours arrive le vintg.» Die hulp is nooit verschenen, maar VAN DER DUYN capituleerde niet, voordat de 20ste Februari was verstreken.

De veldtocht van 1746 maakt, zoo mogelijk, wat de verbondenen aangaat, een nog treuriger indruk dan die der vorige jaren. Het gold toen nog, de vestingen Mons, Charleroi en Namen tegen Frankrijk te verdedigen. Door het vertrek van den Hertog VAN CUMBERLAND was het leger der bondgenooten, 42.000 man sterk, in de minderheid gekomen. Het stond onder den Oostenrijkschen Generaal BATHIANI en had zich, na het opbreken der winterkwartieren, achter de Dijle tusschen Leuven en Mechelen opgesteld. Toen evenwel de Franschen deze plaats en Thienen hadden genomen, week genoemde generaal tot bij Breda terug, alwaar hij de linie van Ter Heijden bezette.

Opmerkelijk zijn de overwegingen, welke nu bij het Fransche leger plaats vonden. Men scheen er aan te denken het leger der verbondenen te willen aantasten, ofschoon dit zich op Nederlandsch grondgebied bevond niet alleen, maar de aanvaller zich in de onvruchtbare streek ten zuiden van Breda moest behelpen, terwijl de verdediger steeds toevoer kon ontvangen. De beide laatste omstandigheden schijnen den doorslag te hebben gegeven: men deed den aanval niet (2). Eerst een jaar later, toen LODEWIJK zijn inval in de Republiek trachtte te motiveeren, kwam hij met de eerste voor den dag. In de »Declaration communiqué par ordre du Roy aux Seigneurs Etats Generaux des Provinces Unies'', dd. 13 April 1747 door den ABT DE LA VILLE uit Versailles aan de Staten gezonden en door dezen den 17den

(1) In een noot op blad. 386 deelt BOSSCHA een zinsnede mede uit een brief van den Maarschalk aan den Graaf von KAUNITZ, Oostenrijksch minister te Brussel, luidende als volgt: »Vous avez faite la faute d'y (Bruxelles) mettre une grande garnison, il est juste que nous en profitons." Dit heeft natuurlijk zin, als men weet, dat »Brussel volstrekt niet te verdedigen was."

(2) WAGENAAR, deel XX, blad. 29, zegt dienaangaande: »zo omdat de Bondgenooten vast begraven lagen, agter eene versterkte Linie, die hier in 't jaar 1702, opgeworpen was, als omdat zij geduurig toevoer van volk en voorraad konden krijgen uit Holland; terwijl de schraale heide voor 't Fransche leger niets uitleveren kon."

d. a. v. ontvangen, werd verklaard: dat de Koning in 't begin van den jongsten veldtocht (1746) recht zou gehad hebben, om met zijn Leger te trekken op der Staaten bodem, op welke men Frankrijks vijanden ontvangen had; doch dat hij toen er op vertrouwende, dat de Staten den Vrede, over welke zij met hem in onderhandeling getreden waren, oprechtelijk zochten, afgezien gehad van eene onderneming, tot welker uitvoering hij én volgens de krijgswetten én door den slechten toestand, waarin het leger der geallieerden verkeerde, gerechtigd zou zijn geweest (1). Deze welwillendheid — à posteriori medegedeeld — komt verdacht voor en de sterkte van de stelling en de nadeelige omstandigheden, waarin men bij den aanval zou verkeerden, zullen ook wel den doorslag hebben gegeven.

Wat de onderhandelingen aangaat, waarvan in genoemde declaratie gewag wordt gemaakt, de Koning beweert dienaangaande in gemeld Staatsstuk, dat hij aan haar Ho. Mo. »fit proposer par un mémoire public que Son Ministre leur remit au mois de Septembre 1745 l'assemblée d'un congrès pour travailler sans delay et de concert au grand ouvrage de la paix», hetgeen evenwel niet belette, dat hij den 31sten December van dat jaar het verdrag van koophandel van het jaar 1739 introk en de Staten hierdoor aan hare gevoeligste zijde trof (2).

Dit congres heeft niet plaats gehad, omdat, gelijk haar Ho. Mo. later aan den Koning verklaarden (secr. res. 7 Nov. 1747) »de experientie genoeg geleert heeft, dat het houden van een generaal congres om aan het werk van den vrede te arbeiden, zonder dat eenige praeliminairen onder de strijdende Mogendheden vooraf geconcerteert zijn, zelden of nooit van eenig effect is, maar eerder de zaaken meer embrouilleert als appleneert». De Staten wilden evenwel van hun kant ook bewijzen geven, dat zij niet »verflaauwden in haaren sinceeren ijver om te arbeijden tot de herstellinge van

(1) De oorspronkelijke tekst van deze zinsnede, overgenomen in de secrete resolutie van den 17den April 1747, luidt als volgt; «Le Roy auroit été en droit de le commencement de la dernière campagne, d'entrer avec son Armée sur le territoire des Etats Generaux, lorsqu'il s'y accorderent une retraite aux Troupes ennemies de la France; mais Sa Majesté persuadée qu'il n'y avoit que de la sincerité dans les demarches qu'ils faisoient alors aupres d'Elles pour parvenir à la Paix, suspendit l'exécution d'une entreprise que les lois de la guerre, et le mauvais état de l'armée des allies auroient egaleement justifié.

(2) Dit intrekken van het handelsverdrag had plaats, naar aanleiding van het gebeurde met drie Fransche Oost-Indievaarders, welke door de Engelschen genomen waren en waarvan twee door den gouverneur generaal onzer Oost-Indische Koloniën waren gekocht. LOUWIS XV eischte deze schepen terug, welken eisch de Republiek evenwel niet kon inwilligen. De Algemeene Staten geven evenwel in de secr. res. van 7 Nov. 1747 eene andere reden op. Zij verklaren nl. dat, toen zij »volgens de trouwe der Tractaten tusschen Zijne Majesteit den Koning van Groot Brittanniën en deezen Staat subsisteerende, en volgens hetgeene zij verplicht waren uithoofde van haare gemeene belangen in zulk een gewigtig stuk, een Corps van haare Troupes tot secours derwaarts» — nl. tot bijstand tegen den pretendent — »hebben gezonden, Zijn Aller Chr. Majesteit daarover wederom zoo gevoelig is geweest, dat daar uit gelegenheid heeft gezogt, om, onder pretext als of die Troupes derwaarts gezonden waren tegens den inhoud van de capitulatiën waaraan zij waren verbonden» — Doornik — »waarvan nogtans het tegendeel evidentelijk is gedemonstreert, in te trekken en dus te verbreeken het Tractaat van Commercie in den jaare 1739 op de solemneelste wijze tusschen Zijne Majesteit en den Staat aangegaan.....

de rust" en zochten daarom »niet lang daarna eene andere ende betere weg zoo zij verhoopten om daartoe te geraken", d. i. zij zonden een gevolmachtigde aan den Koning, »niet met een verborgen intentie om daardoor tijd te winnen", zooals Z. M. beweerde, »maar integendeel met de opregtste begeerte en beste trouwe des werelds". UNICO WILLEM GRAAF VAN WASSENAAR-TWICKEL verkreeg evenwel niet meer dan de toezegging, »dat het slegten der veroverde sterke Plaatsen in de Nederlanden, waarmede de Franschen een begin gemaakt hadden, vooreerst gestaakt en de Fransche wapenen, gedurende den gantschen veldtogt, niet gebragt zouden worden op den bodem van den Staat". »'T werk der algemeene bevrediging, het groote oogmerk deezer bezendinge vorderde" dan ook »luttel" (1), en wel voornl. door de »harde en onaanneemelijke conditiën, die Sijne Majesteit aan haar Ho. Mo. en derzelve Geallieeerden wilde voorschrijven" (2).

Daar deze onderhandelingen maanden lang duurden¹, is [men onwillekeurig geneigd verband te zoeken tusschen haar en het meer dan lijdelijk optreden der troepen. Men wilde niet geheel met den Franschen Koning breken en hoopte misschien, door weinig tegenstand te bieden, hem van het grondgebied der Republiek af te houden.

Na de verovering van het kasteel van Antwerpen, welks omtrek tot aan het glacis met huizen en tuinen was bebouwd en waarin de Franschen in vijf dagen tijds 9000 bommen wierpen (30 Mei), werd den 7den Juni de stad Mons of Bergen door den Prins DE CONTI aan twee zijden te gelijk berend met 48 bataljons en 16 eskadrons. In deze vesting, welke zeer sterk wordt genoemd, en welker omtrek voor het grootste gedeelte geïnundeerd was, lag eene bezetting van 6 bataljons, en 2 eskadrons, onder de bevelen van den Prins VAN HESSEN PHILIPSTHAL en den Oostenrijkschen Luitenant-Generaal Graaf DE NAVA.

Volgens het plan in de *Deux capitaines étrangers au service de France* was de 1600 M. lange en 1000 M. breede stad omgeven door een gebastioneerden hoofdwal met natte gracht, waarvóór een tweeden eveneens met natte gracht omgeven gebastioneerden voorwal. Behalve enkele ravelijnen, lagen hiervóór, tamelijk gelijkmatig over het front verdeeld, zes hoornwerken, dicht onder genoemden voorwal. Slechts twee dezer hoornwerken waren door sappen te bereiken, daar de overige door de inundatie goed gedekt werden. Het eerste, dat van Bertamont, lag in het zuiden en sloot een, op de hoogte van Bertamont uitlopend, $\pm$ 300 M. breed en $\pm$ 500 lang acces af; het tweede, dat van Nimy, lag in het noorden, links leunende tegen de inundatie en rechts tegen den Vivier des apôtres, zijnde een, $\pm$ 200 M. breed en $\pm$ 1500 M. lang onder den voorwal gelegen water, voor welks oostelijk gedeelte, Etang des prêtres genoemd, een eveneens door inundatiën gedekt hoornwerk lag. Zoowel Bertamont als Nimy konden slechts in front worden aangevallen.

(1) WAGENAAR, deel XX, bladz. 22—25.

(2) *Secrete Resolutie* dd. 7 Nov. 1747.

Daar de aanhoudende regen de belegeraars zeer in hun werk hinderde, (1) konden eerst in den nacht van 24 op 25 Juni tegen beide genoemde werken de loopgraven worden geopend. Ofschoon de verdediger, dank zij de uitgebreide inundatie, zijn aandacht voornamelijk slechts op twee punten had te vestigen, de verdediging dus in zeer gunstige conditiën verkeerde, is deze, blijkens verschillende door ons geraadpleegde schrijvers, zeer lijdelijk geweest. Niet alleen liet men de dagen van den 7den tot den 24sten ongebruikt voorbij gaan, maar ook na het openen der loopgraven werd weinig uit de vesting gevuurd. Men liet de Franschen ongestoord aan hunne batterijen werken, deed geen uitvallen en zag het lijdelijk aan, dat in den 8sten nacht — dien van 1 op 2 Juli — tegenover beide werken de 4de parallel — d. i. die, welke onmiddellijk langs den bedekten weg liep — werd begonnen. In den 10den nacht werd de vijand meester van de uitspringende wapenplaatsen, terwijl in den daarop volgenden nacht door hem aan bruggen en grachts- overgangen werd begonnen en tevens aan de bresbatterijen werd gewerkt. In den 16den nacht maakten de Franschen zich meester van Bertamont, van den bedekten weg, behoorende tot den achter dit hoornwerk gelegen voorwal en van een gedeelte van Nimy. Toen verklaarde de eerstaanwezende ingenieur in de vesting, de Luitenant-Kolonel JAMÉ, dat de plaats nog slechts twee à drie dagen te houden was, tengevolge van welk advies de krijgssraad tot de overgave besloot. Gaat men nu na, dat de Franschen eerst nog Nimy moesten veroveren, dan nog vóór eenige ravelijnen, den voorwal en den hoofdwal stonden, natte grachten hadden te dempen en ondanks hunne overmacht op grooten weerstand hadden kunnen stuiten, dan bevreemdt ons niet alleen dit advies, maar is het onbegrijpelijk, dat de Prins VAN HESSEN zich met het votum van den krijgssraad vereenigde. De vesting werd niet alleen door hem overgegeven, voordat het geschut geheel tot zwijgen was gebracht, maar hij stemde er zelfs in toe, dat de geheele bezetting, Oostenrijkers zoowel als Nederlanders, krijgsgevangen werd gemaakt, met uitzondering van hem zelven en den Graaf DE NAVA. En moge nu ook de *Europeesche Mercurius* (2) beweren, dat de »Belegeraars een zwaar verlies geleden hebben door 't continuele vuur van 't Guarнизoen van 2300 Man" (3), dat de troepen in de vesting zich op een uitmuntende wijze van hunnen plicht hebben gekwet en ook de Prins VAN HESSEN heeft uitgemunt, wij gelooven dat dit tijdschrift volgens gewoonte wel wat te schoon kleurt. Die sterke vesting had na een beleg van feitelijk niet meer dan 17 dagen (4) niet behoeven te worden overgegeven. Er zijn weinig verliezen geleden. Aan de Fransche zijde 149 dooden en 588 gekwetsten,

(1) WAGENAAR, deel XX, bladz. 20.

(2) *Europeesche Mercurius*, Juli 1746, bladz. 41 en 46.

(3) Volgens den door ons aangenomen maatstaf zijn de 6 bataljons en 2 eskadrons der bezetting sterk $\pm$ 3250 man.

(4) Rekent men van af 17 Juni, dan komen er 17 dagen bij, welke evenwel door het slechte weer ongebruikt zijn voorbijgegaan, dus nog geen 5 weken in het geheel.

in de vesting 40 dooden en 118 gekwetsten (1), getallen, die doen vermoeden, dat het bij de belegerden aan activiteit moet hebben ontbroken.

Moge de verdediging van Yperen in 1744 door den Prins VAN HESSEN iets krachtiger zijn geweest, de niet geheel gunstige indruk, dien men daar reeds van dien bevelhebber krijgt, wordt niet verbeterd door zijn gedrag bij het beleg van Mons, tengevolge waarvan niet alleen die plaats, maar ook het garnizoen verloren ging.

Gedurende de belegering van Mons was Graaf PALFI met versterking uit Duitschland aangekomen en had de vereeniging hiervan met het leger der verbondenen op de heide tusschen Hasselt en Brey — volgens BOSSCHA bij Peer — plaats. De uit Weenen overgekomen Prins KAREL VAN LOTHARINGEN aanvaardde het opperbevel over dit, 66.000 werkelijk dienstdoende soldaten sterk leger, dat evenwel ook nu werkeloos bleef.

Den 14den Juli werd door de Franschen het beleg vóór Charleroi geslagen. De pogingen der verbondenen, hieraan een eind te maken, waren zeer onvolgende, zoodat deze vesting, welke door de Franschen door een circumvallatielinie was omgeven, den 3den Augustus, na eene allerellendigste verdediging, werd overgegeven (2). Het garnizoen werd krijgsgevangen gemaakt.

Wat Namen aangaat, deze stad werd den 20sten September door den bevelhebber, den Luitenant-Generaal BENJAMIN CROMMELIN in handen der Franschen gesteld, ofschoon den 13den te voren eerst de loopgraven door de Franschen waren geopend. Tien dagen later werd ook het kasteel overgegeven, in weerwil van het protest van verscheiden leden van den krijgsraad, (3) die er o. a. op konden wijzen, dat de verdedigingsmiddelen op lange na niet waren uitgeput; 7350 man werden krijgsgevangen gemaakt. Het is hier de plaats niet, ter zake meerdere mededeelingen te doen (4); maar het is noode, dat wij ons er van onthouden, met bewijzen te staven, hoe

(1) *Deux capitaines étrangers au service de France*, bladz. 55.

(2) Dat de *Europeesche Mercurius* van Augustus 1746 niet aarzelt een te Parijs gepubliceerden brief mede te deelen, waarin van Fransche zijde wordt gezegd, dat de bevelhebber — de oude en gebrekkige Graaf DE BEAUFORT — de vesting »op een zeer singuliere wijze heeft moeten overgeven» en de bezetting voor den aanval van twee grenadier-compagnieën, »ten uitersten verschrikt» als zij was voor met schoppen en houweelen gewapende arbeiders, op de vlucht ging, terwijl de gouverneur, »in allerijl naar den wal geloopt geen prompter middel ter redding van het garnizoen bij de hand hebbende daarop direct 't witte vaandel heeft opgestoken,» kan alleen daardoor verklaard worden, dat dit tijdschrift zelfs uit zulk een gedrag nog lof weet te halen. Dat opsteken van 't witte vaandel toch werd door den gouverneur ook recht ter passe gedaan, want de granadiers zoowel als de arbeiders zouden ongetwijfeld met de vluchtende in de stad zijn gedrongen, en alles wat hun voorquam gemassacreert hebben.» Wij hebben nergens kunnen vinden, dat de Graaf DE BEAUFORT ter zake van zulk een gedrag voor den krijgsraad is moeten verschijnen.

(3) BOSSCHA, deel II, bladz. 598.

(4) In de capitulatie van de stad werd o. a. het o. i. navte voorstel gedaan: »dat het aan de belegeraars niet vrij zal staan aan de stadzijde 't kasteel t'attacqueeren, of daarop, alsmede niet op de werken te schieten, gelijk ook niet aan de belegerden, om van de kasteelzijde, of de werken van dien, op de stad te vuren.» De Fransche bevelhebber besliste o. i. zeer terecht: »De belegerden of belegeraars, zullen te dien opzichte handelen zo als 't hen goeiddunkt, staande zulks aan de wederzijdsche willekeur.»

onverantwoordelijk dit prijsgeven was van de stad en het kasteel Namen, »een der sterkste Barriere-steden en de eenigste in de Nederlanden, tusschen de Maaze en de zee, die nog in de magt der Keizerinne-Koninginne was" (1). Wel was er door de geallieerden een zwakke poging gedaan tot ontzet, maar doordat »de altijd wakkere LÖWENTHAL", met spoed en beleid opgetrokken, zich meester had gemaakt van Huy, moest Prins KAREL VAN LOTHARINGEN, vreezezende afgesneden te worden van zijn watergemeenschap met de Republiek, zijn stelling tusschen Mazy en de bronnen van de Méhaigne verlaten. Hij trok achter de Maas en liet Namen aan hare zelfverdediging over.

De Staten waren zodoende nu »berooft en ontzet geworden op eene onherstelbare wijze van haar Barrière, die in den voorgaanden oorlog, ten kosten van zooveel goed en bloed verkreegen en die met de solemneelste Tractaten bevestigd en bekragtigt was" (2).

Men zal moeten toegeven, dat het eind van den veldtocht niet geschikt was, de fouten der vorige jaren te vergoeden. Met het verlies van Namen toch was feitelijk de verovering der Oostenrijksche Nederlanden ten westen van de Maas voltooid, terwijl LODEWIJK XV zich wel wachten zou het oostelijk gedeelte te nemen, daar hij hierdoor in onmin met den Koning van Pruisen en de Rijksvorsten zou kunnen komen (3).

Zooals reeds is medegedeeld, was het leger der verbondenen, na het verlies van Huy, over de Maas teruggeweken. Later andermaal beneden Maastricht die rivier overgetrokken, had het zich den 10den October gelegerd tusschen Houtain en Luik, met voorposten tusschen Roclenge aan de Jaar en Ans. Het was toen 74.700 man (4) sterk, dus iets meer dan toen de Prins VAN LOTHARINGEN het bevel op zich nam, terwijl de Maarschalk VAN SAKSEN met 111.000 man tusschen Bilsen en Tongeren tegenover hem stond.

Den 11den October ging de Maarschalk tot den aanval over. In dezen slag, welke naar het dorp Rocoux is genoemd, hebben de Nederlanders, wier reputatie bij Fontenoy had geleden, door hun algemeen erkend, dapper gedrag, dien smet uitgewischt. Zij stonden op den linkervleugel (van Ans tot Rocoux) der van het noorden naar het zuiden, evenwijdig aan de Maas loopende slaglinie, terwijl in het centrum Hannoveranen, Hessen en Engelschen (Rocoux, Woicoux, Liers) en op den rechtervleugel Oostenrijkers (tusschen Liers en de Jaar) waren opgesteld. De Vorst VAN WALDECK, die hen aanvoerde, werd het eerst door overmachtige artillerie en infanterie aangevallen. Hij verweerde zich dapper en trok, voor de overmacht wijkend, herhaaldelijk opnieuw stelling nemend, terug. Het verlies van Rocoux, dat rechts van hem gelegen, een weinig later dan hij, werd aangevallen, nood-

(1) WAGENAAR, deel XX, bladz. 32.

(2) Secrete Resolutie dd. 7 November 1747.

(3) WAGENAAR, deel XX, bladz. 36.

(4) Volgens BOSSCHA, deel II, bladz. 600, 73.000 man.

zaakte hem, voor goed den terugtocht te aanvaarden. Deze slag, in welken alleen deze vleugel in het gevecht is gekomen, wordt waarschijnlijk daarom een *halve bataille* genoemd.

Velen verwijten den Oostenrijkers hunne werkeloosheid.

BOSSCHA (1) meent, dat Prins KAREL »zijne Oostenrijkers, die den regter vleugel vormden, wel zorgvuldig uit den strijd heeft gehouden,» terwijl WAGENAAR (2) beweert, dat »de Oostenrijkschen door een gedeelte der Franschen Legers, welke hunne bewegingen gade sloeg, belet werden deel te nemen in 't gevegt.»

De Heer VAN SIJPESTEIJN (3) daarentegen verklaart dienaangaande, dat de Oostenrijksche troepen onder den Generaal BATHIANI »standvastig geweigerd hadden deel te nemen aan het gevecht, uit naijver op de Hollandsche troepen, die zich dien dag onder den dapperen Regeerenden Vorst KAREL AUGUST FREDERIK VAN WALDECK (4), den opperbevelhebber der Hollandsche troepen, met roem overlaadden.» Indien dit waar is, zou het niet getuigen voor den Prins VAN LOTHARINGEN, die, toen hij in 1744 in den Neder-Elzas viel, zich veel roem verwierf en nu, in volle actie, genoeg zou hebben genomen met eene weigering. Bovendien maakt het een eenigszins vreemden indruk, dat die »standvastige weigering zou zijn voortgesproten uit naijver op de Hollandsche troepen, op den jongeren dapperen regeerenden Vorst KAREL AUGUST FREDERIK VAN WALDECK», wiens »succes BATHIANI niet wilde bevorderen.» Het is waar: het succes geeft dikwijls den maatstaf voor de beoordeeling der personen, maar ware BATHIANI (voor een oogenblik aangenomen, dat hiertoe de mogelijkheid bestond) met goed gevolg vooruitgerukt, wij gelooven, dat die daad meer ten goede zou zijn gekomen aan zijn eigen naam, dan aan dien VAN WALDECK. Aangenomen, dat die »standvastige weigering juist is, dan heeft ze zeker niet den naam, noch het succes van laatstgenoemden benadeeld, maar wel schade toegebracht aan den goeden naam van den Generaal BATHIANI zelf en aan het succes van den dag. Aan den roem, door den Vorst VAN WALDECK behaald door zijne hardnekkige verdediging en beleidvollen terugtocht, kon door den Oostenrijkschen generaal, die zich op den tegenovergestelden vleugel, ruim een uur gaans verder oostwaarts bevond, noch iets afgenomen, noch iets toegevoegd worden.

O. i. hadden de Oostenrijkers dan ook vooruit moeten rukken. Zij zouden, hoewel op weerstand, misschien wel op overmacht stuitende, een heilzame afleiding aan den linkervleugel hebben bezorgd en den Franschen de mogelijke overwinning zeer hebben bemoeilijkt.

Welk doel trachtte de Maarschalk te bereiken, toen hij tot dien aanval

(1) BOSSCHA, deel II, bladz. 601.

(2) WAGENAAR, deel XX, bladz. 34.

(3) VAN SIJPESTEIJN, bladz. 109.

(4) Lees: KAREL AUGUST FREDERIK, regeerend vorst van Waldeck.

besloot? Karakteristiek voor dien tijd noemen wij de woorden van BOSSCHA (1), dat »de Maarschalk VAN SAKSEN tusschen Tongeren en Bilsen gelegerd, zijn eerezucht wellicht ook niet voldaan gevoelende, zoo de veldtogt ten einde liep zonder dat hij den vijand in de oogen had gezien, besloot Prins KAREL in zijn stelling bij Luik aan te tasten,» juist alsof al die belegeringen niet medetelden en daarbij ook de vijand niet in de oogen wordt gezien.

Ware die slag door het Fransche leger verloren, zeer waarschijnlijk zou de Maarschalk de Oostenrijksche Nederlanden weer gedeeltelijk hebben moeten ontruimen, aangezien bij een daarop gevolgd actief optreden van den Prins VAN LOTHARINGEN vele vestingen zeer waarschijnlijk weder te loor zouden zijn gegaan.

Van het betrekken der winterkwartieren zou dan vooreerst niet veel zijn gekomen; maar wie kan zeggen of de Maarschalk, wetende, dat de verbondenen hiervan waarschijnlijk niet spoedig afstand zouden doen, en bovendien vertrouwende op zijn overmacht, niet zeer bevreesd was voor mogelijke kwade gevolgen? Die overmacht gaf hem ontegenzeggelijk goede kansen, maar dan had hij ook, na de overwinning te hebben behaald, tot de vervolging moeten overgaan.

Hij zou de verbondenen, welke met de Maas achter zich en de Jaar op hun rechtervleugel moeilijk konden uitwijken, (2) op de eerstgenoemde rivier hebben kunnen terugdringen. Dat het dezen gelukt is, na voor een gedeelte geslagen te zijn, op Maastricht terug te wijken, naar het schijnt in goede orde, zij er dus in geslaagd zijn straffeloos een flankmarsch vóór langs het front van den overwinnaar te maken, kan verklaard worden uit de omstandigheid, dat het Oostenrijksche korps — op den rechtervleugel bij de Jaar en het dichtst bij Maastricht opgesteld — nog zoo goed als intact zijnde, dien terugtocht kon dekken, maar kan ook tot de gevolgtrekking leiden, dat de Maarschalk geen groote plannen met dien aanval had. Want ware dit wel het geval geweest, dan zou hij door flink door te tasten, niet alleen dat leger gevoelige verliezen hebben kunnen toebrengen, maar zelfs de kans hebben gehad Maastricht te nemen, eene stad, welke na den val der Zuidelijke Nederlanden, voor Oostenrijk vooral in waarde was gerezen, als zijnde voor dat Rijk de eenigste verbinding met het verbonden leger. Of zou de omstandigheid, dat Maastricht op Nederlandsch grondgebied lag den Maarschalk hebben weerhouden alzo te handelen? Het komt ons dan ook voor, dat die aanval van den Franschen opperbevelhebber wel wat nutteloos was en de Heer VAN SIJPESTEIJN (3), die van »noodlottig» spreekt, niet het juiste woord heeft gekozen. Zonder dien veldslag, zou de stand van zaken — behoudens de geleden verliezen — niet veel anders zijn geweest.

(1) BOSSCHA, deel II, bladz. 600.

(2) Er waren ter hoogte van Viset slechts drie bruggen over de Maas geslagen, niet veel voor een opgedrongen leger.

(3) VAN SIJPESTEIJN, bladz. 110—111.

Den 25sten October werden de winterkwartieren betrokken: door de Franschen tusschen Wavre en Mechelen, door de verbondenenen achter de Maas. Dat dit laatste plaats had »tot dekking van Maastricht, waarop het Fransche leger het toen gemunt had' (1) gelooven wij niet en wel vooral met het oog op die, door den vijand gekozen winterkwartieren.

O. J. A. SCHWARZ.

(Wordt vervolgd.)

(1) VAN SJPPESTEIJN, bladz. 411.

(1) Boescher, heb. II, bladz. 500.
 (2) Er waren ter hoogte van Yser slechts drie bruggen over de Maas overgebleven, die veel voor een opgedrongen leger.
 (3) Van Sijpesteijn, bladz. 110-111.

een volk, hetwelk zich slechts verweren wil — dat ook de kunst van den oorlog zich in een cirkelgang beweegt; zware dekkingen maken zwaar geschut noodzakelijk; dit zwaar geschut mist beweegbaarheid, waarvan de verdediger partij trekt; de aanvaller wordt alzoo gedwongen gemakkelijk beweegbaar en dus licht geschut mede te voeren; van dat lichte geschut wordt allengs weer meer uitwerking gevraagd, opnieuw ziet de verdediger zich met zware vuurmonden bedreigd, enz. enz.

Bij de marine is de kentering reeds lang merkbaar: de torpedo-booten trachten de zware zeemonsters verdrijven; en nu bij de landmacht ter wille van den vestingoorlog alles schijnt te worden beproefd om grootere uitwerking van het geschut te verkrijgen, is het plicht rekening te houden met de geschiedenis, — niet alleen te vragen: wat doet men in den vreemde, maar ook wat kunnen wij — bijna uitsluitend verdediger — nu en in de toekomst doen.

Als vanzelf rijst de vraag: zijn de brisante springmiddelen op den duur door zware dekkingen te keeren; hebben die dynamiet- en ecrasiet- en melaniet-granaten een toekomst?

Tot heden luidde uitsluitend het antwoord: hoe zwaarder het projectiel, hoe zwaarder de dekking; doch deze stelling leidt ons van den goeden weg — trouwens de zucht om het geschut buiten de duurzame verdedigingswerken te brengen, doet zien, dat wij reeds gedeeltelijk op eene andere oplossing bedacht waren.

Niet alleen de techniek, maar ook de tactiek moet ons helpen.

Voor een deel daarvan overtuigd, willen de tactici onzer dagen het geschut zoo veel mogelijk buiten de permanente werken brengen en het in tusschenbatterijen opstellen: de geschutstrijd zal in hoofdzaak uitsluitend door die tusschenbatterijen worden gestreden, heet het, omdat deze door hare geringe hoogte zich niet zoo bloot geven en de ligging minder nauwkeurig aan den aanvaller bekend zal zijn, dan die der permanente werken. Uit dit laatste vloeit voort, dat de meeste dier tusschenbatterijen slechts in oorlogstijd gebouwd mogen worden, wat bij ons de vraag doet rijzen, of in onze eerste linie — in de vesting Holland — wel ooit die tusschenbatterijen opgeworpen zullen worden, anders dan op het papier; want zelfs zij, die geen geloof hechten aan die snelle aanvalswijze, in onze dagen weer door VON SAUER aangegeven, zullen moeten erkennen, dat met de gegevens, waarover wij in oorlogstijd kunnen beschikken, die bouw veel tijd zal kosten, en helaas, te veel tijd.

Eigenlijk is het overbrengen van dat geschut uit de flink ingerichte duurzame werken naar de, uit den aard der zaak primitieve tusschenbatterijen een noodzakelijk kwaad, waardoor onze forten, die millioenen hebben gekost, ten slotte zijn geworden infanterie-schansen, met wat licht verplaatsbaar geschut bewapend.

Is het dan niet plicht alles te beproeven om de forten even bruikbaar te maken als die tusschenbatterijen, welke er nog niet zijn en er misschien nimmer zullen komen?

De aanvaller is ons reeds voorgegaan: steunende op de vorderingen van de techniek en op de juiste toepassing der ballistiek, zagen wij hem in de laatste oorlogen slechts zelden een batterij bouwen zonder voorliggende dekking, en waar hij vroeger die dekkingen na de voltooiing van zijn batterij omver wierp, zal hij in de toekomst wel zoo wijs zijn het masker onaangeroerd te laten.

Zij, die in de legerplaats te Oldebroek het vuur op batterijen achter struikmaskers hebben gevolgd en daarbij rekening hebben gehouden met de vele gegevens, waarover men op het proefveld en de oefeningsterreinen kan beschikken, en met de weinige, die men in den oorlog kan verkrijgen, zullen moeten erkennen, dat die — vaak om der kosten wille nog vrij gebrekkige — struikmaskers voor den verdediger een schier onoverkomelijk bezwaar zullen zijn.

Waarom kan nu heden ten dage de artillerist zijn batterij achter een dekking houden?

Het antwoord ligt voor de hand:

1°. omdat hij, zonder van de standplaats van zijn vuurmond de uitwerking waar te nemen, — doch elders over een observatie-post kunnende beschikken — met vrucht kan schieten, en

2°. omdat vooral met het juist schietend geschut onzer dagen het vuren op een doel, hetwelk van geen enkel punt zichtbaar is, veelal hopeloos moet heeten.

In de tactiek van den aanvaller ligt een vingerwijzing voor den verdediger. Meer, veel meer dan die van den aanvaller maken de duurzame werken van den verdediger het beschieten gemakkelijk, zoowel door dat hunne juiste ligging bekend is, als door het commandement, enz.

Waarom bouwt nu de verdediger vóór zijn werk ook geen dekking, geen masker?

O zeker, de meerderheid schijnt het eens te zijn, en gaat mede met het betoog, dat bij het opruimen van het voorterrein een deel van het geboomte, hetwelk als masker is te gebruiken, gespaard moet blijven, doch een wandeling langs de forten van onze Nieuwe Hollandsche Waterlinie kan ons doen zien, hoe weinig hout er om de forten staat, om als masker te kunnen dienen; en dat de overtuiging omtrent de noodzakelijkheid van de maskers nog niet overal is doorgedrongen, moesten wij nog geen jaar geleden ontwaren, toen wij ergens eene niet genoeg te waardeeren beplanting van de bermen met wortel en al zagen vernielen. Eerst dachten wij aan eene vergissing, doch de werklieden deelden mede: »de senie wou, dat er een heg kwam»!

Waarom, vragen wij dan nogmaals, niet overal maskers geplaatst en de duurzame versterkingen onzer liniën door boomen omringd?

Naar wij gissen, luidt bij velen voor een deel het antwoord op die vraag: omdat de maskers allicht de stormvrijheid zouden beletten.

Welnu, de nadeelen, die door maskers aan de stormvrijheid toegebracht zouden kunnen worden, zijn zeer gemakkelijk te verhelpen: *maakt de maskers zelve stormvrij.*

De beide schetsen (plaat III, fig. 1 en 2) kunnen ons denkbeeld verduidelijken. Om het fort wordt op een afstand van een paar honderd meters een breede rij boomen geplant, hoog opgaand geboomte. Vóór dat geboomte (naar de zijde van den aanvaller) komt een breede strook kreupelhout en vóór het kreupelhout een gracht.

Waarschijnlijk zal die afstand van het geboomte tot het fort groot genoeg zijn om te voorkomen, dat projectielen, die tegen de zware takken en stammen aanslaan, scherven binnen het fort brengen, terwijl bij een goede keuze van boomsoorten — de ondervinding leerde het ons — dit scherm zelfs in den winter de daarachter gelegen aardewerken kan verborgen houden.

Gevaar voor ontijdig springen van onze eigen projectielen *door* dit geboomte is natuurlijk niet te vreezen. Al hetgeen vóór het masker ligt, dient te worden opgeruimd tot op eene afstand van ± 800 M., hetgeen natuurlijk geen bezwaar oplevert, daar men hierop reeds bij de instelling van de verboden kringen is bedacht geweest.

De rand van dit masker moet tot verdediging door infanterie worden ingericht, een heg aan deze en eene versperring van ijzerdraad aan gene zijde van de gracht, of wel eene verhakking — waarop men bij het planten kan rekenen — maken den boschrand stormvrij; en mochten sommigen die stormvrijheid door deze eenvoudige hulpmiddelen niet voldoende verzekerd achten, dan geeft de versterkingskunst genoeg middelen aan de hand, om aan dit bezwaar tegemoet te komen.

Gelijk op de schets is aangegeven, kan van uit één front-caponnière en twee zij-caponnières de gracht worden geflankeerd. Dit flankeeren geschiedt het eenvoudigst door één of twee mitrailleurs, die eerst op het critieke moment in batterij worden gebracht, opdat de vijand — die door de ligging van het masker in vredestijd, alsmede door andere omstandigheden, met de juiste plaatsing dezer flankvuurmonden bekend kan zijn — er niet te vroeg vuur op brenge. Worden nu die vuurmonden eerst in batterij gebracht op het oogenblik, dat de aanvaller werkelijk tot de gracht is genaderd, zoo kan 's vijands artillerie, in de zeer gerechtvaardigde vrees, dat zij in den worstelstrijd om den boschrand ook haar eigen infanterie zou treffen, daarop natuurlijk geen vuur brengen.

De stormvrijheid van het fort wordt dus door dit masker niet alleen *niet* benadeeld, maar zelfs verhoogd; de aanvaller kan daarentegen het fort niet zien en zich daarop niet inschieten; de afstand van het masker tot het fort toch is grooter dan de meest voorkomende lengtespreidingen, het is dus niet mogelijk bij het beschieten van het fort de schoten te regelen naar het aantal treffers vóór het masker vallende, terwijl het *inschieten* op het masker en het daarna verleggen van het gemiddeld springpunt ± 200 M. naar

achteren een kunstje is, dat heel aardig op het papier kan worden ver-
toond, doch dat — men bedenke, hoe in de werkelijkheid het gemiddeld
trefpunt steeds moet worden gecontroleerd en..... verlegd — in den werk-
dadigen oorlog niet is toe te passen. Ook zelfs de beste waarnemingstoestellen
zullen hier den aanvaller van geen nut kunnen zijn, hij zal daardoor slecht
schieten, het moreel van den verdediger verhoogen en het dezen mogelijk
maken zeer langen tijd den geschutstrijd vol te houden, waarbij eene geschut-
opstelling bijv. van getrokken mortieren zijwaarts en buiten het fort (achter
het masker) verder goede diensten kan bewijzen.

't Is waar, ook de verdedigende artillerie kan door dat masker haar vuur
van de standplaatsen van het geschut niet waarnemen, doch wat belet haar
om in het hooge geboomte een waarnemingspost te brengen, of eene
verhevenheid te bouwen, die zich langs optischen of electrischen weg in
verbinding kan stellen met den vuurleider (1)?

Bij de vorderingen, die de wetenschap in de laatste jaren heeft gemaakt,
behoeft bij zorgvuldige voorbereiding geen artillerist langer te eischen, dat
hij van de standplaats van zijn geschut zelve waarneemt, en hoewel gaarne
erkennende, dat direct vuur gemakkelijker is dan indirect, mag dat ons
nimmer weerhouden, om de groote waarde van dat indirect vuur te erkennen;
integendeel, het moet er toe leiden, om nog veel meer dan tot heden
geschied is, het indirect vuur op de oefeningsterreinen te leeren toepassen.

Ook met de hier voorgestelde maskers kunnen derhalve naar onze meening
de forten elkaar blijven steunen; trouwens, er zal geen bezwaar zijn om in
de flanken van het masker een niet al te breede sleuf te hakken (bijv. in
de richting $a a'$).

Wat zal nu de aanvaller tegen deze maskers — versterkte randen van
het kreupelbosch — doen?

Onmiddellijk na de berenning of — juister gezegd — na zijn verschijning
vóór het fort zal hij wellicht trachten het masker stormenderhand te nemen,
doch bij eene krachtige verdediging van den rand door infanterie — waarbij
waarschijnlijk (behalve het flankgeschut) ook lichte veldvuurmonden dienst
kunnen bewijzen — zal dit onmogelijk blijken, nog daargelaten de zware
verliezen, die het geschut uit het fort de aanvalscolonnes zal toebrengen.

Gaat de vijand dan daarna over tot den geschutstrijd met het fort, zoo
zal hem spoedig blijken, hoe dit masker het fort beschermt; wel zal de
aanvaller dan ook verder beproeven om het masker onder vuur te nemen,
doch ook dit kan geen uitkomst opleveren, daar de verdediger natuurlijk
zoo verstandig zal zijn om den rand in dat geval slechts door enkele posten
te doen bezetten en het overige personeel achter het masker op te stellen.
Waar? Zulks blijft voor den aanvaller een geheim.

Ten slotte zal de vijand moeten besluiten tot een aanval voet voor voet

(1) In de eenigszins gewettigde onderstelling, dat *onder het vuur* de telephonen niet bruikbaar
zijn, bevelen wij hier met aandrang een proef met wijzertelegraphen aan.

op het masker, wat in de meeste onzer terreinen schier tot de onmogelijkheden behoort.

Mocht onverhoopt het masker ten slotte toch in 's vijands handen vallen, dan is het fort nog geheel intact en de toestand voor den verdediger waarlijk niet minder gunstig, dan — misschien weken — te voren, toen de aanvaller zich vóór het fort nestelde.

Of de vijand daarbij iets aan dit masker zal hebben, en of hij het daarin zal kunnen uithouden, blijft een tweede vraag, want de vlakke, die vóór het masker (naar de zijde van den aanvaller) ligt, een breede strook van $\pm$ 800 M., zal nog in den eersten tijd én door het fort zelve én door de nevenforten onder vuur gehouden kunnen worden, waardoor de positie van de vijandelijke troepen in dat masker door gebrek aan levensmiddelen en aan munitie waarlijk niet benijdenswaardig zal zijn.

In alle gevallen legge men bij eenigszins breede werken over de fortgracht geen vaste verbindingen, doch slechts noodbruggen, om den aanvaller steeds in het onzekere te laten, waar hij in critieke momenten door granaatkartetsvuur den toegang het best zou kunnen schaden.

Bij nacht — en vooral bij vorst — zal een zorgvuldige bewaking van de versperring hoogst noodig zijn, doch waar men in dat geval de forten zonder masker veilig kan rekenen, zal men dat dan toch ook wel het masker mogen doen; trouwens, het blijft de vraag, in hoeverre dan het fort door de bewaking van het masker niet nog veel veiliger is, dan zonder dat masker.

Natuurlijk moeten deze maskers in vreedetijd worden geplant; de houtsoorten dienen zich geheel naar den aard van den grond te regelen, de inrichting van de gracht vóór het masker, van den boschrand en van de versperring kan bij opkomend oorlogsgevaar worden geregeld. De gewone wegen door dit masker loopende — natuurlijk niet in rechte richting op het fort — kunnen dan tevens worden afgesloten.

Ligt het masker geheel in de inundatie, zoo zal in het hout een dijkje of kade aangebracht moeten worden en kunnen in dat geval de reserves zich in schuiten achter het masker opstellen; trouwens, men mag in ons Vaderland — hetwelk zijne verdediging grootendeels op de onderwaterzettingen steunt — toch wel eischen, dat de soldaat zoodanig is gekleed en geschoeid, dat hij niet bang behoeft te zijn voor een waterplasje.

Als een groot voordeel meenen wij hier te mogen aanstippen, dat deze weermiddelen niet alleen veel geld zullen besparen, daar zij de zware dekkingen onnoodig maken, doch ook, dat de aanplant van hout niet slechts weinig kost, maar zelfs op den duur een vrij aardige rente afwerpt.

A. N. J. FABIUS,

Luitenant-Adjutant der Artillerie.

Naarden, Februari 1889.

Wij kunnen niet nalaten, aan het bovenstaande opstel een enkel woord toe te voegen. Wij zouden het namelijk zeer betreuren, indien de voorstellen van den Schrijver instemming vonden en vóór onze tegenwoordige forten maskers, als door hem aangegeven en met het door hem beoogde doel, werden aangelegd.

Wij achten zulke maskers *onnoodig, onvoldoende en schadelijk.*

Onnoodig, omdat wij niet kunnen instemmen met het streven, onze forten hun oorspronkelijk karakter van groote batterijen, ook voor den geschutstrijd, te doen behouden; omdat wij niet inzien, waarom men die in velerlei opzicht ongunstige gevechtsstelling voor het positiegeschut door kunstmiddelen als het bovenbedoelde zou moeten trachten te handhaven. Het is waar, dat men, door den geschutstrijd naar de tusschenstellingen te verplaatsen, enkele nadeelen aanvaardt, vooral dat van minder eenvoudige leiding van dien strijd. Maar daarentegen wint men de onschatbare voordeelen, eigen aan elke verspreide en gemaskeerde opstelling; — voordeelen, die ons althans voor dit gedeelte der bewapening onzer stellingen ontslaan van de noodzakelijkheid, het beginsel in toepassing te brengen: »hoe zwaarder het projectiel, hoe zwaarder de dekking;» — een beginsel, dat dus door den Schrijver ten onrechte, als het tot »heden uitsluitend» geldende wordt voorgesteld.

De Schrijver, zich niet kunnende losmaken van de verouderde tactiek, die het voeren van den geschutstrijd uit de forten huldigt, ziet over het hoofd, hoe ontzaglijk veel in vreedestijd tot voorbereiding ook van dien geschutstrijd uit de tusschenstellingen kan geschieden, mits men slechts de hand aan het werk gelieve te slaan. Als men het anders wil, behoeven die tusschenbatterijen dus niet te laat gereed te komen, zooals de Schrijver onderstelt, dat zeer waarschijnlijk het geval zal zijn. Kunnen deze batterijen ook niet voor een deel reeds in vreedestijd zijn aangelegd? Kan de bouw der overige niet door den aanleg van gronddepots en aanvoerwegen worden voorbereid? Kan men niet reeds in vreedestijd het voor de tusschenstellingen bestemde geschut, de munitie en het verdere materieel in of onmiddellijk achter die tusschenstellingen opleggen? Kan de waarnemingsdienst en de daarbij behoorende seindienst niet in vreedestijd worden voorbereid en beoefend?

Onvoldoende noemden wij de door den Schrijver voorgestelde maskers in de tweede plaats, omdat zij het bereiken van het door hem beoogde doel niet waarborgen. Zij zullen den aanvaller niet beletten, het fort onder een verpletterend worp- en granaatkartetsvuur te nemen en de open walstellingen in korten tijd onhoudbaar te maken. De Schrijver acht het zich inschieten op het masker en het verleggen van het gemiddeld trefpunt in het fort een kunstje, dat wel op het papier, maar niet in den werkdadigen oorlog uit-

voerbaar is. Wij hebben hooger denkbeeld van de schietvaardigheid van 's vijands artillerie, waar het geldt het beschieten en bewerpen van een zoo groot doel als een fort, waarvan de ligging ten opzichte van het masker den vijand nauwkeurig bekend is, terwijl hem de opstijgende rook van het verdedigende geschutvuur bovendien tot *point de repère* strekt. Men vergelijkte hiermede toch niet de uitwerking, in de legerplaats bij Oldebroek op een zeer ongunstig en klein doel — een belegeringbatterij achter een struikmasker — verkregen met een twee- of viertal vuurmonden en een zeer beperkt aantal schoten. Massa-vuur zal de vijand op het fort concentreren, uit verschillende richtingen, dagen achtereen. En al moge nu ook dat vuur op het gemaskeerde fort minder juist zijn dan op een geheel zichtbaar doel, het zal altijd voldoende uitwerking hebben om des Schrijvers positievuurmonden op den open wal in luttele dagen tot zwijgen te brengen.

Wij achten ten slotte de voorgestelde maskers schadelijk, omdat zij inderdaad de stormvrijheid benadeelen en het fort beletten de rol te vervullen, waarvoor het uitsluitend bestemd is: krachtige eigen verdediging; flankering der tusschenstellingen; ondersteuning der nevenforten. De Schrijver zegt: men make de maskers stormvrij! Maar de middelen, die hij daartoe aangeeft, zijn te eenenmale onvoldoende. De stormvrijheid, zooals men die bij duurzame verdedigingswerken verstaat, moet berusten op de samenwerking van twee factoren:

1. een uit de verte onvernietbare en met transportabele overgangsmiddelen — dus zonder langdurige voorbereiding — onoverschrijdbare hindernis;
2. een krachtige, uit de verte onuitdoofbare en ook onder overmachtig vijandelijke vuur te allen tijde verzekerde vuuruitwerking.

Van al deze voorwaarden is er bij des Schrijvers masker *geen enkele* vervuld.

Stormvrijheid van het masker ware slechts te bereiken door aanwending van dergelijke middelen als bij de fortten toepassing vinden; het masker zou »fort» moeten worden; de moeilijkheid ware daarmee slechts verplaatst.

Het masker belemmert voorts in hooge mate het vuren van uit het fort tegen naderende aanvalstroepen op het voorterrein.

De Schrijver zegt, wel is waar, dat tegenwoordig geen artillerist langer behoeft te eischen, dat hij van af de standplaats van zijn vuurmond het doel kunne waarnemen, en hij waarschuwt tegen onderschatting van de waarde van het indirecte vuur (lees: vuur met indirecte richting). Dat alles moge juist zijn, zoolang men tegen vaste doelen vuurt, maar tegen bewegende doelen, aanvalstroepen in opmarsch en ontwikkeling, naderende tirailleurliniën en verdere troepenafdeelingen in beweging is het rechtstreeksch richten een onmisbaar vereischte.

Het masker belet voorts de zoo hoog te schatten zijwaartsche, flankerende werking van het fort; juist van het hiertoe bestemde gedeelte der bewapening onzer bestaande fortten — op de zijfronten achter de frontmuren van hooge gebouwen, holtraversen en dergelijke opgesteld — is de werking nog min

of meer verzekerd; althans is zij, wegens betere dekking en minder zichtbaarheid, moeilijker geheel op te heffen dan die der geschutopstellingen op de voorfronten.

De smalle coupures, die de Schrijver in de vleugels van het masker maakt en die in het stelsel des Schrijvers smal moeten zijn, om de gezichtsdekking niet voor een groot deel prijs te geven, zijn onvoldoende, om in het bovenstaande euvel tegemoet te komen; zij laten slechts vuren in een enkele richting toe.

Kunnen wij ons dus met Schrijvers voorstellen volstrekt niet vereenigen, wij gelooven, dat men bij de toepassing van maskers in het algemeen streng moet onderscheiden tusschen de opstellingen voor den geschutstrijd eenerzijds en die tot het afweren van stormenderhandsche aanvallen anderzijds. Kunnen de eerstbedoelde, zonder nadeel voor de uitwerking en met groot voordeel ten opzichte van de dekking, achter ondoorzichtige maskers worden aangelegd, — bij de laatstbedoelde, onverschillig, of zij door infanterie of door artillerie zijn bezet, moet het uitzicht onbelemmerd en het rechtstreeksch richten op alle doelen, binnen de uiterste gevechtsafstanden mogelijk zijn. Vóór deze opstellingen, zoowel in als buiten de forten, zij men dus hoogst omzichtig met de aanwending van maskers, wil men niet de afstootende kracht, die in het troepengevecht van de stelling moet uitgaan, in de waagschaal stellen en de uitwerking van het eigen vuur aan de veiligheid ten offer brengen.

Het minst nadeelig achten wij vóór de laatstbedoelde opstellingen een dunne, zeer doorzichtige beplanting, onmiddellijk vóór en evenwijdig aan de stelling (1). Deze zal het eigen uitzicht weinig of niet belemmeren en toch tegen gezicht uit de verte eenigszins maskeeren. Het valt echter te betwijfelen, of op die wijze de vlam en de rook van het verdedigende geschut voor den vijand zullen worden onzichtbaar gemaakt.

Ondoorzichtige maskers, vóór onze bestaande forten toegepast, zullen in ieder geval zoodanig moeten zijn, dat zij uit de nevenstellingen geheel bestreken worden, ver genoeg verwijderd liggen om met snelvurende wapenen van uit het fort nog een voldoende uitwerking op het onmiddellijke voorterrein te kunnen verkrijgen en tevens de flankerende werking der forten niet belemmeren. Zij zouden kunnen worden ingericht volgens fig. 3 (2); zijwaarts

(1) Wat de aardigheid des Schrijvers aangaat, betreffende »de genie,” die »wou, dat er een heg kwam”, gelooven wij, dat de Schrijver meer betrouwbare bronnen had kunnen raadplegen omtrent de plannen en inzichten der Genie. Aannemende echter, dat die werklieden juist waren ingelicht, verwondert het ons, dat »de Artillerie,” die dan toch in deze zaak in de allereerste plaats betrokken is, zich door die eigenzinnige Genie zoo op het verkeerde spoor laat brengen.

(2) Deze vorm van masker werd, na langdurige overweging, als de minst schadelijke, toegepast bij de belegeringsoefeningen op de kaart, door de officieren van de Iste afdeling der Krijgsschool gehouden onder de gemeenschappelijke leiding van de hoofden van onderwijs der infanterie, artillerie en genie en van een der luitenants der infanterie, leeraren in de tactiek. Wij vermelden dit, om den schijn te vermijden, alsof wij ons het vaderschap van dien vorm zouden willen toeëigenen.

reikende tot aan de lijnen, die naar punten op 1000 M. vóór de nevenforten worden getrokken, zouden de vleugels van het masker ab en $a'b'$ de frontwerking belemmeren van de aan het fort grenzende gedeelten der nevenstelling; daarom zijn die gedeelten vervangen door een tweede masker cd en $c'd'$, dat dan echter, zooveel dichter bij het fort liggende, dun en doorzichtig moet zijn. De buitenrand van het ondoorzichtige masker wordt in oorlogstijd tot natuurlijke verhakking ingericht.

Wanneer wij dezen vorm beter achten dan dien, welke door den Heer FABIUS wordt voorgesteld, dan wil dat geenszins zeggen, dat wij het door ons aangegeven masker geheel afdoende en volkomen onschadelijk achten. Integendeel, ook dit maskeert slechts ten deele, belemmert de frontwerking van het fort en de werking in schuine richtingen uit de aangrenzende gedeelten der nevenstellingen, vermindert dus de verdedigbaarheid tegen stormenderhandsche aanvallen. Maar terwijl wij, om hierin tegemoet te komen, het fort door zijwaartsche batterijen, die o. a. ook het masker bestrijken, steunen, beschouwen wij het masker zelf uitsluitend als een middel om onze bestaande, thans onvoldoende geworden fortinrichting — zonder in de toepassing van zeer kostbare wijzigingen (zooals gepantserde geschutopstellingen) te vervallen en zonder de eigen veiligheid en zelfstandigheid al te zeer te benadeelen, — zoo lang mogelijk in bruikbaren staat te houden, als flankinrichting voor de nevenstellingen. Den geschutstrijd voeren wij uitsluitend buiten de forten. Uit het fort wordt slechts gevuurd ingeval van stormenderhandsche aanvallen tegen de forten en de tussenstellingen. Zoolang deze niet plaats vinden, vertoeft de bezetting en de bewapening (laatstgenoemde geheel samen te stellen uit mitrailleurs, snelvurende kanonnen en hoogstens eenig licht achterlaadgeschut) in het op afdoende wijze tegen worpvuur te verzekeren bomvrij onderkomen. Gedurende den afwachtenden toestand zal dus het voorbereidend geschutvuur die bezetting en bewapening weinig schaden.

Zodoende kan misschien zonder overwegend nadeel, de — uit een geldelijk oogpunt bijna onoverkomelijke — algeheele verbouwing onzer bestaande forten naar de nieuwere beginselen en de algemeene toepassing daarin van gepantserde geschutopstellingen vermeden worden.

Vóór nieuwe forten daarentegen, die zonder belangrijk hogere kosten geheel naar de eischen des tijds kunnen worden ingericht, achten wij ondoorzichtige maskers in het algemeen onnoodig en — wegens de onvermijdelijke nadeelen — verwerpelijk.

C. J. SNIJDERS.

Onze Opperbevelhebber.

Met ingenomenheid werden door ons enkele opmerkingen in het Voorloopig Verslag omtrent de Staatsbegrooting voor 1890, Hoofdstuk VIII aangetroffen, vooral die, waarin de wenschelijkheid werd uitgesproken, dat reeds in vredes-tijd een opperofficier zou worden belast met het commando over het veld-leger. Met ingenomenheid, omdat noch door eenige vorige Regeering, noch door eenig lid onzer Volksvertegenwoordiging die zaak ooit te voren ernstig te berde is gebracht.

Onwillekeurig vragen wij ons echter af, of het noodzakelijke bereikt is, zelfs wanneer die wensch werkelijkheid wordt, ondanks het feit »dat de regeling dier spoedvereischende zaak ons budget wellicht met één opper-officier zou bezwaren» (sic)? Zal de verdediging van onzen nationalen bodem, van onze beste belangen, worden opgedragen voor een deel aan het veldleger, voor een ander deel aan de bezettingstroepen, voor een derde deel eindelijk aan onze marine, of moeten die krijgsmachten één geheel vormen in handen van één persoon, wiens krachtige bevelvoering een harmonisch samenwerken verzekert? Zoo ja, aan wien moet dan bij het uitbreken van den oorlog het opperbevel van het leger worden opgedragen?

Voorwaar een belangrijke vraag voor een kleinen staat als Nederland, waaromtrent de Generaal DE BRIALMONT zoo treffend opmerkt: »Les petits états, qui désormais auront besoin de plus de huit jours pour mobiliser leur armée, se verront cruellement trompés; ils tomberont misérablement, ne sauvant pas même leur honneur.»

Wellicht is het ons mogelijk een oogenblik de aandacht te vestigen op deze quaestie, die boven alles tijdige voorziening behoeft. Men stelle zich toch niet voor, dat een enkele pennestreek in staat zal zijn bij eene plot-selinge mobilisatie ons een hoofd op den romp te zetten.

Tot beantwoording der door ons gestelde vraag behoeven we, helaas! noch de wenschelijkheid, noch de mogelijkheid te bespreken, dat bij het uitbreken van een oorlog Z. M. de Koning het opperbevel over de krijgsmacht aan-vaardt.

Wij stellen ons voor, achtereenvolgens na te gaan, welke autoriteiten voor eene eventueele benoeming min of meer in aanmerking kunnen komen, om zoodoende wellicht de wenschelijkheid aan te toonen, dat reeds in vreedstijd de opperbevelhebber van land- en zeemacht als zoodanig fungeert.

Aan welke vereischten moet onze opperbevelhebber voldoen, welke positie moet hij innemen tegenover de Regeering en de Volksvertegenwoordiging, welke tegenover de commandanten van veldleger en bezettingstroepen?

Gelukkig het volk, dat in de ure des gevaars de verdediging van zijne onafhankelijkheid, het leven van duizenden zijner zonen vol vertrouwen in handen kan geven van een man, die zich door de gaven van verstand en hart dat vertrouwen gewonnen heeft; bij de volkslegers van onzen tijd is dat onbeperkte vertrouwen meer dan ooit een der eerste factoren, die de keuze van een opperbevelhebber bepalen.

Kan men dit toegeven, dan zal men het met ons betreuren, dat Ons Vorstenhuis geen mannelijken telg heeft, toegerust met de eigenschappen, die den opperbevelhebber kenmerken; aan een Oranje toch zou het Nederlandsche volk, zijne historische traditiën indachtig, zijn lot zonder aarzelen toevertrouwen. »Es ist begreiflich,» zegt v. d. GOLTZ bovendien, »dass die grössten Heerführer auf den Thronen gesucht werden müssen» (1). Dáár, door hun eigenaardige positie staan zij hoog boven nijd en afgunst, die hun gezag ondermijnen, hoog boven de belemmerende inmenging van een al te aanmatigende volksvertegenwoordiging. Hunne hooge geboorte waarborgt hun eene zekere mate van zelfstandigheid, die hun optreden ten goede komt.

Wij zullen niet trachten het ideale beeld van den opperbevelhebber weder te geven, door een VON CLAUSEWITZ met meesterhand geschetst; evenmin dat van v. d. GOLTZ' aanvoerder der volkslegers van onze dagen (2).

Beiden vestigen, ieder op zijne eigenaardige wijze, de overtuiging, dat slechts weinigen aan de hooge eischen van een opperbevelhebber voldoen; eene heldere blik, groote scherpzinnigheid, eene onverstoorbare tegenwoordigheid van geest, eene kloeke besluitvaardigheid en bovenal een onverzettelijke wilskracht toch zijn, naast een onwankelbaren moed der verantwoordelijkheid, de uitstekende eigenschappen, die den opperbevelhebber kenschetsen. Die eigenschappen zullen hem den weg wijzen, langs welchen hij, overeenkomstig zijn karakter, het doel kan bereiken, hem door de staatkunde aangegeven. Zonder belemmerende inmenging moet hij vrij zijn in de keuze zijner middelen; de Regeering moet, even als de Natie, met vertrouwen het lot van het Vaderland in zijne handen kunnen stellen; alleen dan kan hij, met schier onbeperkte macht bekleed, zijne volle energie doen gelden en zullen de massa's onder zijne uitnemende, eenhoofdige leiding een kracht kunnen ont-

(1) v. d. GOLTZ. *Das Volk in Waffen*, bladz. 56.

(2) Als boven, bladz. 53-76.

Zie ook: v. CLAUSEWITZ (v. SCHERFF), *Mil. Klassiker*, bladz. 35-31, alsmede JOMINI, *Précis de l'art de la guerre*, Chap. II, Art. 14.

wikkelen, die wellicht die van den tegenstander zoo al niet breekt, dan toch langen tijd in bedwang houdt. Voor onze land- en zeemacht zal die kracht zich grootendeels slechts in defensieven vorm openbaren; berust echter de opperste leiding van veldleger, bezettingstroepen en marine bij zulk een opperbevelhebber, die door zijn karakter allen bezielt, door zijne talenten allen als één man doet samenwerken, dan ongetwijfeld kan die weerstand, mits goed voorbereid, krachtig genoeg zijn om den aanrander onzer volksvrijheid eerbied af te dwingen en ons recht van bestaan als zelfstandig volk te handhaven.

Zien wij thans, welke autoriteit van ons leger de aangewezen persoon is om bij het eventueel uitbreken van een oorlog als opperbevelhebber op te treden.

In de eerste plaats valt de aandacht op den Minister van Oorlog (1). Ongetwijfeld zal men ons moeten toestemmen, dat art. 54 en 77 van de Grondwet aan onzen Minister van Oorlog de zelfstandigheid ontnemen, die men voor een legeraanvoerder eischen moet. Vooral nu sinds den val van het ministerie HEEMSKERK in 1868, de Tweede Kamer langzamerhand zich meer van de teugels van het bewind heeft meester gemaakt en sedert elk minister »de grenzen harer bevoegdheid» veel ruimer erkent dan die bekwame premier in 1866, kan men overtuigd zijn, dat bij eene benoeming van den Minister van Oorlog tot opperbevelhebber van land- en zeemacht een toestand zou intreden, die aan den tijd der Gedeputeerden te velde, der Afgevaardigden van de Conventie en van den Weener hofkrijgsraad herinnert. Hoe noodlottig die inmenging der staatkunde werkt, toont ons BLÜCHER's optreden in 1814, tegenover zijn oorlogvoering in den herfst van het vorige jaar (2).

Doch al ware dit niet het geval, dan nog zouden wij de keuze van een Minister van Oorlog tot opperbevelhebber geen gelukkige kunnen noemen. De Minister van Oorlog is nu eenmaal zoowel een politiek als een administratief persoon; hij is de man, die als het ware de schakel vormt tusschen het leger en de Regeering, de man, die te allen tijde, doch vooral in dagen van gevaar, zorgen moet voor voldoende aanvulling der strijdkrachten, zorgen moet dat het materieel, waarmede de opperbevelhebber den oorlog moet voeren, voltallig blijft; eindelijk is hij de man, die met zijne ambtgenooten in overleg treedt tot het sluiten van verdragen met bevriende natiën, of tot het weder aanknoopen der afgebroken betrekkingen met de tegenpartij. Al deze belangen kunnen niet tegelijkertijd door één persoon behartigd worden, wiens aandacht tevens in beslag genomen wordt door zijne plichten als

(1) Het zal wel onnoodig zijn te verzekeren, dat hier geen sprake is van personen, maar uitsluitend van betrekkingen en toestanden. Niet alleen achten wij eene beoordeeling van militaire autoriteiten in publieke geschriften uiterst schadelijk voor 's Lands belangen, doch wij verklaren ons gaarne onbevoegd tot het uitspreken van zulk een oordeel.

Sensatie-berichten van onbevoegde zijde hebben in de laatste weken reeds genoeg kwaad gesticht.

(2) Zie ook: CARDINAL VON WIDDERN, *Befehlsorganisation u. s. w.*, bladz. 15.

opperbevelhebber; deze zijn zóó omvattend en eischen zooveel zorg en inspanning, dat het slechts aan enkele personen gegeven zou zijn die taak tot het einde te volbrengen. Daarom zegt LORENZ VON STEIN (1) terecht: »wie die That neben dem Willen, so steht neben dem Kriegsministerium das Armee-commando.»

Meermalen hoorden wij het vermoeden uitspreken, als zou de chef van den generalen staf de aangewezen man zijn om in tijd van oorlog als opperbevelhebber van het leger op te treden. Art. 16 der Instructie van dien opperofficier wijst hem echter een anderen werkkring aan, nl. dien van chef van den staf bij het hoofdkwartier. Eene benoeming als eerstbedoelde zou ons in het algemeen hoogst bedenkelijk voorkomen; in de eerste plaats zou het onpractisch zijn, juist op het dreigende oogenblik dien generaal uit een werkkring te rukken, waarvoor hij zich in vredetijd heeft voorbereid en waarin hij o. i. niet zoo goed plotseling is te vervangen. Doch voornamelijk wijken de vereischten, waaraan een opperbevelhebber en die, waaraan een chef van den generalen staf moeten voldoen, zoo hemelsbreed van elkander af, dat beide hooge betrekkingen, hoe innig ook de samenwerking der titularissen moet wezen, niet in éenen adem zijn te noemen. De eerste volgt zijn eigen wil, geeft — om zoo te zeggen — de richting aan, waarin gehandeld moet worden; hij is de handelende persoon bij uitnemendheid. De chef van den staf daarentegen is het koel berekenende, wetenschappelijke hoofd; hij moet zich met groot talent weten te verplaatsen in de bedoelingen van den opperbevelhebber, diens plannen, dikwerf met een enkel woord aangegeven, doorgronden en in de juiste richting uitwerken. Zijn karakter oefent echter minder invloed uit op den gang van zaken, op den geest, die het geheel bezielt; hij behoeft niet in staat te zijn de verantwoordelijkheid te dragen, die op den bevelhebber drukt, zij het dan ook zonder dien te doen bukken. Evenmin als wij ons BLÜCHER kunnen voorstellen, bezig, als chef van den staf, zijn eigen plannen tot in de uiterste consequentie uit te werken, evenmin ware BERTHIER in staat geweest NAPOLEON te vervangen. »BLÜCHER und GNEISENAU, wie vor und nach ihnen wenige Heerführer, ergänzen sich und bilden zusammen eine Einheit, eine Grösze.»

Vóór alles achten wij het echter wenschelijk, dat de opperbevelhebber vroeger met onderscheiding in het korps van den generalen staf gediend heeft, al mocht hij dan ook niet de eigenschappen bezitten om tot den hoogsten rang daarin op te klimmen. Hij moet dat dienstvak geheel overzien, weten welke verwachtingen hij van zijn personeel kan koesteren en wat van ieder te vergen is. »Enfin” zegt JOMINI, »la réunion d'une sage théorie avec un grand caractère constituera le grand capitaine” (2). Juist daarom ook acht VON BOGUSLAWSKI (in zijn commentaar op JOMINI, *Mil.*

(1) LORENZ VON STEIN, *Die Lehre vom Heerwesen*, bladz. 121.

(2) Zie: *Précis de l'Art de la guerre*, I, bladz. 112.

Klassiker, bladz. 61) het een gelukkig verschijnsel, dat de generale staf in de laatste jaren meer en meer een open dienstvak is geworden.

De inspecteurs der verschillende wapens staan onmiddellijk onder de bevelen van den Minister van Oorlog en zijn jegens dien Minister verantwoordelijk voor den toestand van hun wapen (Zie Kon. Besl. van 16 en 30 April 1880). In oorlogstijd en bij mobilisatie treedt de inspecteur der cavalerie op als commandant der cavalerie te velde en staat alsdan onder de bevelen van den te benoemen bevelhebber van het leger; de overige inspecteurs worden door den Minister in zoodanigen werkkring geplaatst, als de belangen van den dienst zullen vorderen. De inspecteurs zijn dus in vreedstijd de technische chefs hunner wapens en belast met het toezicht op de oefeningen en den slagvaardigen toestand der levende strijdkrachten, met de verzorging en het voltallig houden van het materieel. Kan nu een der inspecteurs in oorlogstijd gemist worden, en zoo ja, is het wenschelijk een dier opper-officieren tot opperbevelhebber van het leger te benoemen?

Naar wij meenen, zal bij het plotseling uitbreken van een oorlog de zorg voor de oefening van eene pas opgekomen lichte, op welke steun men nog niet kan rekenen, of die voor lichtingen, welke gedurende het verloop van den oorlog nog onder de wapenen moeten komen, de oefening dus bij de, helaas, dan eerst op te richten depots zoo omvangrijk zijn, dat dan vooral de eenhoofdige leiding, die thans bij den inspecteur berust, niet gemist zal kunnen worden; doch bovenal zullen de organisatie, de uitrusting en oefeningen der thans nog bestaande schutterijen zooveel inspanning vereischen, dat de technische chefs dan vooral niet mogen ontbreken, en ook niet of zeer moeilijk te vervangen zijn voor werkzaamheden, waarvan zij vooral de details in alle opzichten kennen. Doch niet alleen de levende strijdkrachten, ook de doode weermiddelen eischen dan een alleszins doelmatig beheer door een geoefende hand; men denke slechts aan het uitrusten der treinen, aan voldoende aanmaak en vervoer van munitie, aan het oppertoezicht op het stellen van inundatiën en het inrichten van nieuwe stellingen, om overtuigd te zijn, dat vooral de inspecteurs der artillerie en der genie personen zijn, die in hunne betrekking een gewichtige rol te vervullen hebben. Doch al ware dit niet het geval, dan nog kan men niet als regel stellen, dat het practisch zijn zou een persoon, die in de laatste tijden zich uitsluitend heeft beziggehouden met de technische leiding van één wapen, thans plotseling aan het hoofd van het geheel te verplaatsen, in een werkkring dus zoo hemelsbreed van den zijnen verschillende.

Wij zouden gaarne de laatsten zijn om te beweren, dat een inspecteur van een der wapens alleen door zijne betrekking niet in staat zou zijn om het opperbevelhebberschap met vaste hand te aanvaarden; zulk eene bewering zou op geen enkelen grond steunen. Wij meenen slechts, dat een opper-officier *niet* de aangewezen opperbevelhebber van het leger is, omdat hij in

vredestijd aan het hoofd der inspectie van een der wapens stond, waar hij bovendien niet kan gemist worden.

JOMINI toch zegt, sprekende over de vraag, of bijv. eenen artillerie-generaal het opperbevel kan worden opgedragen: »Il est incontestable, que la grande guerre est une science tout-à-fait à part, et qu'on peut combiner très-bien des opérations sans avoir mené soi-même un régiment à l'ennemi; PIERRE LE GRAND, CONDÉ, FRÉDÉRIC et NAPOLÉON sont là pour le prouver." Die vraag zelve zullen wij niet nader onderzoeken; V. BOGUSLAWSKI noemt haar verouderd voor onzen tijd.

Noch de bevelhebbers in de militaire afdelingen, noch de commandanten der liniën zullen in oorlogstijd geroepen kunnen worden de meermalen besproken hooge standplaats te komen innemen. De eersten toch zorgen, vooral in oorlogstijd, voor het voltallig blijven en beschikbaar stellen der levende strijdkrachten (zie art. 9 en 16 hunner Instructiën, *B. U.*, bladz. 1802); gedurende de mobilisatie en de concentratie der troepen worden vele diensten van hen verwacht. De woorden »voorts kan hij alsdan door den Minister in zoodanigen werkkring worden geplaatst, als de belangen van den dienst toelaten" geven trouwens genoegzaam aan, dat in het Koninklijk Besluit er niet aan gedacht is, ooit deze betrekking met die van opperbevelhebber te verbinden.

De commandanten der liniën zullen in de ure des gevaars al hunne zorg wijden aan het in staat van verdediging brengen hunner liniën en zullen dus niet of slechts zeer in het algemeen op de hoogte zijn van hetgeen elders geschiedt; zij kunnen van hunne standplaats het geheel niet overzien en dus ook niet leiden.

Onderstel bijv. dat de commandant der Nieuwe Hollandsche Waterlinie tevens tot opperbevelhebber van het leger wordt benoemd. Van vervanging in die linie kan geen sprake zijn. Hij is de man, die alles heeft voorbereid, geheel op de hoogte is van de wijze, waarop hij de verdediging voeren zal; het gansche plan van verdediging is door hem ontworpen en sedert lang heeft hij zich in het vastgestelde ingewerkt; dat plan moet dus door hem en door niemand anders worden uitgevoerd. Natuurlijk lijdt dan die verdediging schade, zoo zijne aandacht eensklaps op de positie den Helder wordt gevestigd, door inkomende berichten van eene vermoedelijke poging tot het forceeren van die stelling; nog meer, zoolang het twijfelachtig blijft, of de tegenstander wellicht eene landing in Holland beoogt, of het reduit onzer landsverdediging over de Zuiderzee bedreigd wordt.

Geene der autoriteiten, boven vermeld, is dus de aangewezen om in oorlogstijd het geheel te leiden; doch aan wien die taak dan op te dragen? Aan een gepensionneerd opperofficier? Doch het is immers te dwaas om daaraan anders dan bij wijze van hooge uitzondering te denken; hoe zou het te rijmen zijn, dat iemand, om welke reden ook voor den dienst onge-

schikt, hetzij wegens gebreken, hetzij wegens hoogen ouderdom, plotseling en buiten alle verwachting geroepen wordt tot het vervullen dier hooge waardigheid? Zal zoo iemand bereid zijn? In den regel zeker niet.

Eveneens zullen voor een hooggeplaatst officier, die in vollen vrede, op eigen verzoek, zich uit den dienst terugtrekt, de eischen zeer hoog zijn, mocht hij eventueel worden aangewezen tot het volgen der door ons bedoelde hooge roeping. Buiten het leger staande, zal de inspanning om op de hoogte der belangen daarvan te blijven, niet verminderen, veeleer sterk toenemen. Bovendien zal zulk een officier een dubbelen voorsprong behoeven op zijne vroegere kameraden, in dubbele mate vertrouwen moeten inboezemen, om de erkenning te verwerven van zoovele autoriteiten, die onder zijn commando hebben te bevelen; toch is die erkenning een onmisbare factor voor het welslagen der onderneming.

Een positief antwoord te geven op de door ons gestelde vraag is dan ook niet mogelijk; geen enkele autoriteit is door hare stelling alleen de aangewezen opperbevelhebber; juist daarin ligt de moeilijkheid der keuze, vooral wanneer die geschieden moet, wanneer de tijd dringt. Men vertrouwde de gewichtige taak toe aan den meest geschikte en getrooste zich het nadeel, zijne ledige plaats zoo goed mogelijk, doch *in tijds* aan te vullen. Men vergeete daarbij niet, dat ancienniteit hier een factor is, die door geschiktheid verre in de schaduw wordt gesteld; het nummer in de ranglijst geeft geen enkelen waarborg voor de bruikbaarheid van den officier voor een hooger rang. Hoe dikwerf is het niet voorgekomen, dat divisie- of korpscommandanten zich met roem onderscheidten en later ongeschikte legeraanvoerders bleken te zijn. Men herinnere zich slechts, met hoeveel geluk v. BENEDEK bij Solferino een legerkorps aanvoerde en hoe Oostenrijk's verwachting later in hem werd teleurgesteld. »So hoch die Stellung eines Corpsführers in der Hiërarchie ist, so tief ist für manche, sonst tüchtige Generale der Abgrund, der sie von dem eigentlichen Feldherrnthum scheidet." Hoe moeilijk het ook is een opperbevelhebber aan te wijzen, dit echter staat vast: eene éénhoofdige leiding moet er zijn, één wil moet het al beheerschen. De toestand zou immers ondenkbaar zijn, dat de commandanten van veld- en bezettingsleger met dien der zeemacht naast elkander en gezamenlijk het operatieplan zouden uitvoeren. De nadeelen van eene veelhoofdige leiding zijn te groot en te zeer bekend om er een oogenblik aan te kunnen denken. Men herinnere zich slechts het treurig optreden der Engelschen en Russen in de beperkte ruimte ten noorden van Alkmaar, of het verdeeld optreden van COLLI en BEAULIEU in 1796, enz. Schier elke coalitie-oorlog doet ons zien, hoe de geest der troepen niet alleen door inwendige verdeeldheid, maar reeds door verschil van inzichten der aanvoerders schade lijdt, de tucht ondermijnd wordt en de uitkomsten ver beneden de gekoesterde en meest billijke verwachtingen bleven. Daarom hebbe onze geheele krijgsmacht te

land en te zee reeds in vredetijd aan het hoofd één man, toegerust met de zeldzame eigenschappen van een opperbevelhebber, die het geheel kan overzien, en strijdkrachten en weermiddelen in harmonisch verband weet te brengen.

»Die Armee kann nur einen persönlichen Willen gehorchen, formell ganz gleichgültig, ob er das Richtige will oder nicht.» Wie anders dan de opperbevelhebber zal het oogenblik kunnen aangeven en de richting, waarin van een offensief optreden van ons veldleger sprake kan zijn; met lijdelijk pareeren van den slag toch wordt niets dan tijd, doch geen gunstige beslissing verkregen. Wie anders dan de opperbevelhebber kan den last geven tot het ontruimen van de Nieuwe Hollandsche Waterlinie of van de stelling den Helder, om meer achterwaarts den vijand opnieuw en zoolang het hoofd te bieden, tot men hem gerust vóór Amsterdam kan afwachten?

Na het bovenstaande zal het zeker niet bevreemden, dat wij wenschen »reeds in vredetijd» (1) den opperbevelhebber van het leger benoemd te zien; een opperofficier dus, die zich rustig kan voorbereiden voor de zware taak, die hem wacht, en zich de gegevens kan verschaffen, waarover hij tot het vervullen van die opdracht moet kunnen beschikken.

Onder zijne leiding zou reeds nu verband kunnen gebracht worden tusschen de veld- en bezettingstroepen en de marine, vooral ook tusschen de wapens onderling. Dezelfde nadeelen, nu reeds ondervonden door de divisiecommandanten, die slechts een deel aanvoeren van hetgeen in oorlogstijd onder hunne orders zal staan, terwijl een ander zeer gewichtig deel gecommandeerd wordt door chefs, die het nooit te velde zullen brengen, dezelfde nadeelen zullen zich in oorlogstijd doen gevoelen voor het geheel, waarvan de deelen elkander niet kennen, terwijl toch de samenwerking zoo innig zal moeten zijn. Ook tegenover de telkens wisselende ministeriën, met telkens wisselende inzichten, zal zulk een legeraanvoerder met zijn staf een waarborg vormen voor meerdere stabiliteit (wellicht ook voor een meer beslist plan van optreden?); dan zal de een niet afbreken, wat de ander heeft opgebouwd en zullen wellicht de kosten van nóg een opperofficier rijke renten afwerpen.

De minister dus een zuiver politiek persoon, de schakel tusschen het militair en het staatkundig element, tusschen strijdmacht en volk, en daarnaast de opperbevelhebber met vaststaande beginselen, steeds bereid om naar zijn karakter en zijne inzichten aan de spits van het weerbare Nederland te staan.

H.

Breda, November '89.

(1) Men herinnere zich, dat een der hoofdoorzaken van den ondergang van het Rijnleger in 1870 gelegen was in de wijze, waarop den 12den Augustus, onder den indruk der verpletterende nederlagen bij Forbach en Woerth, de Maarschalk BAZAINE plotseling tot opperbevelhebber van dat leger werd benoemd. (Zie: *Kriegsgeschichtliche Einzelschriften*, Heft XI, blad. 626, alsmede de *Verlagen der Vereeniging tot beoefening van Krijgswetenschappen*, 1879—1880, blad. 362.)

Legerbevel en Legerbeheer.

»Het kan wel niet anders" — staat in het Voorloopig Verslag betreffende het VIIIste Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor 1890: § 2a. *Bevelvoering*. — »het kan wel niet anders of de bevelvoerders treden thans feitelijk op — en beschouwen zich, zoo niet uitsluitend, dan toch in de eerste plaats — als *ministerieele* ambtenaren. Intusschen werd toegegeven, dat dit terrein tot nu toe braak heeft gelegen, want noch door een der vorige regeeringen, noch door de volksvertegenwoordiging werd deze zaak ooit op den voorgrond geplaatst. . . . Intusschen werd opgemerkt, dat een betere regeling van de bevelvoering gedeeltelijk ook thans reeds bereikbaar is, voor zooverre zij valt binnen de grenzen van 's Ministers administratieve bevoegdheid."

Het kan zijn nut hebben eens te zien, hoe het terrein, waarop hier gedoeld wordt, elders wordt bewerkt. Anderen mogen beoordeelen, welke vruchten die ontginningen daar ginds dragen; nadere analyses van en proefnemingen op onzen bodem mogen dan wellicht doen blijken, of er uitzicht bestaat, dat ons nog braakliggend terrein vruchtbaar kan worden en of het der moeite waardig is, er eenig kapitaal — geestelijk natuurlijk — in te steken.

Op de bedoelde wijze willen wij dan, in hoofdtrekken slechts, nagaan in welke handen elders de beide hoofdelementen: het *bevel*, alles wat op de ontwikkeling en de aanwending der personeele kracht, het *beheer*, alles wat op het aanwenden der materieele middelen, voornamelijk het geld, betrekking heeft, gelegd zijn. Het aandeel der volksvertegenwoordigers in het *toestaan* der personeele en materieele middelen blijft daarbij buiten beschouwing.

Pruisen (zie: R. DE L'HOMME DE COURBIÈRE, *Grundzüge der deutschen Militärverwaltung*. Berlin 1882. Bladz. 55).

Volgens pruisische grondbeginselen van staatsbestuur vereenigt zich in den persoon des konings, zoowel het *legerbevel* als het *legerbeheer*. Derhalve moeten alle reglementen en instructiën voor het leger aan de goedkeuring des konings worden onderworpen. Terwijl het ministerie van oorlog slechts optreedt als de uitvoerende macht voor het *beheer*, moeten de leger-autoriteiten,

die onder den algemeenen naam van »Kommandobehörden,» worden begrepen, bevelvoerende autoriteiten dus, als de organen voor de uitvoerende macht van het bevel worden aangemerkt (1). Deze laatsten zijn dan ook niet aan het ministerie van oorlog ondergeschikt en zijn slechts verplicht, om in zaken van beheer zich te gedragen naar de door het ministerie van oorlog in dat opzicht gestelde regelingen.

In denzelfden zin spreekt BRONSART VON SCHELLENDORF, wanneer hij, in zijn *Dienst des Generalstabes*, Ir. Th., Seite 87 (Ed. '75) zegt: »Het ministerie van oorlog oefent geen rechten van commando in het leger uit; deze berusten in hoogste instantie, na den opperbevelhebber (*Kriegsherr*), bij de commandeerende generaals (2), door wie de minister van oorlog alleen in administratieve en organisatie-aangelegenheden zijne regelingen en beslissingen kan doen uitvoeren. Intusschen, hoewel de minister in zuiver militairen zin niet als den meerdere van de commandeerende generaals moet worden beschouwd, heeft hij niettemin het recht en den plicht, over de uitvoering van de door den opperbevelhebber gegeven reglementen en instructiën te waken en ingeval van twijfel te beslissen, aan welke beslissingen de meergenoemde generaals zich dan moeten onderwerpen, behoudens beroep op den Keizer.»

Eenzelfden toestand ontmoet men in Rusland, waar het bevel en het beheer eveneens in handen des Keizers zijn vereenigd (DE L'HOMME DE C. l. c.) (3).

Oostenrijk (zie: A. REICH und J. FERT, *Grundzüge der Heeres-Administration*, Wien 1885 en DE L'HOMME DE C. l. c.).

Eenigszins anders dan in Pruisen is de toestand in de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie. In naam berusten daar bevel en beheer eveneens in handen van het opperhoofd van den Staat. Dit bepaalt zich echter, in meer absoluten zin, tot de benoeming van officieren en hoogere militaire beambten; de indeeling van generaals en hoofdofficieren; gratie-aangelegenheden, en d. g. l. Al deze zaken worden door de militaire kanselarij bewerkt, die de ingekomen voordrachten uitsluitend naar de bevelen van Zijne Majesteit moet behandelen.

Ook in Pruisen maakt de »Abtheilung für die persönlichen Angelegenheiten b. z. Militär-Kabinet Sr. Majestät des Kaisers und Königs», deel uit van het »Kriegsministerium.» Overigens ontvangen de bevelvoerende autoriteiten in Oostenrijk slechts bevelen van en onder medewerking van den verantwoordelijken minister van oorlog.

Frankrijk (zie: *Conférences sur l'administration militaire, faites à l'école supérieure de guerre, par CH. CRETIN, sous-intendant militaire, licencié en droit, etc.* Paris 1889).

(1) Diejenigen Militärbehörden, welche die Ausbildung und Verwendung der Truppen leiten, heissen *Kommandobehörden*. . . . Alle Uebrigen sind *Verwaltungsbehörden*. l. c. bladz. 54.

(2) In Pruisen zijn hieronder te verstaan, de commandanten van armee-korpsen.

(3) Zie ook: *Allgemeine Militär-Zeitung* 1889, N°. 65. *Das Russische Heer der Gegenwart, eine militärische Studie.*

In de noot op bladz. 6 zegt CRETIN: »Dat aan de algemeene beschikkingen, op het leger betrekking hebbende: inwendige dienst, velddienst, menage-beheer, enz. nog steeds de vorm van decreten wordt verleend, is een overblijfsel van vroegere regeeringsvormen, dat zich echter slecht verdraagt met onze tegenwoordige constitutie. Onder het koningschap en het keizerrijk oefende het hoofd van den staat in persoon het bevel over het leger uit. Thans *beschikt* de President van de Republiek wel over de gewapende macht (Wet van 25 Februari 1875, art. 8), maar hij *beveelt* haar *niet*. Het commando behoort aan den minister van oorlog, die, volgens onze (CRETIN's) opvatting, de bevoegdheid heeft om alle het leger betreffende inwendige regelingen vast te stellen (*règlements d'ordre intérieur*, elders genoemd: »instructions, auxquelles les fonctionnaires ont sans doute le devoir de se confirmer, mais qui n'ont rien d'obligatoires pour les concitoyens ni pour les tribunaux;» bijgevolg voorschriften, die ook voor andere openbare ambtenaren dan die bij het departement van oorlog en bij het leger, kracht van wet hebben).

Engeland (zie: *Revue militaire de l'étranger*, 30 Août 1889. »L'armée Anglaise en 1889).

In deze bakermat van het parlementarisme heeft met opzicht tot de scheiding van bevel over en beheer van het leger, al vrij wat getob plaats gehad. Vóór den Krim-oorlog waren het bevel en de administratie van het leger opgedragen aan twee grootendeels van elkander onafhankelijke machten: den legercommandant en den minister van oorlog (gemakshalve bezigen we hier en elders de met onze instellingen corresponderende benamingen), de laatste een politiek man, de eerste niet. De Legercommandant voerde in het algemeen het bevel over de infanterie en de cavalerie, welke wapens in administratieven zin onder den minister waren gesteld; het personeel van de artillerie en de genie, alsmede de wapening, munitie, velduitrusting, kazerneering en het gebruik van de voor een en ander toegestane credieten werden geadmistriseerd door een *chef-ordonnateur*, gekozen uit de generaals en bijgestaan door een uit militairen samengestelden raad. Het *commissariaat*, een zuiver burgerlijke instelling, was belast met den dienst der levensmiddelen en fourages; de kleeding was uitsluitend zaak van de korpscommandanten.

Gedurende den Krim-oorlog was deze zonderlinge, ongerijmde organisatie de hoofdoorzaak van een menigte belemmeringen en verwickelingen. Na het einde van dien veldtocht werden al de opgenoemde departementen gesteld onder den minister van oorlog; de aan den *chef-ordonnateur* opgedragen werkzaamheden werden over verschillende directiën verdeeld; de Legercommandant bleef in functie.

Deze poging tot centralisatie gaf stof tot tevredenheid in velerlei opzicht, doch de verhouding van den minister tot den Legercommandant was daarmede in lang niet geregeld. De een, gekozen onder de *politici*, was aan het

parlement verantwoordelijk voor den toestand van het leger; de ander, benoemd door den Souverein, was slechts aan dezen verantwoording schuldig. Zoo had dan ook het bestaan van deze twee gelijkmachtige waardigheidsbekleeders, verwarringen, vertragingen en moeilijkheden in zijn gevolg, die in 1870 nogmaals een schrede in de richting van centralisatie deden zetten. De minister werd bekleed met de onmiddellijke controle over de drie groote takken van militair bestuur: het *militair* departement, aan het hoofd waarvan de legercommandant geplaatst bleef; het *administratief* departement, geleid door een directeur-generaal voor het materieel, en het *financieel* departement onder een secretaris voor de financiën.

Afgescheiden van deze drie afdeling-chefs waren aan den minister toegevoegd twee onder-secretarissen: de een *parlementair*, die in het parlement kon optreden en met den minister afrad, de ander *permanent*, vooral bestemd voor de behandeling van zaken, en, als niet afhankelijk van ministerieele crisissen, om de traditiën van het *War-Office* te bewaren. Hoewel geen dadelijk gezag uitoefenend, stonden deze beide secretarissen toch aan het hoofd van een centraal-departement, waar o. a. de vraagstukken betreffende de verdedigingswerken en de kazerneering behandeld werden, hetgeen ook al aanleiding tot allerlei verwickelingen gaf.

Eindelijk werd bij Koninklijk besluit van 21 Februari 1888 de organisatie van het ministerie van oorlog opnieuw geregeld en wel op de volgende grondslagen. Aan het hoofd is geplaatst een Secretaris van Staat, lid van het Parlement en bijgestaan door twee onder-secretarissen, de een parlementair, de andere blijvend. Evenals deze beide hooge staatsambtenaren behoort de minister van oorlog tegenwoordig tot het burgerlijk element.

Het ministerie bestaat uit twee groote departementen; het een, het financieele, wordt bestuurd door een Secretaris voor de financiën, het andere, het militaire, staat onder de bevelen van den Legercommandant (*commandant en chef de l'armée*) (1), op het oogenblik Z. K. H. den veldmaarschalk Hertog van Cambridge.

De Commandant is belast met de aanvulling, recrueteering, het bevel, de dislocatie en het onderwijs van de troepen; met de aanschaffing, de bewaring en de verdeeling van levensmiddelen en fourages, brandstoffen, kleeding en uitrusting, wapening en munitie; den bouw en het onderhoud van verdedigingswerken en kazerneering, de remonte en het voorbereiden van het budget. Ook de mobilisatie en de landsverdediging, al wat in andere landen tot den werkkring van den generalen staf behoort, is aan den Legercommandant toevertrouwd.

Hoewel door den Souverein benoemd, vervult niettemin de Commandant zijne ambtsbezigheden slechts met toestemming en onder verantwoordelijkheid van

(1) Aldus genoemd door de *Revue mil.*

den minister van oorlog. Hij heeft geen toegang tot de zittingen van het Parlement.

De kring der werkzaamheden van den secretaris voor de financieele aangelegenheden omvat in hoofdzaak het opstellen van het eindontwerp voor de begrooting (vergel. het verstrekken van gegevens door den Commandant, tot het samenstellen van dit ontwerp), het onderzoeken van de credietaanvragen, de controle over de uitgaven, het doen van de betalingen, het inspecteeren van leger-werkinrichtingen en het registreeren van overeenkomsten.

Dit is in hoofdzaak de geschiedenis en de tegenwoordige regeling van de beide takken van legerbe-tuur: het bevel en het beheer in Engeland. De *Revue* vreest, dat ook hier verwickelingen niet zullen uitblijven. De Legercommandant toch zal allicht geneigd zijn eischen te stellen, uitsluitend met het oog op het belang van het leger en zonder rekening te houden met de wenschen naar bezuiniging in het Parlement; een invloed, waaraan de politieke minister van oorlog zich niet onttrekken kan, wellicht te veel zal toegeven. En per slot van rekening zijn het toch de minister en de secretaris voor de financieele aangelegenheden, die de begrooting ontwerpen; »l'avis du commandant en chef n'est guère réclamé que pour la forme." Het opdragen van de behandeling van alle vraagstukken betreffende de wapening, de uitrusting, de voeding van de troepen, enz. aan den Commandant zal geen merkbaren invloed op den toestand uitoefenen. Steeds zal verschil van inzicht blijven bestaan en zullen moeilijkheden ontstaan tusschen de beide autoriteiten, door twee verschillende drijfveeren bewogen. »Il n'est pas à prévoir que cet antagonisme latent puisse prochainement disparaître," aldus besluit de *Revue Mil.* dit gedeelte van haar opstel over het Engelsche leger.

Wat nu ons eigen land betreft, 't is waar, wat het Voorloopig Verslag zegt, de grond ligt in het hier bedoeld opzicht nog braak. Al wat wij daaromtrent vernomen hebben, zijn beschouwingen van staatsrecht-leeraars over de strekking van art. 60, in verband met de artt. 54 en 70 der Grondwet. Intusschen heeft ook ons land een toestand gekend, eenigszins beantwoordende aan die in de voren behandelde rijken — Frankrijk uitgezonderd. Bij Koninklijk Besluit van 23 Februari 1818, N°. 19, nl. werd het bestuur over het departement van oorlog opgedragen aan een Secretaris van Staat voor de zaken van oorlog, met uitzondering van:

- de benoeming, verplaatsing en 't ontslag van officieren en kadets,
- de toestemming tot het aangaan van een huwelijk,
- de oefeningen,
- de krijgstucht,
- de mouvementen,

welke onderwerpen door een Adjudant-generaal onmiddellijk met den Koning werden behandeld.

Bij besluit van 5 Februari 1819, Lt. B., kwam hierin reeds verandering

en werden de betrekkingen van Secretaris van Staat en Adjudant-generaal vereenigd in een Commissaris-generaal van oorlog, die tevens zitting nam in 's Konings kabinetsraad.

En zoo is het gebleven tot op onzen dag. De door wijlen den Minister DE ROO in 1878 ingevoerde, door den Minister REUTHER in 1880 tot den vorigen toestand teruggebrachte organisatiën van het Departement van Oorlog hadden geen betrekking op het nu opgeworpen vraagstuk van principieelen aard.

Zooals in den aanvang dezes reeds gezegd werd, laten wij commentaar van het vraagstuk, en het ontwerpen van nieuwe regelingen, die de bevelvoerders zullen veroorloven, anders dan als ministerieele ambtenaren op te treden, aan anderen over. Wij hebben slechts willen trachten, voor wie het noodig heeft en er belang in stelt, het vraagstuk door elders gevonden lichtbronnen te doen beschijnen, en naar wij hopen, ook eenigszins op te helderen.

F. W. HORSTMANN.

Den Haag, 23 Nov. '89.

BOEKAANKONDIGINGEN.

Instructie-inventaris van de voorwerpen, bij de Militaire Administratie in gebruik, beheer of bewaring, zooals die voorkomen in de prijslijst, uitgegeven bij de Algemeene Orders voor het Leger in Nederlandsch Oost-Indië N°. 63 van 1885 en N°. 69 van 1888; samengesteld door H. C. W. KOGENSCHOT, Kapitein-kwartiermeester bij de militaire administratie van genoemd Leger. Batavia en Noordwijk, ERNST & C°. 1887 en 1889. Twee deelen.

„Dit werk” — zoo staat verder op het titelblad vermeld — „bevat de omschrijving van de grondstoffen, de afmetingen, het gewicht, de bestemming, de oplegging, het onderhoud en de wijze van verpakking bij verzending van bovenbedoelde voorwerpen. Voor zooveel mogelijk zijn de voorwerpen en het daarvan te maken gebruik door teekeningen verduidelijkt. De volgorde is zoover doenlijk geregeld naar de hooger genoemde prijslijst.”

Doel, omvang en inrichting van het werk zijn daarmede voldoende aangegeven. In 1887 verschenen het Iste en IIde Hoofdstuk, in 1889 het Vde—XIVde Hoofdstuk. De bewerking van de overige Hoofdstukken blijft voorbehouden, tot tijd en wijle de nieuwe uniform voor de Indische troepen voor goed zal zijn vastgesteld. Anderen zullen dit deel van het door den Heer K. begonnen werk voortzetten.

Dit is een arbeid, die groot nut kan stichten. Dadelijk nut bijv. bij het uitrusten van expeditiën, tot het berekenen van benoodigde laadruimte in vaartuigen, tot het samenstellen van vrachten voor koelie's en andere lastdieren,” zooals wij ergens, min pöetisch, lazen, enz. In deze beide opzichten had de Samensteller nog wel iets kunnen doen en een volgende uitgaaf, die wij hopen dat spoedig noodig zal blijken, kan wellicht in dien zin nog worden verrijkt. Indirect nut kunnen beschrijvingen en afbeeldingen, als wij hier ontmoeten, hebben voor hen, die wellicht tot nu toe gewoon waren in de aan hunne zorgen toevertrouwde voorwerpen niets anders te zien dan een cijfer in hunne verantwoording en een ding, voor welks goeden toestand zij borg moeten blijven, op poene van *inhouding* en wat dies meer zij. De zorg, waarmede elk voorwerp in zijn geheel en in zijne samenstellende deelen is waargenomen en beschreven, zal bij hen den lust opwekken, nu ook eens te gaan zien, „hoe het in elkaar zit” en later *waarvan* en *hoe* het gemaakt is;” waarover straks nog een enkel woord.

Zóó zullen zij zich dan tevens een voortdurend meer betrouwbaar oordeel weten te vormen, ook wanneer zij geroepen worden om uit te spreken, of ter levering aangeboden voorwerpen werkelijk de vereischten bezitten, die zij voor hunne bruikbaarheid moeten hebben en die men, op grond van de gesloten overeenkomsten, het recht heeft te vorderen; wat men met een enkel woord »keuren" noemt.

Een bescheiden vraag met opzicht tot het nuttigheidsstandpunt. Heeft alles, wat tot in bijzonderheden beschreven is, even gewichtige beteekenis, of heeft de Schr. zich verplicht geacht, aan de prijslijst getrouw te blijven? Konden enkele voorwerpen: hospitaal-utensiliën bijv., niet gevoegelijk gemist worden? Teekeningen als van eene soepterrine, vorken, lepels en messen, hadden dan ook achterwege kunnen blijven en enkele andere, die de weetgierigheid meer kunnen bevredigen, daarvoor in de plaats gesteld worden. Bijv. de inrichting der bascule, waarvan we nu slechts een enkel standgezicht krijgen; terwijl de inrichting van den eigenlijken weegtoestel uit de beschrijving moet worden opgemaakt, 't geen niet gemakkelijk is. Wellicht had bij die beschrijving ook kunnen worden opgemerkt, dat onze bascules *decimaalwegers* zijn; bijv. bij de wijze van reguleeren eener bascule. Het kan in elk geval geen kwaad daarop eens te letten, als het voorwerp eenigen tijd bij leveranciers in gebruik is geweest (tweede deel, bladz. 146).

De teekeningen, waarvan het titelblad melding maakt, zijn achter ieder hoofdstuk geplaatst. Zonder noodelooze verfraaiing, zijn zij met veel zorg uitgevoerd en geven zij een voldoende denkbeeld van de inrichting van het voorwerp, dat zij moeten voorstellen. Trouwens, het geheel, ook het gedrukte deel, heeft een behagelijk aanzien en het onbedrukt laten van de helft van iedere bladzijde stelt den bezitter van het werk in staat op duidelijke wijze de veranderingen aan te brengen, die in den loop der tijden noodig mochten blijken. Zoo krijgt dan een oogenschijnlijk dor onderwerp, door de toewijding, waarmede het is behandeld, nog geur en kleur.

Het tweede deel — Vde—XIVde Hoofdstuk — wordt voorafgegaan door »Eenige toelichtingen op de aanschaffing en keuring van de grondstoffen der diverse goederen." Blijkbaar samengesteld uit geschriften over chemische en mechanische technologie, over vervalsching van grondstoffen en waren en het onderzoek daarnaar, uit mondelinge mededeelingen en uit aantekeningen van eigen ervaring wellicht, hebben deze *toelichtingen* natuurlijk niet de pretentie van een hand- of leerboek te zijn. Korthed was hier o. a. een vereischte. Dat is dan ook wellicht oorzaak, dat bij de lezing nu en dan de vraag op de lippen komt: *Was ist mit diesem Räthselwort gemeint?* Bijv. bladz. 9: »Het hout van den Tembesoe Taling-boom is *zachter dan* (1) het hout van den Tembesoe-rana, waarvan het weefsel minder vast is en *dat zachtere vezels heeft* (1), enz." Op bladz. 39: »Onder den microscoop gezien, vertoont zich de zijde als wol, maar zonder structuur."

Ook komt het ons voor, dat de Schr. zich niet had moeten houden aan eene alphabetische volgorde der voorwerpen; veeleer aan sommige algemeene beginselen, te zamen gevat, om dan voor bepaalde producten enkele bijzonderheden

(1) Wij cursiveeren.

te vermelden. Bij de nu gevolgde indeeling vindt men eenige aanteekeningen omtrent »Weefsels” onder »Katoen” en omtrent »Laken” onder »Wol”; het weven van beide grondstoffen, en van nog vele andere, o. a. »Linnen,” komt in menig opzicht overeen; eene aanteekening van de verschillen kan dan bijdragen tot een karakteristiek van de eigenschappen der grondstoffen. Van eigenschappen gesproken, is het wel eene »eigenschap” te noemen, dat blik bij eene groote (?) oppervlakte eene geringe (?) dikte heeft? Als gevolg van de alphabetische indeeling moet men enkele gewichtige bijzonderheden omtrent het product, dat in het dagelijksch leven meer algemeen onder den naam van *Blik* bekend staat — vermind plaatijzer — onder »Tin” zoeken, zonder dan nog een geheel te hebben.

Intusschen, zooals reeds gezegd, we hebben hier niet met een leerboek te doen. Bovendien heeft de Schr. gezorgd, door ook hier slechts de helft der bladzijden te doen bedrukken, dat de weetgierige lezer naast hetgeen gezegd is, zijne eigene aanteekeningen kunne maken. Zoo zal deze misschien op bladz. 7 aanteekenen, dat men voorzichtig moet zijn met de *bleekgele tint*, die hennep bij behandeling met salpeterzuur aanneemt. Er zijn ook nog andere grondstoffen, die een zwak-gele, een licht-bruinachtige tint, enz., aannemen onder die bewerking. De nuance's zijn dikwijls moeilijk te onderscheiden. Ook zal hij op bladz. 15, waar geschreven staat, dat »versterkingsmiddelen van den ketting, bij het weven van katoen, noodzakelijk zijn” aanteekenen: »Volgens bladz. 17 bij gebruik van *getwijnd* garen geheel overbodig.” Zeer terecht! Op bladz. 31: »de ketting bestaat uit zeer vele draden, nu eens meer, dan weder minder sterk aangeslagen,” zal de lezer wellicht een vraagteeken plaatsen.

Op bladz. 6 naast »Haar” zal hij bijvoegen: »gespleten penneschachten, waarmede borstelwerk eveneens wordt vervalscht, gelijken op het oog veel op borstelharen; verbranden niet onder dezelfde verschijnselen als plantaardige vezels, maar geven — *even als de gespleten baleinen* — verbrandingsresten en reuk, die de meeste overeenkomst met die van echte borstelharen hebben.”

Op bladz. 16 bij »keper-, figuur- en bloemweven,” misschien: »zie GROTHE, *Mechanische technologie* (Uitg. 1879), bladz. 347 v. v.”, waar meer licht te verkrijgen is.

Maar genoeg! Het zou den schijn kunnen krijgen, alsof wij wilden gaan vitten en dat zij verre. Mochten sommigen onzer Indische kameraden datgene, wat de Heer K. hier in beknopten vorm heeft neergeschreven, niet steeds op zijne rechte waarde weten te schatten, dan hopen wij — of liever dan vertrouwen wij — dat ook dit gedeelte van zijn werk hen zal aansporen, om niet alleen de resultaten te lezen, maar ook de grondslagen te bestudeeren, waarop het aangevoerde berust. Is dit zoo, dan zal het werk, dat vóór ons ligt, blijken ook in dit opzicht vruchten voor den goeden naam van het Nederlandsch-Indisch leger af te werpen, waar, dikwijls tot verbazing van ons, gematigd-klimaat-bewoners, reeds zoo veel gewerkt is en nog wordt.

d'H. 16/11 '89.

F. W. H.

Losse en scherpe patronen, door N. VAN HARPEN, Schrijver van »Een eerste schrede.» Met 25 pentteekeningen van J. HOYNCK VAN PAPENDRECHT. Amsterdam, L. J. VEEN. 1889. Prijs f 2,50.

In een negental schetsen, deels in gemoedlijken, grootendeels echter in luimigen trant, tracht de Schr. een beeld te geven van ons kazerneleven. Hij is op dat gebied blijkbaar volkomen thuis, weet aangenaam te vertellen en menig soldatentype scherp te teekenen. Sommige figuren schijnen wat gechargeerd; men neme echter in aanmerking, dat de Schr. deels toestanden schetst uit den tijd, toen »Nijmegen nog in vestingwerken was gekluisterd.»

Mogen ook voor ons, militairen, sommige der ingevlochten anekdoten de frischheid van het nieuwe missen, de Schr. hoopt, blijkens zijn Naschrift, vooral ook buiten het leger lezers te vinden en zodoende zijn arbeid dienstbaar te zien worden aan een hooger doel, een juist oordeel omtrent het huishoudelijk leven onzer landskinderen ook bij niet-militairen te vestigen. Wij wenschen den Schr. toe, dat hij in dat opzicht voldoening van zijn werk moge hebben.

De uitstekend geslaagde pentteekeningen van den Heer HOYNCK VAN PAPENDRECHT zullen daartoe zeker bijdragen en menigeen tot nadere kennismaking uitlokken.

Armee-Liste des französischen Heeres. Nach besten Quellen bearbeitete vollständige tabellarische Uebersicht, mit Angabe der Stärkeverhältnisse, Standquartiere, Kommandeure, etc. Von Q. N. Berlin, FRIEDRICH LUCKHARDT. 1889.

Het bovenstaande werkje geeft een duidelijk, volledig en gedetailleerd overzicht van de indeeling, sterkte en dislocatie van het Fransche leger. Het vermeldt de samenstelling van den staf van den President der Republiek, het Ministerie van Oorlog, de verschillende comités en de vaste commissiën; verder de indeeling en garnizoenen der 19 armee-korpsen en der bezettingsbrigade van Tunis; de samenstelling van het militaire gouvernement van Parijs en van de 6 zelfstandige cavalerie-divisiën; voorts de directiën en etablissementen der artillerie en der genie, de buskruitfabrieken; den militairen spoorwegdienst; de remonte-etablissementen; de militaire scholen; het nationaal invalidenhuis; de gendarmerie en de militaire grenswachters- en boschwachterskorpsen.

Deze opsomming, gerangschikt volgens de formatie, wordt gevolgd door een tabellarisch en een alphabetisch overzicht der garnizoensindeeling, enkele statistieke opgaven en een beknopt overzicht van de sterkte der verschillende troepenafdeelingen.

Van de korps- en afdelingscommandanten, met inbegrip van die der regimenten, alsmede van verdere autoriteiten en personen in speciale betrekkingen worden ook de namen vermeld. Deze opgaaf heeft natuurlijk geen blijvende waarde. Toch wekt het belangstelling menigen bekenden naam aan de eene of andere betrekking verbonden te zien.